

Українці — від моря до моря

Олександр Карпенко

Слово до читача

Ця невелика за обсягом книжка анікого не залишить байдужим. Ні сільського жителя, ні міського. Йдеться в ній про українців, яких жорстока недоля вирвала з корінням (таких більшість!) із рідної землі, погнала туди, де Макар телят не пас.

Якщо вдатися до метафори, то наші країни — емігранти — нагадують пір'я птаха, розсіяне по всіх горах і долах. Або ще наочніше й переконливіше: нашого цвіту — по всьому світу.

В душу западає нарис "Червона земля Бразилії". Читач із болем буде дізнаватись, як криваво-тяжко вгризалась у неподатливу землю нещасна хвиля українців, викинутих — у XIX столітті — на безмежно далекий і часто-густо ворожий берег у Південній Америці.

"А ще у той важкий час українцям допомогла згуртованість. Толокою ставили хати, вирубували ліси, на заробітки йшли великими гуртами. Страйкували теж дружиною... Страйк українців у Прудентополісі тривав так довго, що уряд був вимушений залучати військо, яке палило бараки і частувало шомполами лідерів непокори".

Нам би такої згуртованості, а тоді сам чорт не брат!

Що гнало і жене нарід на чужу чужинеччину? Безвихідь, безземелля, безхліб'я, безробіття. Знедоленим людям дуже хотілося вірити, що десь там, за морями-окіянами, їх чекає коли не рай, то "благоденствіє". Як же вони гірко помилялися!

Скільки нашого цвіту наклало головами на чужих теренах! Скільки обманутого люду без пори і часу загнано на той світ! Якби сльози, виплакані нашими земляками-емігрантами, злити воєдино — розлилося б друге Чорне море.

Коли б українці, оті шукачі кращої долі (у всі віки), не тікали, а примножували в себе дома славу і багатство України, яка б могутня Державна потуга постала перед усім Світом!

...Далі автор розповідає про наших земляків, які подалися у закордон на заробітки... уже при Незалежності, коли Свобода прийшла. Він торкається особливої, страшенно болючої струни. Нарис із Греції звинувачувально називається "Чужих батьків ми доглядаємо...".

А своїх покидаємо напризволяще, а діток своїх цураємося — залишаємо їх на родичів близьких і далеких. Щемить душа, розривається душа, голосить душа. Але ж за такий гріх розплата гряде у масштабах нації. Це скалічені долі нашої юної зміни, а значить, скалічене майбутнє.

...Кілька думок про стиль письма Олександра Карпенка. Це вдумливий автор, стриманий, а не розхристаний у викладі матеріалу, слово у нього точне, добірне, як

колоски житні у снопах. Що надто важливо: він не пропускає головного, корінного. Епізоди, картини, що їх змальовує автор, уміло відібрані, скомпоновані, мають продуманий логічний ряд. Ну, й думка авторська не спить, а грає. Як добре відомо, бездумне письмо завжди було приречене на забуття.

Ось такі підвалини, на яких тримається публіцистичне кредо О. Карпенка. А таку творчу особистість, безсумнівно, чекає гарна жнив'яна доля.

Степан КОЛЕСНИК, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка.

**Ця книга присвячується пам'яті мого батька Федора
Петровича Карпенка**

За Уралом, у степах безкраїх...

Казахстан за чисельністю українців — четвертий у світі. Переселялися в ті краї кількома хвилями: перша — козацька, друга — царсько-столипінська, третя — сталінська, четверта — цілинна. Їхні назви умовні. Межі між ними розмиті. Котилися хвилі і хвильки, летіли бризки, отак і назбиралося у тих краях із середини вісімнадцятого до початку 90-х минулого століття близько мільйона наших земляків.

З усіх переселенських хвиль мені найближче столипінська. Бо десь одразу після 1905 року помандрував сюди у пошуках вільних земель і кращої долі мій дід Петро разом зі своєю численною родиною. Шлях з Полтавщини до Північного Казахстану був второваним, але нелегким. Їхали переселенці Сибірською залізницею через Москву до Петропавловська або Омська, потім на базарі купували конячину і вирушали до місць, рекомендованих місцевою владою до заселення. Новий край вражав переселенців красою, схожістю з Україною. Трави на лугах — до пояса, озера наче моря, навколо них березові гаї, а земля масна і чорна, як на Полтавщині, і головне, її тут — море, займай, скільки хочеш, обробляй, скільки подужаєш. І займали. І села ставили за тим же звичаєм, що й в Україні. "Их деревни можно сразу узнать по белым саманным хатам с соломенными крышами. Вообще хохлы устраиваются на новой родине так, как жили и на прежней. С великороссами селятся они только в крайности, предпочитая отдельные поселения", — читаємо в "Полном географическом описании нашего Отечества". Отож їдеш сьогодні Північно-казахстанською областю, і здається, що ти в Україні: Прісняківка, Соколівка, Добровольськ, Воскресинівка, Ісаївка, Макарівка, Полтавка, Семиполки, Тернівка, Петрівка, Олексіївка, Богданівка, Спасівка... Та в більшості з них від українського лишилася тільки назва. Панують російські звичаї, звучить російська мова, у паспортах мешканців навіть з українськими прізвищами переважає запис — росіянин. Та як не ховай породу, її видно здаля. Садиби нащадків переселенців з України найвпорядкованіші, паркани найвищі, собаки найбільші, на даху — супутникові антени, на картопляній грядці — жодної бур'янини, під вікнами — мальви, у дворі —

кілька яблунь. "Наші?" — питаю, показуючи на такі двори, у свого родича, коли йдемо вулицями Соколівки. "Наші", — сміється у відповідь.

У Соколівці жив зі своєю невеликою родиною мій дядько. Нічого він не знав про переселення з України, бо народився вже в Казахстані. Зате добре пам'ятав, як одразу після революції блукала казахськими степами їхня сім'я в пошуках кращих земель, як загинув під час цих кочувань дід, як потім поневірялися. Пройшов дядько Сашко всю війну, заслужив багато бойових нагород. Працював в одному з районів Казахстану головою райвиконкому. Пробував кілька разів по війні повернутися в Україну, але то роботу там підходящу не знаходив, то партійні чини якимось косо дивилися на чужака з Казахстану. Розповідав, що ветеранів війни в цій країні шанують. Пенсія така, як три українських. До 60-річчя Перемоги одержав від влади різних виплат на суму, яка дорівнювала тисячі доларів. Був казахстанською знаменитістю. Писали про нього і центральні, і місцеві газети, бо таких учасників бойових дій в країні можна було на пальцях порахувати.

З гордістю показував мені ветеран навколишні місця. Мовляв, у нас не гірше, як в Україні, а може, й краще. Природа в Сибіру й справді первозданна, майже така, якою її застали наші земляки вік тому. Сто кілометрів північніше — і вже починається тайга. Нема вже дядька Сашка. Коли помер, було йому 92 роки.

Вихідців з України в Казахстані поважають. Уже на вокзалі в Петропавловську зав'язалася розмова з казахами про се про те. Вони із села Добровольськ, де в основному живуть українці. Найпоширеніші прізвища у ньому — Білики, Семененки, Голуби, Васильченки... До роботи дуже беручкі, працюють з ранку до пізнього вечора не розгинаючись, горілки не п'ють, шануються, розмовляють українською, дуже гарно співають, на свята вдягають вишиванки. Таке приємно чути.

Вже в Астані довідався, що українців у Казахстані з кожним роком стає все менше й менше. Якщо 1990 року їх проживало тут понад один мільйон, то нині — 440 тисяч. Дуже вплинув на це природний фактор, та найбільше — міграція. Якщо думаєте, що наші єдинокровні брати виїхали в Україну, то помиляєтеся. Більшість із них постійним місцем проживання обрала Росію. І не тому, що Батьківщина їм немила. Просто вона зустрічала своїх дітей дуже непривітно: багато бюрократичної тяганини з одержанням громадянства, відсутність роботи. А ще віяло тоді з України відчаєм і страхом. Ще й досі віє. Наші лідери в очах місцевих українців — справжні помаранчеві монстри, які не дають Росії користуватися Севастополем, тягнуть насильно Україну в НАТО, СОТ, розпродують її Америці. Тобто все, що кажуть російські телевізійні канали, яких тут засилля, тому вони й вірять. "Ну, як вам там живеться? Важко?" — запитували мене і дивилися так співчутливо, ніби прибув із зони воєнних дій, де нещодавно впала атомна бомба. Відчувалось, що не вистачає в Казахстані інформації про Україну.

— Передплатив минулого року за каталогом "Сільські вісті", "Дзеркало тижня", інші газети, але гроші мені через деякий час повернули і пояснили, що доставка українських газет поки що технічно неможлива. Як же так, для поляків і німців можлива, а для нас — ні, — скаржився мені голова однієї з українських громад в Астані

Микола Іллєч Літошко.

Дивує його й те, що нема де купити українську книжку, до цього часу не видані українсько-казахські словники. Просив, аби якийсь спонсор з України прислав на громаду кілька бандур: "Ото б ми тоді зазвучали на оглядах.."

Загалом у Казахстані налічується двадцять дві українські громади. Але поміж собою вони, на жаль, не дружать. Якби їх зібрати до купи, то це було б українське суспільство в мініатюрі: розпорошене й різноголосе, з багатьма гетьманами й пророками, де ніхто нікого не розуміє, наче у Вавилоні. Колишні цілинники та їхні нащадки мають свою громаду, нащадки репресованих — свою, вихідці з західних областей теж тримаються окремо, і таке інше. Багато товариств створено за територіальним принципом. Найчисельніше — у Павлодарській області. Кожне дуже багато робить для збереження мови, культури, розвитку зв'язків з Батьківщиною. Мають громади свої фольклорні колективи, проводять безліч цікавих заходів: народних свят, конференцій, літературних вечорів. Та все це ніби окремі озерця. Всі спроби злити їх воедино закінчуються безплідними дискусіями.

Прикро, що тримаються осторонь нашої діаспори сановиті українці. А їх не так і мало: Іван Кравченко — перший віце-міністр індустрії і торгівлі, Юрій Лавриненко — перший віце-міністр транспорту, Наталія Коржова (Поліщук) — віце-міністр економіки, Юрій Кубачук — сенатор... Список можна продовжувати посадовцями в областях і в районах. Як бачимо, наше українське насіння таке, що де не посій, там і вродить. Талантом, здібностями, старанністю, стійкістю не обділене. Тягнеться до посад, знань, професійних висот. Та, сягнувши піднебесся, нерідко забуває про своє коріння.

Одне слово, потенціал казахстанського українства такий, що можна гори вергати. Є потужне представництво у владі, традиції, досвід. Лише єднання бракує. А якби перебороти амбіції й згуртуватися, скільки проблем можна було розв'язати, яким цікавим і змістовним стало б життя маленької України в Казахстані! "Обніміться, брати мої, молю вас, благаю..." — сказав би Кобзар.

Об'єднати казахстанських українців — колишніх західняків і східняків, титулованих і простих — могли б спільні справи. Наприклад, діяльність Українського національно-культурного центру в Астані, який два роки тому було створено завдяки ентузіазму Посла України в Казахстані Василя Цибенка. Відчувається, що він душу вклав у своє творіння. Це одночасно і музей, і народознавча світлиця, і літературно-музична вітальня. Зайшов сюди, і ніби в Україні побував. На стендах — історія наша й історія спільна з Казахстаном, історія у фактах, особистостях, звершеннях. Шевченківський куточок розповідає про перебування Кобзаря на казахській землі. Творчість діаспори — один з найцікавіших розділів експозиції центру. В картинах, книгах, вишивках, піснях авторів дуже багато спільного. Вони — про Україну, любов до неї. Біля тих творів почув історію про вчительку Людмилу Сапожникову із Кизилорди, котра заради того, щоб видати свою книжку "Мої Тарасові шляхи", продала квартиру й переселилася до пансіонату для престарілих. Біля іншого стенда можна дізнатися, як на казахстанській землі проростали зерна українського хліборобського досвіду. "Що таке цілина? Це коли

візьмеш жменю землі, а вона пахне хлібом", — так сказав колись великий хлібороб, виходець з Полтавщини Михайло Григорович Довжик.

Життя Центру дуже насичене. Тут відбуваються зустрічі діаспори Астани з іменитими гостями з України: державними високопосадовцями, письменниками, митцями, проходять свята, презентації, екскурсії. У приміщенні центру працює редакція газети "Українські новини", котру редагує талановитий журналіст Тарас Чернега. Звикли до цього закладу українці, казахи, представники інших народів, бо де ж іще, якщо не тут, можна познайомитися з історією та культурою України. Та от біда: кошти на його утримання державним бюджетом України не передбачені. А спонсорської допомоги замало. А тому в боргах, як у шовках. Загроза закриття реальна. А відтак завдання номер один — знайти джерела фінансування центру. Чом не спільна справа для всіх українських громад?

Та найбільша гордість нашої діаспори у Казахстані — українська школа-комплекс №47. Вона єдина на всю Середню Азію. Задум її створення довго виношував нині покійний лікар Зиновій Грицуляк, якого знала й поважала вся Астана. Його стараннями спочатку було відкрито український клас, а потім і школу. Справу З. Грицуляка продовжили Оксана Біба (директор) та Ірина Воловець (завуч). Те, що вони роблять разом з колективом, — подвиг. Школа, яка оселилася в напіваварійному приміщенні колишнього дитячого садка, поступово перетворюється на зразковий навчальний заклад. Фінансує його в межах бюджету місцева влада, проте українським духом школу наповнюють саме ці дві жінки. Їм належить концепція діяльності закладу. "Завдання полягає в тому, аби випускники могли навчатися не лише в казахстанських вузах, а й в українських. А тому, окрім основної української, викладається ще чотири мови", — пояснює директор.

Авторитет школи зростає. Якщо в перші роки батьки вели своїх дітей сюди неохоче, то нині вона переповнена. Якби дозволяло приміщення, набір можна було б збільшити вдвічі. Дві третини учнів — діти місцевих українців, решта — представники 19 національностей. Заходимо до їдальні, де обідають вихованці підготовчої групи. З першого погляду видно, що її склад інтернаціональний. Але на наші привітання й запитання маленькі казахи, уйгури, болгари, греки, росіяни, киргизи відповідають українською: "Добрий день! Дякуємо! Нам тут добре! До побачення!"

"Батьки-українці хочуть, щоб ми дали їхнім дітям, окрім знань, ще й українську душу. Для цього навчаємо не лише рідної мови, а й пісень, танців, звичаїв, історії", — розповідає заступник директора Ірина Воловець.

Видається у школі газета "Вереснянка". Фольклорний колектив "Чарівниці" і хореографічний ансамбль "Ластівки" з фестивалів народів Казахстану без нагород не повертаються. Працює гурток народної вишивки, яким керує Людмила Прищепа.

Та не лише з книг черпають знання про свою Батьківщину діти українців Казахстану. Школа завдяки послові В. Цибенку встановила двосторонній зв'язок з Україною. Щороку найкращі учні мають змогу бувати в Артеку, у Закарпатті, Києві. У свою чергу, всі високі гості, які приїждять до Астани, вважають за обов'язок відвідати

школу. Це вже традиційно. Побували тут кардинал Гузар, президент Світового конгресу українців Аскольд Лозинський, мер Києва Олександр Омельченко, колишній президент України Леонід Кучма, кілька прем'єр-міністрів, міністр освіти Станіслав Ніколаєнко та багато інших посадовців, політичних діячів, підприємців. Кожен обов'язково щось привозив у подарунок: м'ячі, комп'ютери, книжки, українські сувеніри тощо. Школа кращала, наповнювалася, проте кардинально її становище не змінювалося. Головна проблема — приміщення. В ньому тіснуватو, як для такого навчального закладу. Треба будуватися або хоча б добудовуватися. Немає постійного каналу постачання українських книжок і підручників. А ті, що є, вже застаріли. Не вистачає вчителів української мови. "А яка ж зарплата буде тому, хто наважиться сюди приїхати?" — цікавлюсь. З'ясувалося, що вчитель вищої категорії може одержувати від 33 до 40 тисяч тенге, що відповідає 250—300 доларам. Може, й знайшлися б ентузіасти в Україні, та на яких засадах їхати до Казахстану? На приватних? А житло, громадянство?

Оксана Біба із хорошою заздрістю говорить про те, як вирішуються подібні проблеми у німецькій гімназії, яка відкрилася в Астані у той же час, що й українська школа. Німецькі колеги давно вже працюють у новому приміщенні, яке наповнене під саму зав'язку сучасним начинням. Більша частина вчителів приїхала з Німеччини як волонтери. Тобто рік-два працюють, а потім їх змінюють інші. Про їхнє житло, оплату праці піклується або ж німецька влада, або благодійні організації. Бо німці європейські вболівають за казахстанських, і навпаки.

Вочевидь, треба єднатися й українцям усього світу. Принаймні духовно.

Червень 2005року.

Добре там, де нас немає

Поки Українська держава розмірковує, яким шляхом іти до Європейського Союзу, сотні тисяч українців давно вже там. Просочуються туди, наче вода крізь пісок, незважаючи на кордони і візові перепони. Не спинити цю потужну хвилю, доки триватиме в Україні нещадна експлуатація найманих працівників та пануватиме безробіття. Їдуть до Італії, Португалії, Англії, Франції, інших країн, та в першу чергу до — Чехії, вочевидь, відчувавши серцем у ній рідну духом слов'янську країну, де діє правило "язик до Києва доведе" (в даному разі — до Праги). Як у перелітних птахів, включається у наших земляків код, вироблений всіма попередніми поколіннями, який вказує напрямок руху.

Шлях на Захід

Шлях до Чехії наші земляки проклали ще в X столітті нашої ери. За однією з легенд, прийшло з берегів Дніпра на Влтаву велике слов'янське плем'я на чолі з Чехом, або Щеком, і заснувало нову державу, яка не поривала зв'язків із Києвом та іншими

давньоруськими князівствами. Був одружений із чешкою князь Володимир Великий. Дочка галицького князя Кунгута Ярославівна 1261 року стала дружиною чеського короля Пржемысла II Оттокара. Чимало українців пристало до гуситського війська. Чеський князь Фрідріх Острозький був одним із організаторів українського козацтва.

Чехів вабила Україна, а українців — Чехія. Тисячі чеських селян у пошуках вільних і дешевих земель на початку вісімнадцятого сторіччя переселилися на Волинь. Перша хвиля українських мігрантів прибилася до чеського берега одразу після першої світової війни, друга — у 20-х роках минулого століття по закінченні Громадянської війни в Україні, третя, у 1939-у — після приєднання Західної України до СРСР. Українська громада в Чехії в міжвоєнний період була численною і впливовою. Відомі науковці, журналісти, митці, громадськополітичні діячі українського походження залишили помітний слід у культурному житті Чехії. Діяльності українства активно сприяв тодішній президент Чехії П. Масарик. Варто сказати, що в цей період виходило 98 українських газет, було відкрито Український вільний університет, музей Визвольної боротьби українського народу, діяли десятки творчих колективів. Це було чи не найпотужніше осердя українства в Центральній Європі. Та із встановленням у Чехії після другої світової війни комуністичного режиму воно було майже повністю знищене. Чимало українських інтелігентів виїхали за межі країни, а ті, хто не встиг цього зробити, потрапили до тюрем та сталінських концтаборів.

Заробітчання — не мед

Після соціально-економічного струсу, який пережила Україна на початку 90-х минулого століття, піднялася нова (четверта) хвиля міграції. Не хвиля — цунамі. Чехія — одна з країн, які першими прийняли його удар. Українська міграційна повинь у цій країні триває й досі. Чимало перших мігрантів уже стали чеськими громадянами, створили спільні сім'ї. Таких разом із представниками перших хвиль міграції та їхніми нащадками нині понад 50 тисяч. Українців, які одержали робочі візи або ж дозвіл на постійне проживання, — близько 100 тисяч. Ще стільки ж, за неофіційними даними, перебуває "між небом і землею". Тобто сьогодні вони дозвіл на проживання мають, а завтра — ні.

Щоб знайти у Чехії українського заробітчанина, багато зусиль не потрібно. Наші земляки працюють продавцями в сувенірних кіосках, обслугою в кафе, готелях, будівельниками, робітниками швейних, сільськогосподарських підприємств, шахтарями, медсестрами і навіть артистами в празьких театрах. Переважна їх більшість — із Закарпаття, проте є й представники центральних, східних та південних областей. Радо реагують на рідну мову. Світлішають при цьому їхні обличчя, розпитують: що, як, звідки? Однак про себе розповідають неохоче. Богдана із Закарпаття я зустрів біля українського посольства. Поскаржився, що загубив паспорт. "Був у піджаку, а де дівся, не знаю", — розводить руками. Згодом мені пояснили, що таких випадків на рік — більше трьох тисяч. Це один із хитрих способів продовжити строк перебування в Чехії.

Набився я до Богдана в гості. Мешкає він у двокімнатній квартирі разом із вісьмома товаришами. Побут нехитрий — "общага". Десь після восьмої години вечора зішлися всі квартиранти. Виклали з поліетиленових пакетів пиво, чіпси, дешеву ковбасу. Сіли вечеряти. Поки я не побожився, що не згадуватиму їхніх справжніх імен, а також сіл і районів, звідки вони приїхали, розмови не виходило. Потрапили сюди з допомогою земляка. Він оформив відповідні документи, знайшов житло, влаштував на роботу. Файний вуйко. Не знають, що й робили б без нього. Чи віддячили йому за допомогу? У відповідь лише презирнулися. Всі працюють на новобудові. Хто муляром, хто бетонярем, хто теслею, а хто різноробом. За місяць треба виробити триста годин, тоді плата за годину становитиме 80 крон (4 долари). У підсумку виходить 1000—1200 доларів. Нормально. Такі гроші на Батьківщині й не снилися. Навіщо вони? Гм, таке питаєте. Дітям на навчання, на будівництво хати, просто на життя. "І не важко вам, адже 300 годин на місяць — це 12 годин щодня з одним вихідним?" — співчую. "Звикли", — відмахуються. "А що робите в неділю?" Йдемо до церкви, а потім на пиво.

Того ж дня довідався я про ще одну цифру. Щороку вмирає близько 80 заробітчан. На той світ ідуть не від старості (переважна більшість — люди працездатного віку), а через травми, одержані на виробництві, та хвороби: інсульт, інфаркти. Вилазять боком трьохсотгодинна норма виробітку, холостяцький побут, пиво. Що й казати, заробітчанство — не мед.

"Клієнт" завжди правий

Знаючи люди роз'яснили мені, що ринок праці для остарбайтерів в руках у так званих "клієнтів". Схему, за якою працюють Богдан та його товариші, можна назвати досить м'якою, бо є набагато жорсткіші. Приїздить, приміром, "файний вуйко" в гірське село на Закарпатті, збирає у бажаючих працювати в Чехії паспорти, оформляє замість робочих віз туристичні, поселяє їх у якомусь бараці поблизу власного будинку, щодня возить на роботу. Через деякий час строк туристичних віз закінчується, і заробітчани опиняються поза законом. Їхня доля цілковито залежить від "клієнта". Він завжди, як мовиться, правий. Бо в нього паспорти своїх підопічних, адреси рідних і близьких, зв'язки з місцевою владою. Він безпосередньо контактує з роботодавцем, одержує від нього гроші за роботу, яку виконують його раби. Платить їм, скільки схоче. Є й інші варіанти працевлаштування. Але більшість із них все одно з участю "клієнта", який за свої послуги одержує або ж одноразову винагороду, або постійний процент із заробітку найманого працівника.

А що буває, коли заробітчани хочуть порвати з "клієнтом"? З ними розбираються "пацани". Наші ж, українські. Теж робота. До речі, високооплачувана.

Останнім часом чеська влада спільно з зарубіжними представництвами докладає відчайдушних зусиль, аби розірвати "клієнтську" павутину. І таки завдано їй серйозної шкоди. Чимало "клієнтів" вимушені були згорнути свій нелегальний бізнес. Інші його зареєстрували. З рештою проводиться профілактична робота. Зокрема, у поліції було створено спеціальний відділ з розкриття випадків примусової праці та трудової

експлуатації. До законодавства були внесені зміни, які забороняють роботодавцям використовувати найманих працівників без офіційного оформлення. Українське посольство та поліція взяли під контроль понад 600 адрес, за якими проживають від десяти і більше українських заробітчан. Мінпраці Чехії створило базу даних про вакансії, яку можна знайти в Інтернеті за адресою www.praceprocizince.cz. Видається безліч бюлетенів, з яких прибульці з України одержують корисну інформацію щодо працевлаштування та законодавства Чехії. Запроваджено програму "Вибір кваліфікованих іноземних працівників", учасники якої протягом скороченого терміну (2,5 року) можуть дістати дозвіл на постійне проживання.

Але до повної перемоги над мафією, яка тримає в своїх руках заробітчанський ринок праці, ще дуже далеко. Більшість зареєстрованих "клієнтських" структур продовжують займатися тим, що й раніше, щоправда, з більшою обережністю. Український журнал у Чехії "Пороги" дає витяг з оголошення, яке розмістила в Інтернеті одна з таких фірм: "Пропонуємо для роботи українців. Вони готові сумлінно і тяжко працювати, вітають кожну додаткову робочу годину. З ними ваша праця не порушуватиме трудовий кодекс..."

"Чи й справді українські заробітчани мають таку високу репутацію?" — запитує у посла України в Чехії Івана Кулеби.

"Українці за чисельністю — треті після поляків і словаків, але за продуктивністю і якістю праці — перші, тож їх залюбки беруть у всі галузі чеської економіки. Президент Чехії в 2005 році заявив, що не уявляє аграрний сектор без участі українців", — відповів посол.

Іван Дмитрович поділився своїми задумами щодо формування сильної української громади, яка об'єднала б наших мігрантів усіх поколінь. Це необхідно для того, щоб вони швидше адаптувалися до чеського суспільства, мали повноцінне культурне життя. Та сили українства на сьогодні розпорошені. Діє близько десяти культурнопросвітницьких об'єднань. Ідея посольства — провести установчий з'їзд єдиної громади — підтримки поки що не здобула. Але вдалося утворити координаційну раду. На її першому засіданні керівники об'єднань трималися насторожено, вочевидь, остерігаючись зазіхань на суверенітет їхніх організацій, адже кожна має певну нішу і підтримку з боку чеського уряду. Та об'єднання неминуче, якщо українство хоче чогось досягти, вважає посол.

"Рута", "Ініціатива", "Джерело"...

Цікавими були зустрічі з керівниками українських організацій. Ленка Кнап очолює товариство "Рута". Це не клуб за інтересами, учасники якого ностальгують за Україною, а об'єднання однодумців, які реалізують конкретні програми. Одна з них — "Український журнал", публікації якого призначені для українців не лише Чехії, а й Польщі, Словаччини. Ідея "Рути" і журналу полягає у виведенні української культури за межі діаспори, у пошуку чогось перехідного, суміжного для культур слов'янських

народів, щоб одразу включався спільний для них код. "Українці за кордоном часто бідкаються, що їх ніхто не любить, а насправді ж вони люблять жити замкнуто. Якщо чех не має доступу до українського буття, годі чекати, що він його зрозуміє. Наш журнал, наші акції — вікно в український світ", — пояснює пані Кнап. Вона не схвалює спроби централізувати діяльність українських громад. Кожна має виявляти власну ініціативу, реалізовуватися в тому, у чому себе бачить.

Уже в Києві я став перечитувати журнали, подаровані пані Ленкою. Був здивований глибиною, розкутістю і сміливістю публікацій, вміщених у них. Це часопис про шляхи та місію українства, про його минуле, сучасне і майбутнє.

Найвпливовішим і найчисельнішим об'єднанням українців є "Українська ініціатива в Чеській республіці" (УІЧР), яке очолює Віктор Райчинець. Ядро організації становлять чеські громадяни українського походження або ж українці, які проживають у Чехії більше десяти років. УІЧР бере на себе відповідальність за організацію культурного життя української громади, видає журнал "Пороги", надає інформаційну допомогу заробітчанами.

Культурний календар організації дуже насичений: свята Незалежності, Великодня, Івана Купала, бал Маланка, вистави самодіяльного театру "Джерело", концерти гурту "Ігніс" ("Вогонь"), хорів Святого Володимира та "Родина", Дні української культури, художні та фотовиставки. Щороку додаються нові заходи. Для їх проведення УІЧР вимушена орендувати різні глядацькі зали, бо свого не має.

— На часі будівництво або придбання приміщення для Українського культурного центру. Ця справа могла б об'єднати всю громаду. Але її сил замало, тож просимо допомоги у Президента України, — говорить Віктор Райчинець.

Помітна постать у громаді — редактор "Порогів" Олекса Лівійський. Він дослідник проблем українського мігрантства, захисник прав заробітчан. Публікації "Порогів" — гострі, критичні, актуальні.

В офісі УІЧР я познайомився з керівником самодіяльного театру "Джерело" Дарією Любачівською. У іншому, українському, житті вона була вчителем етики та психології, організатором позакласної роботи в Долинському районі Івано-Франківської області. 1991-го року приїхала до Праги на тимчасові заробітки і залишилася. Згодом прибули чоловік із дітьми. Спочатку працювала на шоколадній фабриці, потім у нічні зміни — в приватних хлібопекарнях, сьогодні — лаборантом у стоматологічному технікумі. Якось прийшла на Шевченківське свято. Побачила, як 80-річні бабусі читають вірші Кобзаря. Вирішила, що має допомогти громаді омолодити її культурне життя. Її підтримали знайомі заробітчани. Так поступово сформувався самодіяльний театр "Джерело", який має у складі хореографічну студію із дітей трьох вікових груп і театральний гурток. Його учасники — батьки юних танцюристів. Це люди з вищою освітою — колишні лікарі, вчителі, інженери. Добре знають чеську, але працюють не за фахом. Адаптація до чеського суспільства — річ непроста. Вочевидь, це краще вдасться їхнім дітям, які навчаються у місцевих середніх та вищих навчальних закладах.

"Ви громадянка Чехії?" — цікавлюсь.

"Уже давно могли б одержати з чоловіком цей статус, якби хотіли, але вирішили, що маємо лишатися громадянами України. Слід пишатися цим, а не комплексувати", — відповіла пані Дарія.

Вистави, концерти "Джерела" користуються популярністю серед українців і чехів. Хореографічну групу запрошують на міжнародні фестивалі дитячої творчості. Це — успіх і визнання...

М'яч над "Пражачкою"

Пізній вечір. Спортивний ареал (комплекс) "Пражачка". На смарагдовому полі йде тренування футбольної команди "Український форум у ЧР", у складі якої виступають українці-заробітчани. Більшість із них, як довідався згодом, працює на будівництві. М'яч зупинився точно о 23-й. Хлопці йдуть до роздягальні. По дорозі розпитую, звідки вони, як живуть. Андрій Круглик з Києва, Микола Попович з Херсонщини, Ігор Костишин із Стрия, Ян Сокаль із Сваляви, Мар'ян Лесик із Самбора... Чи потомились? Не те слово. Спочатку "напахалися" на будові, потім на тренуванні. А завтра на шосту ранку знову на роботу. Важко, але як без футболу?

Тренер Едуард Данілаш розповів, що команду було сформовано 2002 року. Подали заявку до Празького чемпіонату. Місцева федерація виділила їм місце в найнижчій тріді (дивізіоні). Але за результатами кожного сезону "Форум" ставав чемпіоном або посідав друге місце, що давало змогу переходити щоразу на вищий рівень. Нині команда грає у першій тріді ("А"). А одного разу вийшли навіть у фінал Кубка Праги, подолавши на шляху до нього знамениту "Дуклу".

— Футбол — це один із способів довести, що ми, українці, чогось варті. Чехи, розуміючи наше прагнення, зі шкіри вилузуються під час гри. Та чим важче даються перемоги, тим вони солодші, — стверджує тренер "Форуму".

Він вважає, що команда досягла своєї "стелі". Щоб піднятися вище або втриматися на тому ж рівні, потрібна солідна фінансова підтримка. Півроку тому написали листа президенту Федерації футболу України Г. Суркісу, але ні відповіді, ні допомоги. Тоді як "Форум" заслуговує на увагу, бо є унікальною командою — єдиною у Чехії, яка сформована за національним принципом...

Зустрічі на чеській землі ще раз підтвердили прикру думку про те, що рух українців на Захід в умовах глобального світу та політики, яку проводить наша держава, на жаль, не зупинити. Риба шукає, де глибше, а людина — де ліпше. Тож принаймні треба захистити права заробітчани, допомогти їм відчутися себе українцями далеко від Батьківщини. Втішає одне: рано чи пізно більшість із них повернеться в Україну, інвестує зароблені гроші в українську економіку, допоможе стати на ноги своїм дітям, привезе на Батьківщину сучасний технологічний досвід і, може, дочекається тих часів, коли не треба буде їхати на чужину.

Квітень 2007 року.

Прийшов Кобзар у Будапешт

Будапешт. 11 липня 2007 року. У затишному скверіку, що неподалік Головної вулиці другого кварталу угорської столиці, — велелюддя. На багатьох людях — національне вбрання. Легкий вітерець з Дунаю шанобливо торкається державних прапорів України й Угорської Республіки. Під прапорами — Президенти двох країн Віктор Ющенко та Ласло Шойом. Тут відбувається урочиста церемонія відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку. Її веде голова Державного самоврядування українців Угорщини Ярослава Хортяні.

— Цей пам'ятник — місток між двома народами, по якому вони йтимуть назустріч один одному, це велика перемога українства, — говорить вона.

Знали б ви, скільки зусиль доклала українська громада в Угорщині, аби Кобзар прийшов у Будапешт. Була не боротьба, а битва з антиукраїнськими силами, які прагнули принизити і нашого генія, і все українство.

Пам'ятник Тарасу Шевченку — давня мрія українців Угорщини. Збирали кошти, вели переговори з мерією про місце його встановлення, ретельно шукали кандидатуру скульптора. І тут, як грім серед ясного неба, звістка з українського посольства про те, що пам'ятник вже виготовлено і відкриватиме його 1 червня 2004 року один із зверхників нашої держави. Здавалося б, треба радіти, але українська громада стривожилася. Чому роботи з виготовлення пам'ятника, вибір місця його встановлення проводилися нишком? Чому такий поспіх? В якому образі постане Тарас перед жителями Будапешта? Коли дізналися, що й до чого, жажнулися.

"У майстерні ми побачили бронзовий бюст якогось чоловіка, котрий і близько не схожий на Тараса Шевченка", — розповіла мені пані Ярослава напередодні, показуючи фотографії того "Шевченка". І справді, ні крихти схожості. Місце, де мав стояти Тарас, теж видалося непристойним: під бункером часів Другої світової війни в одному з віддалених районів Будапешта.

Від цієї акції так званого вшанування Кобзаря тхнуло казенщиною і прагненням будь-що догодити тодішньому керівництву держави, яке напередодні президентських виборів, вочевидь, хотіло постати в образі великого українського патріота. Відкриття пам'ятника Тарасу саме в такому вигляді і в тому місці ображало й Угорську державу, яка, до речі, завжди зі щирою доброзичливістю і повагою ставилася до України і всього, що з нею пов'язано. Адже Угорщина однією з перших визнала незалежність нашої держави, а 2003 року її парламент рекордною більшістю голосів ухвалив резолюцію про визнання Голодомору 32—33 років геноцидом українського народу.

Тож як розцінювати дії українського чиновництва, яке зі шкіри вилузувалося, аби реалізувати свій проект? Як провокацію чи звичайнісіньке безголів'я?

Протест української громади в Угорщині проти наруги над Шевченком підтримали Світовий та Європейський Конгреси українців, відомі діячі мистецтва, науки, письменники та поети України. Спільними зусиллями вдалося зупинити неподобство.

Українство Угорщини одразу ж взялося за реалізацію свого проекту, який

підтримали керівники Угорської Республіки, мерія Будапешта, а згодом і нова українська влада. Львівський скульптор Іван Микитюк подав кілька ескізів пам'ятника на розгляд громади, яка, прискіпливо їх розглянувши, зупинилася на варіанті "Шевченко — мислитель". Знайшлися меценати. І, зрештою, задумане здійснилося. Чотириста міст світу вшанували Кобзаря, встановивши йому пам'ятники. Тепер зробив це і Будапешт.

- Тарас Шевченко — це людина, яка впродовж останніх двох століть кличе до волі, навчає любові до своєї нації, — сказав у своїй промові Президент України Віктор Ющенко. Дуже важливо, зазначив він, щоб прийдешнім поколінням передалася наша шана до Кобзаря. Пам'ятник йому у Будапешті якнайкраще слугуватиме цій місії.

Керівник Української держави подякував Президенту Угорщини, мерії Будапешта, українській громаді в Угорщині, меценатам за велику працю, яка передувала відкриттю пам'ятника.

- Для нас Тарас Шевченко — символ спорідненості українських та угорських душ, схожості наших доль, бо той самий цар, який намагався затулити рота Тарасу і нищив паростки свободи в Україні, 1849 року придушив революцію в Угорщині. Для нас Шандор Петефі — те саме, що Тарас Шевченко для українців, адже обидва поети висловили прагнення своїх народів до волі, — сказав Ласло Шойом.

Відкриття цього пам'ятника — не перша і не остання спільна культурна акція двох народів. Минулого року в Україні й Угорщині було видано книжку з творами Шевченка угорською мовою і Шандора Петефі — українською. Передмову до неї написали Президенти цих держав.

Ласло Шойом та Віктор Ющенко одночасно торкаються білого запинала, що вкриває пам'ятник. Зібранню відкривається Кобзар, який присів відпочити на березі Дунаю. Замислився. "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами..." Про що ті думи? Чи не про те, що "доборолась Україна до самого краю, гірше ляха свої діти її розпинають"?

До підніжжя монумента лягають квіти. Мить висока, хвилююча. Із грудей кожного, хто брав участь у тому святі, мимоволі вирвалося: "Рече та стогне Дніпр широкий..." Співали українці й угорці. Пісня про Дніпро на берегах Дунаю — вражаючий символ духовної єдності двох народів.

Пам'ятник на Балатоні

Велике око озера Балатон бачило і пам'ятає все: війни, біди, мирне життя, справи лихі й добрі. Залежно від того, що мариться йому цієї миті, змінює свій колір із криваво-багряного на золотавий, із похмуро-свинцевого на ніжно-блакитний. І нема ліку цим перемінам.

Була в його житті днина світла й радісна, коли прибула сюди з високою духовною

місією королева Угорщини, дочка київського князя Ярослава Мудрого Анастасія. На одному з пагорбів півострова Тихань вона заснувала абатство. Разом із своїм чоловіком угорським королем Андрашем Першим правила країною мудро і справедливо. Лишили по собі добру пам'ять. Нині півострів Тихань — перехрестя паломницьких і туристичних стежок. Щодня будь-якої пори року ними течуть широкі людські ріки, які в найвищій точці півострова утворюють вир. В його центрі, наче лебідь із лебідкою, крилом до крила, — дві білі постаті. Це пам'ятник кохання, вірності, високій духовності. На постаменті напис українською й угорською мовами: "Король Андраш I та королева Анастасія, українська княгиня". Зверніть увагу: не київська, не руська, а українська! У французьких, німецьких, англійських, американських, інших іноземних груп той напис викликає повагу. Не сприймають його чомусь лише туристи з Росії. "Это ошибка, Анастасия — наша княгиня", — чується з вуст російськомовних екскурсоводів, які, вочевидь, ще й досі живуть у полоні імперського міфу про Київську Русь як колыску трьох братніх слов'янських народів. Цієї миті пронизує гостре усвідомлення того, що через цей півострів проходить одна з незримих ліній протистояння між українством та силами, які прагнуть його збороти, увігнати навіки в землю. "Утвердження українського дається нелегко, маємо сприяння від угорців і перешкоди від окремих іноземних громад", — розповідає голова Товариства української культури в Угорщині (ТУКУ) Ярослава Хортяні.

Пам'ятник на Балатоні — велика перемога українців Угорщини, які заповзялися вшанувати все, що пов'язане тут з Україною, її культурою.

У місті Токай кілька років тому товариство відкрило меморіальну дошку українському мандрівному філософу Григорію Сковороді. Тут він перебував у складі консульської місії російської цариці Єлизавети. Токай був для нього своєрідними ворітьми у Європу, через які мандрував до Італії, Австрії, Чехії, Німеччини, Словаччини, де зустрічався з видатними людьми того часу. З цим краєм пов'язана одна з найвідоміших легенд про філософа. Розповідають, що під час одного з бенкетів він захистив від хазяйської розправи денщика генерала Вишневського, керівника місії. А Сковороду від гніву генерала-самодура врятувала його чарівна дружина, яка була закохана в Григорія.

Не всі знають, що саме у Будапешті 170 років тому видано першу ластівку української літератури в Західній Україні — альманах "Русалка Дністровая". Цю подію українська громада теж відзначила, як належить. Тепер на одному з будинків вулиці Орсагхаз у Буді є пам'ятна дошка видавцям альманаху Маркіяну Шашкевичу, Якову Головацькому, Івану Вагилевичу.

Українцями в Угорщині під час перепису 2000 року назвалися близько 6 тисяч громадян. Проживають вони досить розпорошено, українських сіл, кварталів, вулиць тут немає. За чисельністю українська діаспора — шоста серед тринадцяти національних меншин. Її утворюють в основному вихідці з України, які стали громадянами Угорщини. Представників четвертої, останньої, міграційної хвилі в цій країні фактично немає. Захмарні ціни на продовольчі товари, порівняно низькі заробітні плати роблять її

непривабливою для заробітчанства. Проте українські угорці, або угорські українці, дуже добре інтегрувалися в угорське суспільство. Багато з них працюють викладачами гімназій, вищих навчальних закладів, лікарями. Дехто заснував власний бізнес.

Товариство української культури в Угорщині — наймолодше серед інших культурних осередків нацменшин, проте за рівнем роботи, розбудованими інституціями випереджає деякі з них. Має Центр культури й освіти, недільну школу, часопис "Громада", Український науково-дослідний інститут, танцювальний колектив, хор, фольклорні ансамблі, свої програми на радіо й телебаченні. Кожна творча ініціатива членів громади заохочується, підтримується. Тож життя її насичене і яскраве.

Коли я знайомився з діяльністю ТУКУ, зробив несподіване відкриття: українці за кордоном — не просто люди, які благоговійно бережуть рідну мову, культуру, історію. Їхня місія вища. Це посли України. Нехай не надзвичайні, не повноважні, та все ж її представники. Недаремно ж Віктор Ющенко під час зустрічі з українською громадою в Угорщині сказав: "Діаспора заслуговує на особливий дипломатичний статус".

Те, що робить українська громада в Угорщині, це не лише опір асиміляції, а й прагнення утвердити українські цінності, захистити інтереси материнської держави в Західній Європі. ТУКУ діє активно, наступально. Відзначає Дні української культури, народні свята, влаштовує літературно-мистецькі вечори, виставки, круглі столи, запрошує з України відомих політиків, культурологів, письменників, аматорські та професійні колективи. Отак від акції до акції, крок за кроком українська культура просотується в культурне життя Угорщини, стає її невід'ємною часточкою. "Зміст нашої роботи полягає в тому, щоб запозичувати в угорців краще і знайомити їх з нашою культурою", — пояснює пані Ярослава.

Швидкому відродженню українського руху в Угорщині значною мірою сприяло законодавство цієї держави, розвиток добросусідських відносин між Україною й Угорською республікою. 1993 року парламент Угорщини ухвалив закон про національні меншини. Згідно з українсько-угорським договором про забезпечення прав меншин української в Угорщині та угорської в Україні, було утворено змішану двосторонню комісію, на засіданнях якої впродовж останніх шістнадцяти років розглянуто й розв'язано безліч проблем.

Угорщина — чи не єдина країна в Європі, яка надала національним самоврядним громадам статус державних. Раз на чотири роки під час виборів до органів місцевого самоврядування Угорщини національні меншини міст та районів висувують окремим списком по п'ять своїх кандидатів у депутати, які після обрання утворюють свій національний орган самоврядування певної території. Українська громада має 12 самоврядувань. Через деякий час її представники, а це 60 обранців, на окремих виборах обирають вседержавний орган самоврядування українців Угорщини, до складу якого входить 19 депутатів. Громада жартوما називає його Урядом українців Угорщини.

Життя ДСУУ не безхмарне. Під виглядом українських громад стали реєструватися групи росіян і навіть... циган. Сім самоврядувань, які утворені в областях Боршод, Абауй, Земпелен, містах Комло, Печ, на думку Я. Хортяні, не мають нічого спільного з

українською культурою. Самозвані структури претендують на депутатські мандати, намагаються розколоти громаду. Тож вона змушена захищатися, відстоюючи свою цілісність і єдність.

Про лідера ДСУУ і Товариства української культури в Угорщині Ярославу Хортяні розповім окремо. Народилася на Тернопільщині. Закінчила Теребовлянське культосвітнє училище. Вийшла заміж за угорця і з 1979 року живе в Будапешті. Здобула фах історика в столичному університеті. Викладає цей предмет в угорській гімназії, досліджує тему Голодомору 1932—1933 років. Автор книжки "Прихована правда". "Я людина, яка добивається своєї мети", — говорить про себе. І це справді так. Спостерігаючи за її діями під час приготувань до відкриття пам'ятника Т. Шевченку, я був уражений її завзятістю, цілеспрямованістю, енергійністю. Завдяки цим якостям свого лідера українська громада за сімнадцять років своєї історії реалізувала сотні ідей та ініціатив.

До всіх своїх громадських повноважень пані Ярослава ще й голова Європейського конгресу українців. ЄКУ — авторитетна, знана у світі організація, куди стікається вся інформація про життя та проблеми українства в країнах ЄС. Своє завдання ця структура вбачає в лобюванні інтересів України в Європі, створенні її позитивного іміджу, захисті прав українців. Одна з ухвал президії ЄКУ закликає українські діаспори європейських країн клопотати перед їхніми парламентами про визнання Голодомору 1932—33 років геноцидом українського народу. Це вже зробили законодавці Угорщини, Польщі, Басконії та Каталонії в Іспанії, Естонії. Та роботи ще непочатий край.

Проблеми четвертої міграційної хвилі теж на порядку денному ЄКУ. Під час зустрічей із урядовцями, парламентарями України та країн ЄС Я. Хортяні спонукає їх до рішень та дій, які полегшили б життя наших заробітчан. ЄКУ сьогодні — за крок від офіційної реєстрації в структурах ЄС. Це дасть змогу одержати від них фінансову підтримку культурологічних і соціальних програм, в тому числі й тих, які сприяють адаптації мігрантів у країнах ЄС.

З гіркотою пані Ярослава говорила про те, що не у всіх країнах Європи представники четвертої хвилі міграції охоче співпрацюють із громадами попередніх хвиль, зокрема другої і третьої, які організовані давно. Вочевидь, тому, розмірковує вона, що свого часу, а саме на початку 90-х, корінна діаспора не зрозуміла й не підтримала заробітчан. "Вони йшли в наші структури, а ми боялися їх", — зізнається голова ЄКУ. Це призвело до того, що мігранти четвертої хвилі, заробивши грошей і влаштувавшись, самоорганізувалися, утворили свої громади. Тож українство в Європі, на жаль, розділене на "старе" й "нове". Цього не повинно бути, вважає Я. Хортяні. Помилку минулого слід виправляти. ЄКУ прагне не керувати четвертою хвилею, а передати їй свій багаторічний досвід самозахисту від асиміляції, збереження рідної культури. Українству за кордоном і на Батьківщині треба єднатися, переконана лідерка ЄКУ.

Як же цього досягти? Важке запитання. Відповідь на нього шукали всі покоління українців, зокрема й наші світочі: Тарас, Леся, Франко. І, здається, знайшли її: геть

амбіції, прагнення булави, слід любити Україну в собі, а не себе в Україні. "Обніміться, брати мої..." — просив Кобзар.

Нам лишається виконати цей заповіт. Українців всього світу може об'єднати лише... Україна — квітуча, єдина, велична. Кожен має віддати їй часточку свого серця.

Липень 2007 року.

"Подай же руку козакові..."

Сквер імені Тараса Шевченка у польській столиці Варшаві закладено було ще 2001 року зусиллями української громади та тодішнього посла у Польщі Дмитра Павличка. Сприяли цьому Київська міська рада та Львівська обласна державна адміністрація. Скверик вийшов гарний, затишний: кущі, дерева, ковані лави, ліхтарі, а в центрі — молодий Тарас у пору своєї студентської юності у Санкт-Петербурзі. Стоїть, думу думає, в далечінь вдивляється. Бачить, вочевидь, степи неозорі і гори дніпровські. Кожен, хто стає біля Тараса, і собі мимохіть лине думками і поглядом в Україну. Це хвилююча мить єднання з нею. Українському скульпторові Анатолію Гвоздю вдалося створити проникливий образ художника, поета, мислителя. А допомагав втілити, вписати його у варшавські краєвиди польський архітектор Бальтазар Брукальський. Цей зелений об'єкт в центрі міста одразу перетворився на осердя української духовності під відкритим небом. Більшість культурно-просвітницьких заходів, які проводило українство у Варшаві, розпочиналися саме тут із покладення живих квітів до підніжжя пам'ятника Кобзарю.

Але сквери, як і люди, підвладні часові. Не можна сказати, що він через п'ять років геть занепав (догляд за ним був належним). Та річ у тому, що за цей час помітно змінилося обличчя Варшави. Ця вродлива пані після того, як Польща вступила до ЄС, стала ще шляхетнішою, вишуканішою, витонченішою. Тож і зелений острівець, на якому стоїть Тарас, мав відповідати тому лоскові. Себто він мав набути європейськості. Українська громада звернулася з відповідною ініціативою до мерії. А та у свою чергу ухвалила рішення про реконструкцію скверу. На це з міського бюджету було виділено близько 500 тисяч злотих (понад мільйон гривень). Кілька місяців тривала робота: вимощувалися алеї, замінювався ґрунт, встановлювалися сучасні ліхтарі тощо. І ось відкриття оновленого скверу. В ньому взяли участь бургомістр столичного району Мокотув Роберт Сушинський, Надзвичайний і повноважний посол України в Республіці Польща Олександр Моцик, представники української громади. Цей сквер — символ українсько-польської дружби, сказав Роберт Сушинський. Це новий етап нашої співпраці, відповів Олександр Моцик. Посол пригадав одну зі сторінок біографії Тараса, коли він, відбуваючи заслання в Орській фортеці, заприятелював із поляками. Думки Кобзаря про спільну долю двох народів відбилися в одному з його віршів того періоду. "Подай же руку козакові і серце чистее подай, і знову іменем Христовим ми оновим наш тихий рай", — продекламував посол. Прикметно, що ці ж слова, але польською мовою промовив перед цим і Роберт Сушинський. Двома мовами ці рядки викарбувані і

на граніті пам'ятника. Отже, і полякам, і українцям формула слов'янської єдності, яку вивів Тарас, до вподоби. Перерізаються синьо-жовта і біло-червона стрічки. Оновлений сквер відкрито. До підніжжя пам'ятника Тарасу Шевченку лягають квіти. Територія українськопольської дружби та співробітництва заповнюється людьми. Схоже, що вона не матиме кордонів, бо з Польщі не вибувають делегації областей, районів та міст України. Це й не дивно, бо наш західний сусід на крок випереджає нас у багатьох питаннях і, зокрема, розвитку місцевого самоврядування, територіальної реформи та інших. Тож у нього є чому повчитися.

А наступного дня в столиці Нижньосилезійського воєводства Вроцлаві відкрився сьомий фестиваль української культури "Україна, Віва!", співорганізаторами якого виступили культурно-інформаційний центр при посольстві України в Польщі та Колегіум Східної Європи імені Яна Новака-Єжеранського. Відкриваючи фестиваль, посол України в Польщі Олександр Моцик зазначив, що "українці та поляки мають різні, але водночас близькі культури, які взаємно збагачувалися та разом органічно вписалися до багатокультурної європейської спільноти".

Фестиваль розпочався виставкою голографічних копій коштовностей із музеїв України. Зокрема, були представлені об'ємні зображення виробів із дорогоцінних металів скіфсько-сарматського періоду (V ст. до н. е. — II ст. н. е.), прикраси візантійських майстрів (VII— VIII ст. н. е.), оздобы періоду Київської Русі (XIII ст.). Того ж дня у великому залі Польського радіо відбувся концерт львівського співака та композитора Віктора Морозова. Шанувальники сучасної української літератури зустрілися з поетом, драматургом і письменником із Житомирщини Олександром Коротком. У клубі Ликенд з успіхом пройшов концерт фольк-рок гурту з Вінниці "Очеретяний кіт". Багато відвідувачів побувало на виставці "Молоде мистецтво України". Українцям і полякам дуже сподобався концерт лемківських пісень у виконанні Юлії Дошни. Завершився фестиваль виступом ансамблю пісні і танцю "Колос" із Волині.

Якщо думаєте, що в житті української громади після цього гучного фестивалю настало тимчасове затишшя, то помиляєтесь. У тому ж Вроцлаві щороку відбувається Міжнародна виставка художньої творчості митців Лемківщини, Культурно-інформаційний центр при посольстві України проводить конкурс дитячих малюнків до дня Святого Миколая, у Білому Борі проходить Фестиваль української казки, а в Сопоті — традиційний фестиваль української культури. Таким чином, немає й дня, щоб у центрі Європи не звучало слово про Україну...

Грудень 2007 року.

Українці — від моря до моря

Україна і Польща йдуть через історію обіруч. Через це виникає спокуса порівняти їх то з сіамськими близнюками, то зі сполученими посудинами, бо було між ними постійне взаємопроникнення, взаємоперетікання, взаємозбагачення і..., на жаль,

взаємознищення. Перетікали країни одна в одну населенням, проникали кордонами й територіями, збагачувалися культурами, билися, мирилися, сварилися і знову браталися. Тож важко сказати, з яких пір живуть українці у Польщі, а поляки — в Україні. Здається, споконвіків...

Диво над Віслою

Розповідь про українців у Польщі можна було б почати від царя Гороха, але я почну її від маршала Юзефа Пілсудського, тобто з тих часів, коли Польща й Україна відновили свою незалежність. Про ці події нагадує меморіал борцям за волю України на православному цвинтарі у варшавському районі Воля. Він скромний, але вражаючий. Стоять у ряд чорні гранітні хрести, ніби вишикувані воїни на урочистому параді. На більшості хрестів написи "Незнаний козак армії УНР", а на деяких читаю: "Генерал-хорунжий Олександр Бурківський, командир 1-ої кулеметної дивізії армії УНР", "генерал-поручник армії УНР Микола Коваль" та інші. Враження було таке, ніби відкрив не знану досі сторінку історії...

Улітку 1920-го у війні Польщі з Радянською Росією відбувся перелом на користь останньої. Польські збройні сили безладно відступали вглиб своєї країни під ударами Червоної Армії. Здавалося, ніхто й ніщо не зможе зупинити цю навалу. Варшава була беззахисною. Міське ополчення та виснажені, знекровлені частини польського війська не могли протистояти агресору, який мав численну перевагу. Все йшло до того, що польська столиця впаде. Державність Польщі повисла на волосині. Але сталося щось неймовірне: за одну ніч армію більшовиків було розгромлено й відкинуто. Польські історики назвали це "Чудом над Віслою". Але насправді ніякого дива не було. Річ у тім, що на польському боці виступали регулярні з'єднання української армії, яка передислокувалася до Польщі після того, як припинила своє існування Українська Народна Республіка. Українські формування нараховували тоді 41 тисячу вояків, близько чотирьох тисяч офіцерів, 80 генералів. Словом, це була потужна боєздатна сила. Ось що написав після тієї перемоги маршал Юзеф Пілсудський: "Наша армія пам'ятає криваві бої, в яких постійно брало участь витривале як у дні перемог, так і в дні випробувань Українське військо. Спільно пролита кров заклала камінь взаємного порозуміння і благополуччя обох народів".

Як не крути, а виходить, що український тризуб захистив польського орла від серпа та молота. Але цей факт сором'язливо замовчує польська громадська думка, несміливо про неї згадує історична наука. І найперше тому, що отой "камінь порозуміння", про який говорив польський національний герой, тривалий час обростав мохом. Спільне українсько-польське надбання було зражене наступними поколіннями політиків...

Коли я вдивлявся у золоті карби на чорних хрестах меморіалу, сталася несподівана, але, мабуть, не випадкова зустріч. Із туману, що огорнув дерева меморіалу, наче привид, вплив якийсь чоловік. "Пан Влодек, працівник цвинтаря", — назвався він, скинувши капелюха. І розповів моторошну історію. 1947 року його матір-польку, яка народилася й певний час жила в Україні, було у Польщі засуджено до страти за

безглуздим звинуваченням у державній зраді. На той час усі, хто був українцем або мав зв'язки з Україною, підозрювалися як бандерівці. Влодек, якому було тоді п'ять років, пішов до офіцера польської служби безпеки і запитав: "Як ви повісите мою маму — за ноги чи за шию?" Це розчулило офіцера і врятувало матері життя. "Між слов'янами має бути згода", — сказав пан Влодек. Цю істину він відкрив понад шістдесят років тому, коли його матері загрожувала смерть, а йому сирітство...

Акція "Вісла"

Перед другою світовою війною у Польщі (в межах її нинішніх кордонів) жило понад мільйон українців. Населяли вони південно-східні території вздовж кордонів з Чехією, Словаччиною, Україною, Білоруссю — Лемківщину, Бойківщину, Надсяння, Холмщину, Підляшшя, які вважаються малими батьківщинами українців Польщі. Непростими були стосунки польської та української національних спільнот. Але жили більш-менш дружно. 1938 рік був позначений новою антиукраїнською хвилею, коли проводилася так звана "акція зміцнення польського фактора на сході", згідно з якою українців не брали на державну службу, не продавали їм землю. Вже тоді українські греко-католицька та православна церкви розглядалися владою як ідеологічно шкідливі й ворожі установи, тож робилося все, аби підірвати їхній авторитет і вплив на українство. На Холмщині того тривожного передвоєнного року було розгромлено кількадесят українських православних церков.

Від 1939 року завзято вбивали клин між українцями і поляками німецько-фашистські окупанти. Мабуть, саме тому в українських селах урядували польські поліцаї, а в польських — українські. Німці демонстративно загравали з українським населенням, надаючи йому навіть більше прав, ніж полякам. У останніх це викликало лють. 1944—1946 роки — пік взаємної ненависті і недовір'я між двома народами. В бік українців лунають погрози, спалахують сварки, сутички. Передчуваючи біду, наші одноплемінники стали масово втікати на територію нинішньої України. У багатьох українських селах від рук польського антикомуністичного підпілля, війська, міліції гинуть жінки, старики, діти. Символом цих трагедій стали села Сагринь, Завадка Морохівська, Пискоровичі і Павлокома. Чимало українців, аби врятуватися від розправи, переходили на римо-католицьке віросповідання, заявляли про свою польську національність. На тих, що залишилися зі своєю вірою і національністю, у квітні 1947 року чекала акція "Вісла", під час якої близько 150 тисяч українців було розсіяно по всій Польщі, аби не жили сукупно, аби втратили свою національність та віру, а понад 500 тисяч переселено в Україну. Головний норматив акції — не більше 10 відсотків українців в одному селі, в яке переселялися депортовані. Війська тодішнього польського режиму діяли у дикий, варварський спосіб, певно, навчилися цьому або в енкаведистів, або ж у німецьких карателів. Почерк був той же. Село оточувалося військами так, що й горобець не міг випурхнути. Мешканців під дулами автоматів виганяли з хат, збирали в колони, відправляли на залізничні станції, заганяли у товарні вагони. Тих, хто барився або ж виявляв найменший спротив, жорстоко карали. За час

від 1944-го по 1949-й рік на територіях депортації загинуло, пропало безвісти, за різними оцінками, від 10 до 15 тисяч українців. 3800 чоловік було запроторено до концтабору Явожно, який був свого часу філією сумнозвісного фашистського Аушвіца. Виживати українцям у нових місцях було дуже важко, бо жителі гір, лісів потрапляли на рівнину, на морське узбережжя, до зруйнованих садиб. Але попри все вижили... "От і маємо тепер українців від моря до моря", — гірко жартує голова Перемишлянського відділу Об'єднання українців Польщі Марія Туцька.

Історики ще й досі сперечаються щодо визначення того, що ж сталося у квітні 1947 року. Рецидив фашизму? Етнічна зачистка? Чи те й друге одночасно? Як могли поляки, які самі пережили жахіття фашизму, опуститися до такого? Але немає сумніву, що ця операція, аж до деталей, узгоджувалася в Кремлі, адже тодішній комуністичний режим Польщі був маріонетковим. Вочевидь, Сталін продовжував ту чорну справу, яку розпочав у 1932—1933-х, маючи на меті винищити українство. Просто в ті роки українці на західних землях для нього були недосяжними, і по війні він їх дістав руками поляків.

Дехто з дослідників вважає, що інтереси сталінського режиму збіглися з намірами місцевих польських шовіністів, які потрапили до керівних партійних та урядових структур. Та як би не було, обом народам завдано глибокої рани, яка ятриться й досі. Влада Польщі малими кроками намагається її гоїти. 1990 року Сенат цієї країни (вища палата парламенту) засудив акцію "Вісла". Але наслідки її навряд чи вдасться подолати. Українство на території Польщі зазнало нищівного удару, стало розпорошене, пригнічене, залякане...

Повернення

Акція "Вісла" — це вододіл життя українців у Польщі: до і після. Було розколото не лише долі, а й душі, внутрішні світи. Кожен українець, із яким довелося мені зустрітися в Польщі, починав і закінчував розмову "Віслою". Згадувалися ті події з болем, сльозами на очах. Враження таке, що "Вісла", ця похмура ріка розпачу й образи, тече жилами кожного депортованого та його нащадків і досі. Дійшов я висновку й про те, що кожен, хто відчуває себе українцем, намагається подолати цю водну перешкоду і повернутися на землю своїх батьків, якщо не в прямому, то в переносному розумінні. Історія українців у Польщі після "Вісли" — це історія повернення до своїх старих осель, своїх витоків, мови, традицій.

Катерина Сіроцька, яка очолює нині Союз українок Польщі, народилася у селі Мокре поблизу Сянока. Коли її родину депортували, їй було шість років. Але ті страшні дні пам'ятає мало не погодинно: обличчя жовнірів, які витурювали їх із хати, собаки, вагони, голодна дорога на північ Польщі, чужа напівзруйнована хата в колишньому німецькому селі на Мазурах, перша вчителька, виснажена, з темними колами під очима, бо щойно повернулася з концтабору в Явожно, підпільні церковні відправи, які проводив отець Ріпецький... "Завдяки йому і таким, як він, депортовані зберегли свій український дух",

— розповідає пані Катерина. Дві спроби повернутися до рідного Мокрого для Сіроцьких були невдалими. Їх відправляли назад. І лише за третім разом батькові вдалося викупити свій ґрунт і хату.

Сіроцьким ще й пощастило. Багатьом сім'ям, перш ніж дістати дозвіл на купівлю або будівництво хати в рідних місцях, довелося по кілька років прожити в землянках чи хлівах. Розповіли мені про якогось шахтаря з Улюча, який під час відпусток приїздив до міста Сянока і будував хату, аби бути поближче до рідного села. І так десять років поспіль, поки не завершив будівництво. А потім перевіз родину. Через багато років, у 90-х, викупив ділянку в рідному Улючі, впорядкував кладовище, відновив придорожні хрести. Поверталися правдами й неправдами. Давали хабарі посадовцям за липові довідки. Їхали не одразу до рідних країв, а, скажімо, оселялися на рік-два під Варшавою чи деінде. Таким чином усувалися формальні перепони для повернення, бо переїздили не з резервацій або так званих місць компактного проживання депортованих, а нібито з інших регіонів.

Для багатьох процес повернення має символічний характер: ходять до церкви, беруть активну участь у житті громади, вивчають рідну мову, долучають своїх дітей та онуків до української культури, підтримують зв'язки з Україною. Але, звісно, не всі. Багато загубилося в часі, просторі, статистичних звітах. Десь у нетрях генетичної пам'яті нових поколінь українців вкорінено нездоланний страх: бути українцем небезпечно, не вигідно, некомфортно, неперспективно. І це не лише наслідок операції "Вісла", а й політики влади щодо українців протягом наступних років, коли створювався негативний образ українця як учасника незаконних бандформувань. Саме через це, на думку голови Об'єднання українців Польщі (ОУП) Петра Тими, в окремих регіонах, зокрема східних, є проблема поваги до українців з боку місцевого польського населення чи розуміння того, що вони мають рівні права з поляками. Тож чи слід дивуватися, що під час перепису 2002 року українцями задекларували себе лише 30 тисяч громадян Польщі? Хоча, за даними греко-католицьких та православних церков українців, — громадян Польщі вдесятеро більше, ще стільки ж, тобто 200—300 тисяч, — заробітчани з України. На чисельність українців, вочевидь, вплинула і методика перепису населення, згідно з якою обліковці у графі "національність" інколи автоматично вписували "поляк", а коли опитуваний наполягав на записі своєї фактичної національності, то це робилося простим олівцем. До багатьох українців переписувачі взагалі не потрапили. Про ці порушення керівники національних меншин, зокрема української, словацької та німецької, зробили відповідні заяви.

Фундамент порозуміння

1 січня 2005 року Польща ратифікувала рамкову Конвенцію Ради Європи про охорону прав національних меншин. Їхнє становище дещо поліпшилося. Але Петро Тима вважає, що деякі пункти Конвенції не виконуються. Зокрема, польське законодавство не сприяє тому, аби нацменшини, особливо ті, що розпорошені, були представлені в

парламенті та органах місцевого самоврядування. До цього часу немає закону про повернення майна, конфіскованого в часи комунізму. Більшість депортованих українців так і не одержала компенсацій за втрачене майно. У Перемишлі місцева влада відмовляється повернути українській громаді її дім, який вона збудувала своїм коштом ще 1904 року. І це незважаючи на те, що Президент України В. Ющенко, перебуваючи в Польщі, особисто звернувся до мера Перемишля Р. Хоми з проханням розв'язати цю проблему. Українська громада ціною надзусиль упродовж останніх десятиріч створила мережу своїх культурних центрів. Але держава фінансує їх опосередковано, через гранти, хоча, згідно з рамковою Конвенцією щодо нацменшин, мала б здійснювати це безпосередньо, вважає П. Тима. Зі скрипом посувається справа увічнення жертв війни та політичних репресій. Спроби перепоховань, встановлення пам'ятних знаків, меморіальних дощок в окремих регіонах зустрічають спротив місцевої влади. Петро Тима та інші представники української громади відзначають таку закономірність: на заході, півночі, центрі країни українство має зелену вулицю в багатьох починаннях, а на сході, зокрема на Перемишлянщині, зазнає утисків. Це ніби якийсь дикий острівець шовінізму в морі європейської цивілізації, який залишився з комуністичних часів. Марія Туцька розповідає, що напередодні масових заходів, які проводять українці в Перемишлі, мерія збирає антикризову раду, на якій зачитує інструкцію щодо поведінки учасників ("щоб було те й те і не було такого й такого"), а також суворо попереджує представників місцевої української громади про відповідальність за безпорядки. Словом, не оминається жодна нагода, щоб принизити українство.

Це щодо проблем. Проте світлого, оптимістичного стало набагато більше. Згідно з останніми соціологічними опитуваннями, зросла кількість поляків, що прагнуть довготривалого примирення з українцями. Багато з них хочуть бачити Україну в Європейському союзі. Це результат плідної співпраці української громади з польською владою, суспільством. До отого символічного українсько-польського каменя, про який писав Ю. Пілсудський, стали додаватися нові й нові. Тож фундамент порозуміння таки зміцнюється. У травні 2006 року президенти В. Ющенко та Л. Качинський відкрили меморіал жертвам українсько-польського конфлікту в Павлокомі Підкарпатського воєводства. За сприяння польської влади українська громада щорічно організовує десятки яскравих культурно-мистецьких заходів, серед яких — "Лемківська ватра" у Ждині, "Битівська ватра" в селі Удорп'є, Молодіжний ярмарок у Гданську, фестиваль української культури в Підляшші "Підляська осінь", свято церковного співу у Гіжицьку, "Культурні сезони українців Вармії і Мазур" у Срокові, "Прикордонні зустрічі" в селі Глембоцьк та багато інших. Прикметно, що окремі з них частково фінансуються з польського бюджету. Держава також підтримує такі українські видання, як газета "Наше слово", "Український альманах", двомісячник "Над Бугом і Нарвою", альманах "Між сусідами", журнал "Ватра".

Окрім ОУП, у Польщі діють й інші організації українців: Союз українців Підляшшя, Об'єднання лемків, Союз незалежної української молоді, Українське товариство в Любліні, Фундація св. Володимира Хрестителя Київської Русі (Краків), Українське

вчительське товариство, Союз українок Польщі. Щоб узгодити їхню діяльність, у листопаді 2006 року при посольстві України в Польщі було створено Координаційну раду української меншини, яку очолює Юрій Рейт. На одному із засідань народилася ідея об'єднати зусилля у справі вшанування пам'яті українців, які загинули на території Польщі. Вона була підтримана всіма організаціями. Розпочато роботу зі створення єдиного реєстру місць пам'яті. Далі належить братися за впорядкування цвинтарів, братських могил, встановлення пам'ятних знаків — титанічна робота, якої вистачить не на один рік. Йдеться не про разові акції, а систему, тож має бути єдина державна програма увічнення пам'яті українців, які поховані за кордоном, вважають представники громади.

Українство в Польщі сьогодні на піднесенні. Про це свідчить його активність. Українці прагнуть, аби у Польщі було більше українського: мови, пісень, вистав, творів мистецтва, щоб пісня у Варшаві злилася з піснею у Києві, Торонто, Буенос-Айресі та інших містах планети. Щоб утворився єдиний український духовний простір: від моря — до моря, від океану — до океану.

Грудень 2007 року.

Українська школа за українським кордоном

Оповідую про українську школу в польському Перемишлі, не дочекавшись її чергового ювілею або ж якогось гучного інформаційного приводу. Бо школа унікальна історією, традиціями, своєю роллю в житті української громади в Польщі.

Коли я відвідав цю школу, то враження було таке, ніби зайшов у храм або відкрив мудру книгу. Думаю собі, що це не лише через оформлення приміщення: рушники, синьо-жовті кольори, розписи на стінах, зображення світочів українських, а, передусім, завдяки людям, котрі в ній працюють і нею живуть. Те, що вони роблять, справжнє подвижництво. Так, подвигом було відкрити цю школу 1911 року в день сторіччя від дня народження Маркіяна Шашкевича, та ще більшим — відродити її через вісімдесят літ.

Щоб збагнути, чому це так, слід знати історію цього краю. Просвіщав мене Юліан Бак, перший директор відродженої школи, один із патріархів українського руху в Перемишлянському краї. Розпочалася наша екскурсія на вулиці Смольки, де розташована школа. Побували в центрі, біля ратуші, біля Українського дому, за який ще й досі воює українська громада з місцевою владою, постояли над Сяном, зайшли у кілька храмів, посиділи в затишній кав'ярні. Містечко казкове. До гостя промовляє кожен його камінчик. Звичайно, якщо гість вміє слухати...

Перемишлянська земля — територія, яку через те, що опинилася на перехресті європейських шляхів, віками роздирали поміж собою різні держави. Багато знегод пережило тутешнє українство, але період 1939—1947 років став для нього надзвичайно жахливим. Тоді краєм прокотилися хвилі Другої світової війни, репресій, погромів, сумнозвісної акції "Вісла", відтак численне, багате своїми культурними традиціями місцеве українство було переселене на територію колишнього СРСР або розпорошене

по всій Польщі, і сам край цей увійшов до її складу. З того часу місцева і центральна влади Польщі здійснювали негласну політику недопущення виселених українців та їхніх нащадків на свою батьківщину, всіляко перешкоджали відродженню українського культурного життя. Та вони все одно повертались, об'єднувались і чекали кращих часів, які настали в кінці 1980х, коли стали народжуватися нова демократична Польща і незалежна Україна.

Українство Перемишлянського краю, до цього пригнічене, стало оживати, піднімати голову. Безумовним лідером громади був лікар Юрій Стабішевський, який на той час займав ключовий пост в міській організації "Солідарності" — впливової політичної сили Польщі. Ідея відродження української школи в колишній гімназії імені Шашкевича витала поміж українцями давно. Здавалася примарною і недосяжною, наче фата-моргана. Юрій Стабішевський ту мрію чітко визначив як стратегічну мету місцевого українства і, головне, сформулював перед перемишлянською владою. Це окрилило українців, згуртувало. Утворився оргкомітет відродження школи. Роботу належало виконати величезну: подолати бюрократичні перепони, відвоювати колишнє приміщення гімназії, переконати батьків-українців у спроможності нового навчального закладу дати дітям гідні освіти й виховання, які узгоджуватимуться з польською системою освіти. Словом, почалося ходіння по муках. Якщо клеїлося в одному місці, то в іншому — рвалося, або ж навпаки.

Переломним моментом у цій боротьбі стало проголошення Україною державного суверенітету. "В очах поляків ми стали читати щось схоже на повагу до себе", — говорить Юліан Бак. Ініціативу українців підтримав заступник міністра освіти Польщі Анджей Яновський. Тож у березні 1991 року міська влада Перемишля ухвалила рішення про відкриття школи. Настав новий етап в роботі громади: слід було сформувати колектив, відремонтувати приміщення школи, розробити концепцію її діяльності, призначити директора. Останнє було найважче. Зі 60 вчителів, які погодились працювати в школі, довго не було сміливця, який очолив би школу. Атмосфера в Перемишлянському краї була на той час складною. Підняло голову антиукраїнство. Тому директор відродженої української школи одразу мав опинитися в ролі героя, який голіруч іде на амбразуру. Погодився Юліан Бак. Певна річ, йому належало перше слово у колективній роботі над концепцією школи.

На його думку, нововідкрита школа мала рівнятися на досягнення і традиції колишньої української гімназії. Слід було створити серед учителів та учнів родинну атмосферу, дбати про вивчення української мови, наших звичаїв та культури. Директор мріяв про те, щоб сотні духовних ниточок з'єднали школу з Україною.

Міська влада не вірила в успіх справи, започаткованої українцями, тож у бюджеті не передбачила й копійки на обладнання школи. Поїхала "Руська трійця" (так у Перемишлі називали Юліана Бака, Марію Туцьку та Марію Фіцак) до Львова. Там зустріла чудових людей — Михайла Брегіна, Любу Ревко, працівників міського відділу освіти, які допомогли придбати українські підручники, художню літературу, навчально-методичні посібники, телевізор.

Школу відкрили 1 вересня 1991 року. На врочистості з цієї нагоди прибули керівники Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей, відомі українські письменники, поети, представники польської влади, випускники колишньої гімназії імені М. Шашкевича. Момент був надзвичайно хвилюючим — святом світового українства, котре після 24 серпня 1991 року перебувало в ейфорії і відзначало повсюдно свою велику перемогу — проголошення Незалежності України.

Протягом наступних чотирьох років школа розбудовувалася, наповнювала свою роботу українським змістом. 1995 року здобула статус ліцею. 1999-го відбувся перший випуск ліцеїстів. "Ми дуже переживали, як то вони покажуть себе на тлі польських випускників", — згадує Юліан Бак. Але хвилювання були марними: всі випускники ліцею вступили до вищих навчальних закладів. А ще через п'ять років школа посіла восьме місце у загальнопольському рейтингу середніх навчальних закладів "Nesweek".

Школа відбулася. Юліан Бак вирішив вийти на пенсію. "Озираючись на роки, присвячені школі, пригадую втрачені відпустки, які провів у поїздах на шляху з Перемишля до Варшави і в зворотному напрямку. Часто думаю: звідки бралися в мене на це сили? Та якщо хтось має велику ідею і з глибокою вірою її реалізує, то не відчуває втоми", — говорить ветеран.

Естафету від нього прийняв талановитий педагог і організатор Петро Піпка. Продовжував облаштовувати школу, по-сучасному її обладнувати, опікуватися долею кожного випускника, зміцнювати зв'язки з Україною. Немає такого українського народного свята, яке не відзначалося б у школі. Стало традицією нагороджувати кращих учнів поїздками пам'ятними місцями України. Всі випускники побували в Києві і на Тарасовій горі. Проблема у школи одна: брак коштів на такі заходи. Тож народні костюми, музичні інструменти, література, атрибутика, поїздки в Україну оплачуються коштом батьків або спонсорів. Велику допомогу надають Львівська міська та обласна влади.

Ідеолог школи — заступник директора і голова Перемишлянської крайової організації Об'єднання українців Польщі Марія Туцька. "Ми не еміграція, а етнічне населення цього краю. Тож будуюмо Україну у своїх серцях, об'єднавшись навколо школи імені Маркіяна Шашкевича. Творимо такий навчальний заклад, в якому традиція йде поряд із сучасністю. Традиція для нас — річ свята", — говорить вона.

Школі стільки ж років, як і незалежній Україні. За цей час вона стала справжнім духовним та культурно-освітнім осердям української громади Перемишлянського краю. Творчі сили учнівсько-педагогічного колективу — основа всіх свят та культурних заходів, які організовує тутешнє українство. У народних колективах задіяні практично всі учні: як не співають, то танцюють, як не танцюють, то грають, як не грають, то вишивають або малюють. Але є, звичайно, й елітні, так би мовити, шкільні ансамблі, які досягли високих мистецьких вершин, здобувши нагороди на міжнародних конкурсах. Серед них — гурт народних інструментів "Сопілка" (керівник Нестор Сорока), вокальний ансамбль "Надія" (Ірина Спольська), "Веселі бандурки" (Марія Корецька), хореографічний колектив "Аркан" (Андрій Путько). Кілька талантів відкрив і автор цих

рядків, хоча школі, мабуть, вони відомі.

Було це так. Намандрувавшись Перемишлем та його околицями, увечері повернувся до школи. Навчання скінчилося, учні прибирали класи. Раптом я почув пісню. Виводили її кілька дівочих голосів. Були вони чисті, щирі й осяйні, ніби місячне срібло на воді тихої ночі. Ноги так і прикипіли до підлоги, а серце зайшлося від хвилювання. Пісня про сиву зозулю та матір виконувалася в народному стилі. Пішов на той спів. Сидять у класі троє дівчаток, які щойно закінчили прибирання, і співають. Ліля Словинська, Катя Феснак, Катя Онишканич. "У вас що, репетиція?" — запитую. "Та ні, просто співаємо", — відповідають. "Може, ваш ансамбль якось зветься, може, маєте керівника?" — допитуюсь. "Ми самі по собі, дружимо, співаємо, ну, якщо наполягаєте, то хай буде ансамбль "Зозуля", — сміються. А потім: "Хочете, ще заспіваємо?"

Таких пісень я ніколи не чув, хоча бував на багатьох фольклорних фестивалях. Дівчатка розповіли, що шукають їх в Інтернеті, а також у тих селах, звідки родом. Збирання українських народних пісень — їхнє захоплення. Подумалося: не кожна школа має душу, а ця має. Увійшовши до неї, враз ніби побачив усю Україну з її трагедіями і святами, з Дніпром, Тарасом і золотими церквами. І одразу шпигонуло в серце запитання: а чому у нас є гуманітарні, математичні, економічні, іншомовні та ще хтозна-які школи, а національних, де виховували б українських патріотів, немає? Та й взагалі: що у нас коїться з вихованням? Було комуністичне, стало капіталістичне, а де ж українське? Справжні українські школи мають бути не лише в Польщі та інших країнах, а, передусім, в Україні. Ці ж дівчатка мене запитували: дядю, а чому в Києві люди розмовляють російською, чому в татарських національних школах у Криму учні вільно володіють українською, а в українських школах півострова учні її соромляться? "Не знаю, діти", — відповідав, і сором пік мені щоки. А й справді — чому Україна напівукраїнська?

І поки їхав додому, шукав відповіді на ці запитання, шукаю їх і досі...

Київ — Перемишль — Київ.

Грудень 2007 року.

Тепле Різдво в Лісабоні

Центральна площа Лісабона де Аламеда всіяна людьми, наче маком. Це зібралися українці на святкування Різдва. Приїхали майже з усіх куточків Португалії: з Сетубала, Сантьяго де Касеня, Лагуша, Абрантеша, Калдеш де Раїня, Візеу, Агеди та інших міст.

Якщо в Україні сонце цієї пори скупе на тепло, світить, та не гріє, то тут, у Португалії, воно лагідне, привітне, як, скажімо, у нас під час бабиного літа або навесні. Навкруг грає море зелене. Різдво на зеленій траві при плюс двадцяти для свіжої людини в Португалії — дивина, а для заробітчан — норма. Вони тут свої. Колір їхніх облич набув бронзового відтінку, їхні язики легко перевертають важкі для слов'ян брили португальських слів, вони звикли до різниці в часі, до субтропічного клімату, до

місцевої їжі, до європейського ритму життя. Словом, прижилися. Як приживається пересаджена вишня або верба. Чим молодше деревце, тим йому легше пристосуватися до нових умов, чим більше йому років, тим важче. Українські п'ятирічні дітки за три місяці схоплюють португальську мову. Але водночас виникає побоювання, що можуть забути свою, рідну. І тоді розпочинається боротьба за українську душу. Батьки ведуть своїх діточок до недільних українських шкіл, намагаються влаштувати їх до численних фольклорних колективів, і самі завзято беруть участь в українських культурних заходах, боячись втратити хоча б краплину своєї національної сутності. Мені розповіли про чимало випадків, коли російськомовні сім'ї з України переходили на українську мову. Себто на чужині національне почуття зростає, загострюється. Щоб зберегти його, більшість наших заробітчан 2003 року об'єдналася в Спільку українців Португалії (СУП). "Певний час, поки шукали роботу, облаштовували свій побут, ми жили замкнуто, самі по собі. Але зрозуміли, що таким чином духовно деградуємо, а тому вирішили згуртуватися", — розповідає керівник осередку СУП в місті Агеда Надія Уманська...

Свято розпочалося. Глядачі щиро вболівають за своїх друзів, дітей, які беруть участь у виступах аматорських колективів. Бачу, як у натовпі снує, наче матка поміж бджолами, Марія Дец — голова Спільки українців Португалії. Героїчна жінка. Приїхала сюди сім років тому з Тернополя. Живе в Лісабоні зі своєю родиною. Налагодила плідну співпрацю з українським посольством, місцевою владою, церквою, благодійними організаціями, спонсорами. Причому робить це на громадських засадах. Протягом останніх двох років через діяльність у спільці втратила кілька робіт, але рук не опустила, не зневірилася, бо було на кого спертися. Завдяки нинішньому активу робота спільки стала осмисленою, цілеспрямованою. Своє завдання організація вбачає у задоволенні культурних та духовних потреб українців, наданні їм юридичної допомоги, у створенні позитивного іміджу України, поширенні правдивої інформації про її історію та культуру. Налагоджено роботу 15 недільних українських шкіл, засновано газету "Українці Португалії", створено десятки художніх колективів. Останніми роками СУП діє настільки активно й наступально, що не помітити її просто неможливо. "Наша спілька тут для декого, наче ангінa в горлі", — говорить пані Марія, маючи на увазі емігрантські організації, для яких СРСР залишається ідеалом розв'язання національного питання. Вирізняє спільку з-поміж інших організацій і місцева влада — Лісабонська Камера Муніципал. Українська громада пишається тим, що заступник мера Лісабона одного разу назвав діяльність СУП найактивнішою, найяскравішою. Та скільки ще всього треба зробити! Всі культурно-освітнянські та інформаційні досягнення — це маленькі плацдарми на чужій культурній території, які взято ціною надзусиль і котрі утримуються в такий же спосіб. Щоб закріпити і розвинути цей успіх, потрібне кадрове, матеріальне і законодавче підкріплення. Спілька не має свого дому, музею, бібліотеки. Наша громада хоче, каже Марія Дец, аби в Португалії був бодай один пам'ятний знак, який нагадував би про Україну, а тому нещодавно спільно з Українським посольством направила листа мерові Лісабона з клопотанням про виділення місця для пам'ятника Тарасові Шевченку.

Школа "Дивосвіт"

У першу чергу слід допомогти суботнім та недільним українським школам, вважає Марія Дец. Напередодні свята я зайшов до найбільшої школи, в якій навчаються діти українців із Лісабона та околиць. Свого приміщення вона поки що не має, орендує його в португальського середнього освітнього закладу під назвою Сан-Педру де Сантарень. (Школам у Португалії присвоюються не номери, як у нас, а імена святих та видатних людей). Влітку 2006-го українська школа пережила потрясіння: "розкололася" навпіл. Призвело до цього протиборство між двома емігрантськими ідеологіями: українською та "есересерівською", згідно з якою всі народи, які проживали на території СРСР, становлять "єдиную історическую общность". Колишній директор вважала, що в школі можуть навчатися "дети разных народов" — росіян, молдаван, білорусів, і навчання в цьому закладі може здійснюватися не лише українською, а й російською мовою. Така концепція не сподобалася спілці, батькам, які цілком справедливо вважають, що в українській школі за кордоном має бути все українське. Адже створена вона заради того, аби захистити українство від асиміляції. Словом, рідній школі довелося вилузуватися з інтернаціонального середовища, як свого часу Україні з СРСР. Усе тепер у цьому навчальному закладі, що зветься "Дивосвіт", українське: програми, мова і, головне, дух. Нині школа майже відновила свою попередню чисельність і продовжує поповнюватися. Працює по суботах, а протягом п'яти днів тижня учні навчаються в португальських школах і мають там відмінні успіхи. Це стосується навіть тих дітей, які в Україні особливою старанністю не відзначалися. Цей феномен наші вчителі пояснюють тим, що португальські програми відстають від українських на два-три роки, а ще психологічними факторами. Шок, якого зазнає родина під час переселення до Західної Європи, змушує всіх її членів відповідальніше ставитися до праці і навчання.

Для вчителів робота в українській школі не основна. Жінки, як і всі заробітчани, працюють на "лімпезі", тобто хатніми робітницями у португальців, або в сфері послуг — офіціантками в кафе, ресторанах, прибиральницями та адміністраторами в готелях, чоловіки переважно — на будовах. Всі — дипломовані досвідчені освітяни, яких матеріальна скрута на Батьківщині погнала свого часу на чужину. Директор школи Ігор Коренний працює електрогазозварником. На будові його мають за класного спеціаліста, хоча ніде цей фах не здобував. Учительська платня — символічна. "Після того, як я перестав працювати по суботах на будові, одержую вдвічі меншу платню, зате маю величезне моральне задоволення. Для нас дуже важливо працювати з дітьми, вдосконалювати свій основний фах. Та головне те, що так ми ніби повертаємося в Україну, у колишнє буття", — говорить директор.

Життя школи цікаве. Вона росте, набуває досвіду навчально-виховної роботи. Зазирнув я в її календарний план: вечори, народні свята, спортивні змагання, засідання KBK, круглі столи. Ну, ніби справжнісінька українська школа, але з португальським ухилом. Колектив міцний і дружний. У ньому панує щира, товариська атмосфера, як у хорошій сім'ї. Під час перерви вчителі зайшли до кімнати психологічного розвантаження (є такі у всіх португальських школах), що обладнана, як затишне кафе, і

стали пити каву. Жарти, анекдоти, останні новини, сміх, пісні (школа готувалася взяти участь у різдвяному святі)... Мета колективу — поступово перетворити свою школу на п'ятиденну, атестат якої визнаватиметься і в Україні, і в Португалії. Подібні школи мають французькі, англійські та інші меншини, а хіба наша гірша? Головна проблема — приміщення. Тільки-но приїздить до Португалії якийсь український високопосадовець, португальське міністерство освіти заявляє, що таке приміщення є і воно найближчим часом буде виділене, однак через деякий час забуває про свою обіцянку. Португальське та українське міністерства освіти мали б також розробити та узгодити програму української п'ятиденки, але, судячи з того, що розповіли мені вчителі, в цій справі ще й кіт не валявся. Минулого року в школі побувала директор Міжнародної української школи Людмила Іванова, яка запевнила, що ця структура бере "Дивосвіт" під свою програмну та методичну опіку і що випускники школи матимуть змогу одержувати українські атестати про середню освіту загальнодержавного зразка. Відбулося кілька корисних семінарів. "Дивосвіт" встановив постійний інтернет-зв'язок із міжнародною школою. Словом, зрушення є. Але до повноцінної роботи ще далеко. Школі гостро бракує українських підручників, художньої літератури, наочних посібників. Я був свідком, як активісти громади отримували посилку з українськими книгами, за яку сплатили понад 2 тисячі євро. Вчителі завжди повертаються з Батьківщини під зав'язку завантажені літературою. Виручають також зв'язки вчителів із своїми колишніми школами, які надсилають старі, використані підручники. Дивує мене така ситуація. Хіба учні "Дивосвіту" не такі, як ті, що живуть і навчаються в Україні? Чому рідне Міносвіти ставиться до них, як до дітей другого сорту?

Одинадцятикласники відреагували на появу київських гостей найжвавіше. Більшість із них, як з'ясувалося, має намір продовжувати освіту в українських навчальних закладах. Сергій Гутовський із Бердичева заявив, що повернеться в Україну лише заради того, аби відслужити в армії і, може, навіть стати професійним вояком. Він хоче приносити користь своїй Вітчизні, а не чужій...

Гарні, але нещасливі

Йду вулицями Лісабона, вдивляюся в обличчя місцевих жителів: "Які вони, ці португальці?" Дійшов висновку, що такі, як у латиноамериканських телесеріалах — дони Педро, Базілію, Жоакіни, Сільвії, Марти. Чорноброві, смагляві, гарні, та все ж не такі, як наші Петри, Василі, Якови, Марічки, Наталки. Наша українська порода, як не крути, найкраща, це визнає не лише Західна Європа, а й увесь світ. Дивлюся на милі, рідні обличчя людей, які зібралися на лісабонській площі, серцем відпочиваю і думаю: "Які ж ми гарні, але безталанні, себто нещасливі..." А може, нерозумні? Бо шукаємо те щастя по всіх світах, хоча, либонь, слід було б його творити своїми руками вдома, на Батьківщині.

Познайомили мене з Людмилою Холл, представницею старої української діаспори, батьки якої вже давно переїхали з Бразилії до Європи. Розповіла про те, як

накочувалася на Португалію в кінці 1990-х так звана "четверта українська хвиля". Це був жах. Ринок праці захопила мафія. Влаштуватись на роботу, винайняти помешкання можна було лише через посередників, так званих "шефів". Зустрічали в аеропорту, везли до місця роботи і потім щомісяця здирали "податок". Із тими, хто опирався такому "шефству", жорстоко розправлялися. Багатьох заробітчан, які через рік-два вирішили повернутися, просто грабували. Були сотні випадків, коли люди опинялися на вулицях Лісабона без грошей і документів, думаючи, що вони в Мадриді або Барселоні. Дівчат змушували працювати у секс-бізнесі. Багато заробітчан, не витримавши фізичного навантаження, розлуки з родиною, а також не встоявши перед закордонними спокусами, спивалися, бо вино у цих краях дешевше води. Заробітчани тоді були неорганізовані, розгублені. Тож пані Людмила самотужки, використовуючи свої зв'язки, витягувала наших земляків із різних халеп. І таки добряче насолити мафії. Дійшло до того, що її мало не вбили. Наші заробітчани її люблять і називають українською матір'ю Терезою.

Але сьогодні ситуація в Португалії змінилася докорінно завдяки кільком жорстким законам, які парламент цієї країни ухвалив 2002 року. Мафію було поставлено поза законом, заробітчанство легалізовано, трудовим мігрантам надано майже такі права, соціальні гарантії, як і громадянам Португалії. "Мафіозі" були заарештовані і засуджені до 25 років ув'язнення. Українці полегшено зітхнули. "Хвиля" з України після цього сягнула піку (близько 200 тисяч мігрантів), але згодом пішла на спад, разом із економікою цієї країни. Заробітки зменшилися, точніше, перестали "зростати" на відміну від інших європейських країн. Сьогодні заробітчани знають, що до Португалії їхати не варто, бо, наприклад, в Іспанії за ту ж роботу можна одержати вдвічі-втричі більше. Тож кількість українських оstarбайтерів у Португалії сьогодні становить 50-60 тисяч плюс 10—12 тисяч нелегалів. Та, незважаючи на це, наші за чисельністю треті після заробітчан із Бразилії та Кабо-Верде. Самі ж португальці "рвонули" на заробітки до Франції. Нині їх там понад мільйон. Але ніхто з цього трагедії не робить...

Український фактор

Португальська влада, місцеве населення ставилися до українців по-різному. Попервах неприємно, з підозрою, мовляв, ці білошкірі чужинці, які погоджуються на будь-яку роботу, збивають ціну на робочу силу. Але згодом з'ясувалося: українці, за що не бралися б, роблять це найкраще від усіх, навіть самих португальців. До того ж із-поміж інших заробітчан, надто вихідців із колишніх португальських колоній, наших вирізняє безконфліктність, освіченість, високий рівень культури. Португальцям подобається, що українці швидко засвоюють їхню мову, з повагою ставляться до місцевих звичаїв, тобто прагнуть інтегруватися. Одне слово, українців полюбили. Влада неодноразово заявляла про свою зацікавленість у тому, аби український фактор якомога довше залишався в португальській економіці. Колишній президент республіки Сампайя одного разу навіть відвідав українську греко-католицьку церкву на руа (вулиці) Кіріно Де Фонсека і в своєму виступі перед парафіянами високо оцінив внесок українців в економіку країни,

назвав їх нацією високої європейської культури. Всі українські заробітчани, з ким мені довелося спілкуватися, свідчили про підкреслено приязне ставлення до них з боку роботодавців і влади. Хоча, звичайно, бувають і винятки, бо люди трапляються різні. "Ми тут не гроші заробляємо, а просто живемо, бо відчуваємося людьми завдяки тому, що маємо такі ж права, як і громадяни ЄС", — розповідає Павло Садоха, менеджер відомої парфумерної фірми, а ще головний редактор газети "Українці Португалії", великий патріот України і просто чудовий хлопець. Цю думку доводилося чути від багатьох португальських українців. Отже, не лише за грошима їдуть наші за кордон, а й за почуттям свободи, людської гідності, втікають від корупції, заздрощів, бюрократії, чиновницького самодурства. На чужині їм і важче, і водночас легше. "Ми заробили тут грошей і збудували дім на Тернопільщині, в нас усе готове до повернення на Батьківщину, але чекаємо, поки там відбудуться зміни на краще, і найперше — у ставленні до людей", — говорила мені вчителька української школи "Дивосвіт" Уляна Мельник.

Павло Садоха — втілення українського характеру: впертого і цілеспрямованого. В Португалії, можна сказати, постав із попелу. Спалив за собою мости, покинув в Україні престижну роботу в банку, поїхав за кордон заробляти гроші для родини, яка перебувала у фінансовій скруті. Попервах мив посуд у ресторані. Самотужки вивчав португальську мову та економіку. Згодом запропонував свої послуги парфумерній фірмі. Прижився в ній, просунувся по службовій драбині. Нині до його обов'язків належить здійснення аудиту мережі парфумерних магазинів на всій території Португалії. Подав документи до Лісабонського університету. Після двох років навчання в ньому його український диплом про вищу економічну освіту набуде португальської правочинності. Одружився з португальською дівчиною, щороку приїздить із нею в Україну. Тепер Тереза (так звати дружину) — запеклий український патріот...

Чую, троє кремезних хлопців сперечаються про футбол: "Моя "Бенфіка...", "Мій "Спортінг..." Знайомимося: брати Василь та Володимир Цісельські і Богдан Гошовський. У Португалії вони більше семи років. Працюють на будовах. Не пропустили жодного футбольного матчу з участю київського "Динамо" та донецького "Шахтаря". Мало того, очолювали під час цих поєдинків групи українських "фанів". Просили передати нашим урядовцям, що українські будівельники, які працюють сьогодні в Португалії, готові приїхати в Україну, щоб узяти участь у підготовці до Євро-2012. Більшість із них будувала нові стадіони в Португалії напередодні Євро-2004, тож мають величезний досвід. Не використати його просто гріх.

Разом зі своєю паствою на святі був присутній священик Української греко-католицької церкви отець Іоан Лубів. Він користується величезною повагою серед українців Португалії. Коли кинуто виклик долі, коли йде з нею небезпечна гра, підтримка церкви дуже важлива. Тому сотні заробітчан щосуботи і щонеділі йдуть до неї за духовною розрадою і за світською порадою. "Що у них на душі?" — запитую отця Іоана. Туга за Батьківщиною, рідними й близькими, відповідає. Багато з них залишили в Україні своїх половинок, діточок, тож як справжні християни вболівають за збереження

родин. Але тішить священника, що все більше й більше сімей возз'єднуються. Немає таких, які не хотіли б повернутися в Україну. Кажуть: ще трохи, і повертаємось, але скільки протягнеться це "трохи", вони не знають.

Тікаємо від самих себе?

Розмова з адвокатом Анатолієм Дубовиком відкрила прірву заробітчанських проблем. Немало українців гине від нещасних випадків на будовах, в аваріях, стають жертвами обману з боку несумлінних роботодавців (такі ще є), потрапляють у поле зору поліції як нелегали, вільно й невільно встрягають у сумнівні історії. Все це потребує юридичного залагодження. Що й казати, життя на чужині не мед...

На сцені — народний артист України Іван Попович. Його появи з нетерпінням чекали. І хоч я бував на його концертах не раз, у Лісабоні відкривав цього співака заново. Він народний у повному розумінні цього слова. Щирий, глибокий. Немає в Україні такого міста, райцентру, де не побував би з концертом. Об'їздив усі українські діаспори за кордоном: в Америці, Канаді, Бразилії, Аргентині, Австралії... Своєю піснеюєднав українство всього світу. І тепер його високий дзвінкий голос уперше злітає над Лісабоном: "Та не сніться, давні роки, ані вітер, ані пан, а приснись, Дніпро широкий, Черемошику глибокий і зелений лан. А приснись рідна мати на українській землі, соловейко біля хати — в рідній стороні..." На очах українців — сльози...

— Наші земляки в Португалії йдуть тим же шляхом, який пройшли українці Америки, Австралії та інших країн. Тобто об'єднуються, згуртовуються. Вони щирі, кришталево чисті, але бідні. На жаль, держава дуже мало допомагає у розв'язанні їхніх проблем, налагодженні культурного життя, — говорить співак...

Спорожніла площа де Аламеда. І ось деталь, на яку я не міг не звернути уваги: площа лишилася чистою, ні тобі жодного недопалка, ні пляшки, ні обгортки. І згадалося видовище площі одного українського містечка, після того як на ній відбулося новорічне свято, — вона була всіяна сміттям. Ну, чого ми такі? За кордоном одні — цивілізовані, культурні, а на своїй землі — інші. Може, в цьому причина наших бід? Може, тікаємо за кордон від самих себе?

Січень 2007 року.

Сонячний пензель Васькова

Валерій Васьков — український художник, який живе в Португалії. Приїхав до цього сонячного краю, коли повернуло за п'ятдесят. В такому зрілому віці з долею, зазвичай, не змагаються, але він спробував і переміг. Сміливих, відчайдушних, талановитих вона винагороджує. Ця винагорода — не гроші, а визнання, відновлена гідність. Португальський мистецький світ помітив його, прийняв. Його творчість сьогодні на піднесенні. "Яотримую величезне задоволення від своєї праці і відчуваю таке натхнення, ніби в молодості", — говорить Валерій.

З точки зору нинішніх "крутих" — він невдаха, бо не кинувся у бізнес, не виявив підприємливості, а продовжував трудитися на ниві української культури, незважаючи на те, що в кишенях свистів вітер. А з погляду таких же, як і він, працівників культури

— фанат своєї справи, бо виявляв дива винахідливості, аби вона, ота справа, попри безгрошів'я жила і навіть процвітала. Впродовж 34 років був хореографом відомого на Буковині і за її межами Вижницького ансамблю "Смеречина". Окрім того, виконував обов'язки адміністратора, художника, костюмера. "Смеречина" — це була його втілена мрія, його перша любов, божество, на яке молився і якому присвятив найкращі роки свого життя. На сцені днював і ночував. А ще багато малював: гори, смерічки, полонини, людей. За свою працю одержав звання "Заслуженого працівника культури УРСР", кілька десятків грамот і купу лауреатських медалей. І досі йому не дає спокою питання, чому тоді (до 1990-го) його праця була потрібна, а опісля, за нової України, про яку мріяв, яку, зрештою, наближав — ні. Може, тому, що тривалий час вона не мала української влади? "Смеречина" бідувала, її працівникам затримували платню, костюми не оновлювалися, тож обшарпалися до дірок. Боровся, як кажуть, до останнього. Але настав момент, коли сили вичерпалися. І хоч серце обкипало кров'ю, вимушений був покинути своє дітище і їхати в пошуках кращої долі на Кіровоградщину, звідки родом. Поборсався і там якийсь рік, повернувся на Буковину, потім знову на Кіровоградщину. І коли зрозумів, що сили нерівні, вирішив їхати за кордон. Але куди? Туди, куди всі їхали, куди легше всього було потрапити — у Португалію. Спочатку був нелегалом. Потім узаконив своє становище. На життя заробляв етюдами, портретами для туристів, сувенірами "азулезош" (керамічна плитка з малюнками синього кольору). Але брався і за серйозні полотна. Малював те, що бачив. Океан, мандаринові гаї, пальмові алеї, вулиці Лісабона, людей. Намагався вловити ритм португальського життя, знайти в ньому спільне і відмінне з українським. Дійшов висновку, що португальці більш темпераментні, запальні, ритм їхнього життя шалений, але водночас немає в ньому нашої метушливості, нервозності, draжливості. Його приголомшили океан, який, як йому здається, має магічну надприродну дію на людей, і сила сонця, котре неподільно владарює у Португалії упродовж дев'яти місяців року. Обидві ці стихії зримо й незримо відбиваються в його картинах. Пише маслом і акріліком. Нині перебуває під впливом творчості відомого португальського художника-аквареліста Пауло Оссіао. Захопився вивченням португальських народних пісень Фадо (доля), які виконуються під гітару і чимось нагадують кобзарські балади. Є селянські, міські, морські, місцеві, студентські Фадо. Ці пісні навіюють йому нові й нові сюжети картин. Фраза однієї Фадо дала назву цілому циклу полотен під назвою "Куанду ера пикиніно" ("Коли я був маленьким").

Велика честь і досягнення для португальського художника — виставитися в Галереї — мистецькому закладі, де постійно відбуваються художні виставки та аукціони картин. Потрапити до Галереї дуже важко, але колекція творів Валерія Васькова вже побувала там двічі. Зібрання його найкращих полотен із успіхом демонструвалися у всіх великих містах Португалії і навіть Бельгії. Сьогодні Валерій з дружиною готуються до підкорення сусідньої Іспанії.

У Португалії йому комфортно, спокійно, немає тієї шарпанини, як в Україні. Відчуває себе людиною і митцем. Живе тут із невеликою родиною: дружина, дочка,

дванадцятирічний онук Данилко. Не жирують, але й не думають про шматок хліба, як це було вдома, коли позичав гроші, щоб у службових справах поїхати до Чернівців або до Києва. Пишається, що дочка й онук успадкували його творчі гени. Дочка здобуває фах дизайнера в Лісабонському університеті, а Данилко виявив хореографічні здібності, тож навчається в школі балету. "Я тут заради дочки й онука, бо в Україні вони не мали б таких перспектив". Більшість українців у Португалії живуть і працюють на чужині заради своїх дітей...

Моя розмова з Валерієм Васьковим відбулася на лісабонській площі де Аламеда, де проходило велике Різдвяне свято з участю українців. Художник виставив свої картини для огляду і продажу. При мені він продав іноземним туристам своїх "Тореадорів" і "Варінаш" (Жінка, що носить товар на голові). А після того, як до інших рук перейшли "Соняшники", я підійшов до покупців (чоловіка й жінки) і поцікавився, хто вони. З'ясувалося, що він — португалець Артуро Діонізіо, а вона Оксана Діонізіо (його дружина). Оксана в недавньому минулому — "лікар швидкої допомоги" у Львові. Підтвердила свій медичний диплом в університеті Коїмбрі і тепер працює в госпіталі. Я не став запитувати, чому українсько-португальська сім'я Діонізіо обрала "Соняшники" з-поміж інших картин. І так все ясно...

Про що шумлять мар'янівські верби

Зізнаюсь по щирості: Івана Семеновича Козловського я відкрив для себе вже у зрілому віці. Досі його ім'я й пісні пролітали крізь мене, як мовиться, не вражаючи життєво важливих органів — мозку та серця. Але доля ніби підштовхувала мене до нього, мовляв, підійди ближче, відкрий цей скарб для себе і для людей. 24 березня 2008 року вона занесла мене до Московського будинку національностей на Новій Басманній, де відбувався творчий вечір з нагоди 108-ї річниці від дня народження Івана Козловського. Зібралася московська творча еліта: солісти Великого театру, композитори, музикознавці, режисери, актори, які добре знали Івана Семеновича. Звучали його улюблені пісенні та музичні твори. Кожен виконавець ділився своїми спогадами про нього. Говорилося про Івана Козловського побожно, і не лише як про великого співака всесвітнього масштабу, а й як про філософа, педагога, громадського діяча і надзвичайно цікаву людину.

Його обожнювали шанувальники музики і ненавиділи можновладці, бо він їм був непідвладний. Розповідають таке. Прийшов якось до Сталіна Берія і доповідає, що на Козловського є два мішки компромату, тож пора його відправляти до білих ведмедів. "Ну, харашо, атправім, а петь будете ві, таваріщ Берія?" — відповів вождь. Співак мав вибуховий характер, не визнавав авторитетів і не бажав коритися правилам того часу, хоча й був поза політикою. Ще один випадок. Вже за брежнєвських часів, згідно з процедурою присвоєння Ленінських премій, він мав дати сольний концерт. Бездоганно виконав усю узгоджену програму, а наприкінці не втримався і заспівав "Христос Воскресе...", бо це було одразу після Великодня. Зал плакав. А премія, звісно,

"пролетіла". Іншого разу під час якогось великого офіційного концерту в Кремлівському палаці він поза програмою виконав українські колядки і щедрівки, ще й засіяв публіку пшеницею. І таких випадків — десятки. Але йому все сходило з рук, бо на утиски генія оперного співу з обуренням відреагував би увесь світ.

Упало в очі під час того вечора, що московська еліта, згадуючи про Івана Семеновича, старанно обходить той факт, що великий співочий талант подарувала світові українська земля. Ще й досі не віриться Москві, що маленьке село на Київщині могло народити генія. "Великий русский певец...". Що й казати, вміє Москва присвоювати чужі таланти. Звернув на це увагу і голова Об'єднання українців Росії Валерій Семененко, який був на вечорі і своїм виступом відвоював Козловського Україні.

А співак не соромився свого походження. І коли його запитували, звідки в нього такий талант, відповідав: "Від мар'янівських верб..." І згадував, як годинами сидів під вербами біля ставу, слухаючи їхній шум. Народився Іван Козловський у сім'ї бідного сільського кравця. А бідного тому, що нехтував своїм кравецтвом заради гармошки й співу. Сини Федір та Іван удалися в батька: голоси мали дзвінкі, високі, приємні. Місцевий священик запросив їх до церковного хору, а там їх почули монахи Свято-Михайлівського монастиря, що у Києві. Вмовили вони батька, щоб відпустив обох синів на навчання до духовного закладу. Там вони пробули десять років. Федір — постійно, а Іван із невеликою перервою, бо у підлітковому віці його голос було понівечено мутаціями. Довелося повертатися додому. Батько влаштував його працювати на Васильківський цукрозавод. Там підліток ошпарив руки гарячою патокою. Заживали руки, і поступово повертався до нього голос. Знову Іван їде до Києва. Доля дарує йому зустріч із відомим українським музикантом, диригентом Олександром Кошицем, який буквально за руку відвів Івана в музично-драматичний театр імені Лисенка до класу відомого педагога Олени Муравйової, а Федора залишив у своєму хорі. 1918 року Івана призвали до лав Червоної армії, а Федір із хором відбув за кордон на гастролі, звідки цей колектив так і не повернувся. Але Івану не судилося стати завзятим будьонівським рубакою. Почув якось на марші його спів командир частини Соколовський, який був випускником Санкт-Петербурзької консерваторії, і підписав наказ про переведення Івана до інженерно-будівельних військ, рятуючи його цим від куль і шабель того жорстокого часу. Служив у Полтаві. Командири ставилися до нього поблажливо і відпускали вечорами співати до місцевих театрів. Тут він набув своїх перших шанувальників, які дізнавалися про його виступи не з афіш, а з того, що до огорожі театру було прив'язано білого коня, на якому їздив Іван. Після демобілізації Козловський залишився працювати в одному з полтавських театрів. Звідти його було запрошено до Харкова, потім — до Свердловська, а згодом — до Великого театру у Москві. Мав тоді 25 років. Співакові одразу доручили перші ролі. Це був злет, якого досягає не кожен митець у його віці. Але голова в нього не закрутилася. Іван розуміє, що цей аванс, дає йому доля. Соліст оперного театру — форма, яку він наповнює змістом протягом 58 років служби високому мистецтву на сцені Великого ...

Кілька пісень із репертуару Івана Козловського виконав на вищезгаданому вечорі його учень, соліст Московської філармонії Руслан Кадиров. До речі, афроукраїнець, іншими словами, справжній негр, до того ж член Ради Об'єднання українців Росії. Коли заспівав "Чорнії брови, карії очі" зал зірвався на ноги і вибухнув оплесками. Було видно, що Руслан — улюбленець тутешньої публіки. "Чи розкрив тобі Іван Семенович таємницю свого мистецтва?" — запитую у молодого співака. "Він учив, що треба співати так, аби пісня увійшла в серце глядача. Але як це досягається технічно, не відкрию, бо це його і моя професійна таємниця", — відповів Руслан...

Була в Івана Семеновича власна національна ідея: вслід за собою вивести на вершину музичного мистецтва українське село, довести всім, що його особистий талант — не виняток із правил, не унікальний випадок, не відхилення від природи, а закономірність, тобто в Україні всі сільські діти талановиті. 1937 року він звертається з листом до Сталіна, в якому просить виділити кошти на будівництво у його рідній Мар'янівці середньої та музичної шкіл, а також електростанції. Вождь не відповідає. Тоді відразу після війни Іван Козловський пише повторного листа, в якому до переліку об'єктів, які слід спорудити в селі, додає інтернат для музично обдарованих сільських дітей із усієї України. Не дочекавшись відповіді, співак діє самостійно. У 1947 році він починає будувати у Мар'янівці загальноосвітню та музичну школи...за власні кошти. Перший із цих об'єктів відкрив двері для сільської дітвори на початку 1950-х. Це, мабуть, була найкраща сільська школа в Україні: цегляна, велика, світла. Справжній палац. Через деякий час поряд виросла і будівля першої в Україні сільської музичної школи. Та оскільки вчителям ніде було жити, її переобладнали під гуртожиток. А музичній школі виділили окремий флігель у приміщенні загальноосвітньої школи. Мало хто вірив у те, що музшкола житиме. Постало питання: де взяти вчителів, які захотіли б морочитися з сільськими дітьми? А за ним ще кілька питань: чи підуть у музшколу мар'янівські діти, чи виявляться у них необхідні здібності, де взяти інструменти і таке інше. З того часу Іван Семенович ніби роздвоївся. Фізичне тіло й голос його були в Москві, а серце — в Мар'янівці. До розв'язання організаційних проблем підключив усіх своїх друзів у Москві і в Україні. Тиснув своїм авторитетом на секретарів ЦК, обкому, райкому, міністра культури республіки та інших посадовців. Від його дзвінків їм не було спасу. Прислав із Великого театру у Мар'янівську школу дев'ять роялей (на одному з них грав сам Рахманінов), повний набір духових та струнних інструментів, ноти, платівки та іншу музичну всячину. Враження було таке, ніби в цьому селі відкривалася не музична школа, а консерваторія. Особисто добирав кадри педагогів для свого дітища.

Марію Луценко він запросив на роботу до цієї школи 1976 року. Вона закінчила музично-педагогічний факультет Івано-Франківського педінституту з червоним дипломом, її залишали на викладацьку роботу в цьому закладі, і тут така несподівана пропозиція від великого маестро. "Гадала, що їду в Мар'янівку на три роки, а виявилось, що на все життя. І не шкодую, бо випало спілкуватися з музичним генієм. А справа його життя стала й моєю", — розповідає Марія Петрівна.

У школі в цей час з'явилося ще кілька талановитих педагогів. Утворилося коло подвижників, музикантів-побратимів, які віддавали всі свої сили і час улюбленій справі. Серед них, окрім Марії Луценко, — Павло Бохняк, Ростислав Омеляско, Світлана Острова. Я назвав би їх лицарями ордену Івана Козловського. Вони поставили перед собою завдання охопити музичними заняттями в загальноосвітній школі якомога більше дітей, аби виявити серед них музично обдарованих. Це нагадувало пошуки самоцвітів у місцині, де одного разу було знайдено самородок. Інтуїція не підвела Івана Семеновича. В селі таки було відкрито "родовище" музичних талантів. Сформували з них класи скрипки, хорового та сольного співу, духовий і фортепіанний відділи. Тепер належало ці самоцвітики відшліфувати та огранувати. Програма навчання завдяки Івану Козловському набула народнокласичної спрямованості, що не подобалося тодішнім ідеологам. Він був фактично духовним наставником Мар'янівської школи. Його контакти з учнівсько-педагогічним колективом навчального закладу набувають постійного характеру. Школа не може без нього, а він — без неї. Бува, зателефонує на сільську раду або у відділення зв'язку: "Нехай мар'янівці до мене приїдуть..." І мар'янівці — чи самі вчителі, чи й учні їхали до нього на гостину. Він пив із ними чай, водив по театрах, давав поради. Це були радісні години спілкування батька зі своїми дітьми. Так було майже щомісяця. А 1977 року Козловський приїхав сам. Замовив теплохід, і вся школа разом із ним помандрувала до Канева. Та найбільше мар'янівцям запам'яталася їхня поїздка до Москви у березні 1980 року. Готувалися до неї більше двох років, бо мали виступити у Великому театрі на 80-річному ювілеї Івана Козловського. Перед концертом була репетиція. Всіх вразило, що Іван Семенович розмовляв українською. Звертався нею до оркестрантів, режисерів, інших виконавців. І диво дивне: вони намагалися йому відповідати українською, хоча й добряче перекручували слова. Юні мар'янівці прибули на репетицію одразу з поїзда, тож позіхали, кліпали очима, переступали з ноги на ногу. Та однією своєю фразою маестро ніби відро холодної води вилив на кожного: "Гей, козаки, хіба можна так стояти під час співу, подивіться, як стою я, хоча мені 80".

В ювілейному концерті брав участь дитячий хор та ансамбль сопілкарів Мар'янівської музичної школи — всього 57 учнів. Зверніть увагу на цей факт: сільські діти з України — на сцені Великого театру. Цим Іван Козловський возвеличував українське село і кидав виклик пихатій Москві. Хор спочатку виконав твір Джованні Перголезе "Стабат матер", потім — українську народну пісню "Ой чий то кінь стоїть". У цьому теж символіка: українська народна пісня поряд зі світовим шедевром. Іван Семенович зробив із неї справжню симфонію. Він заспівував разом із вихованкою школи Світланкою Горенко, яка, до речі, сьогодні працює тут викладачем. В очах глядачів — прихована насмішка, мовляв, що ці селяки можуть. Та з кожним тактом вирази їхніх облич змінювалися: здивування, повага, захоплення. А коли ансамбль сопілкарів виконував "Скерцо" Баха, флейтисти Великого симфонічного оркестру не втрималися і підіграли дітям. Глядачі аплодували стоячи. А ювіляр стояв гордий і щасливий, мовляв, от вам і сільські діти. "Це було наше перше бойове хрещення", —

згадує Марія Луценко.

Через рік мар'янівці — на сцені великого залу Московської консерваторії. Їм було доручено заповнити ціле відділення українськими колядками та щедрівками. Потім були виступи на сцені малого залу консерваторії, на заводі імені Ліхачова, на Кремлівській ялинці, інших сценах. Щоразу Іван Семенович намагався внести щось нове у програму.

Восени 1981 року він відправляє учнів Мар'янівської музичної школи до Артеку, де разом з ними бере участь у великому концерті під відкритим небом. Сам відпочивав у сусідньому санаторії. Якось прийшли до нього діти разом із учителями в гості. Застали його на морі. Здивувало, що Іван Семенович плавав швидко, довго і майстерно, ніби було йому не 80, а 20 років. Пораділи: отже, корифей має ще достатньо порошу в порохівницях, аби здійснити всі свої творчі задуми.

Його дружба з мар'янівцями міцніла. Вони приїздили на всі його дні народження. Дарували йому то вишитий рушник, то дубовий чи барвінковий вінок. Радів цим дарункам, наче мала дитина. Розпитував про те, де вони той барвінок у селі зірвали, про Мар'янівку. Одного разу запросив земляків до своєї квартири. Це було виявом найвищої довіри і приязні, бо впускав до свого гнізда лише найближчих людей. Але й цим не обмежилася прихильність Івана Семеновича до мар'янівців. Дозволив їм зайти до свого кабінету на другому поверсі квартири, куди рідко заходили навіть родичі. Там були гантелі, спортивні тренажери, книги, ноти, сувеніри. Кожна річ для нього мала якесь значення: оце мені подарували тоді-то, оце й романс виконував там-то. "Підійшла я до вікна і руками сплеснула, бо перед очима відкривалася панорама вечірньої Москви з кремлівськими зірками", — розповідає Марія Петрівна Луценко. "Ви зірками милуєтеся, а моя душа — у Мар'янівці під вербами. Уявляю, як там зараз гарно", — говорив Іван Семенович.

Він мріяв відремонтувати батьківську хату, добудувати до неї сучасний флігель і жити в ньому щоліта. Але попри свої зв'язки й авторитет цей задум йому здійснити не вдавалося. Місцева влада, звісно що за вказівкою районної, обласної, республіканської і центральної, вперто згоди на це не давала. Чому? Мабуть, Москва не хотіла випускати на волю українського солов'я із його золотої клітки. Та все ж великий мар'янівець посадив навколо батьківської хати яблуневий сад на честь Олександра Довженка та розбив парк. Говорив, що хотів би, аби його тут поховали.

Наприкінці 1980-х Мар'янівська музична школа почала готуватися до 90-річчя Івана Семеновича Козловського. Він особисто сформував програму учасників концерту. Вона була настільки складною, що створювалося враження, ніби він хотів улаштувати школі і самому собі найвищий іспит. Його ідея мусила перемогти остаточно. Сільські діти мали виконати у Великому театрі твір Рахманінова "Всенощное бденіє". "Якби ви знали, як ми його мучили! Музична канва цього дуже важкого твору місцями ділиться на 6—8 голосів. Та все ж домучили і виконали так, що зал плакав", — згадує Марія Петрівна.

"Я щасливий, що зі мною на цій великій сцені моя Мар'янівка. Мрія мого життя

здійснилася..." — сказав Козловський.

Це були останні роки життя корифея. Відчував свій кінець і готувався до нього. Був задумливий, розмірковував про сенс життя. Кадри кінохроніки зафіксували мить одного з таких філософських роздумів: "Життя підтверджує, що я не все зробив. Від цього в мене сум і навіть роздратування. Тому що кожен з нас розрахований на більше..." Цей монолог переходить у спів: "Проходит все, и нет к нему возврата, жизнь мчится вдаль мгновения быстрее...". Співак іде по високій траві проти сонця і розчиняється в сонячному мареві. Мою спину обсипає морозом, я відчуваю те ж саме, що й виконавець. Ось воно: мистецтво входить в серце слухача...

Помер Іван Козловський 21 грудня 1993 року. Ховали його в Москві, яка не відпустила великого корифея на батьківщину ні за життя, ні після смерті. Але приїхали мар'янівці, несли в руках колосочки, гілочки калини і співали українських пісень.

Немає в Україні й досі пам'ятника великому мар'янівському Орфею. Цю роль виконує його музична школа. Вона все так же працює, знаходить і розвиває сільські таланти. Понад 20 її вихованців пов'язали своє життя з музикою, закінчивши консерваторію, інститут культури, музичні факультети педінститутів, музичні училища. Для одного села це немало. Та головне, що музика торкнулася сотень дитячих душ, наклавши на них печать високого мистецтва і шляхетності. Школа, яку очолює Марія Луценко, ще тримає колишню марку, підтримує свої традиції. Має зразковий духовий оркестр, один із найкращих вокальних ансамблів в Україні. Але боюсь, що може перетворитися на пересічний музичний заклад, яких в Україні сотні, бо починають "заїдати" її різні проблеми. Настав час оновлювати костюми, музичні інструменти, а коштів немає. Загальноосвітня школа відібрала частину приміщення. На цьому ґрунті між навчальними закладами спалахують конфлікти. Агов, панове, чи не забули, хто будував ті школи? Чому топчетесь по пам'яті великого земляка? Та найбільше мене вражає те, що ідею Івана Козловського створити в Мар'янівці музичну школу-інтернат для обдарованих сільських дітей України, проігноровану Сталіним, не підтримали й демократичні правителі України. Вочевидь, це їх єднає у ставленні до українського села.

Завітайте до Мар'янівки. Зайдіть до меморіального музею-садиби Івана Козловського, влаштованого у відбудованій хаті його батька, походіть садом, парком, селом. А якщо постоїте під улюбленими вербами Івана Семеновича, то дізнаєтеся, про що вони шепочуть.

Москва — Мар'янівка.

2008—2010рр.

Москва сльозам не вірить

Перед автором стоїть дуже важке, а може, навіть і непосильне завдання: правдиво розповісти про життя української діаспори в Росії, але при цьому не пересварити ще більше її лідерів, не образити активістів, не зіпсувати й без того зіпсовані стосунки між двома державами.

Столиця антиукраїнства

Оминувши такий глибочезний пласт, як історія українців у Росії, котра бере свої початки від Київської Русі, підемо далі, до нинішнього їхнього становища та проблем. До 1988 року (під горбачовської перебудови) українці Росії були величезною розпорошеною і безликою масою, яка виконувала роль гарматного м'яса в нескінченних війнах, ударної робочої сили на індустріальних новобудовах, людського порошу в концтаборах. Проте чимало наших єдинокровних братів завдяки своїм талантам та зреченню українського коріння зуміли доскочити високих постів у державних структурах, посісти помітні місця в культурі та науці Росії, ставши відомими письменниками, науковцями, політиками. Загалом доля українців була схожою на долю більшості народів, які населяли Російську імперію, а потім "союз нерушимый". Росіяни, якщо й мали певну перевагу, то лише духовну, діставши від обох імперій такий козир, як "язык межнационального общения". Щоправда, тривалий час мали вони і свою державу. Але що вона їм дала?

Одразу хочу провести чітку межу між пересічними росіянами і чиновництвом, цим величезним кланом, котрий впродовж століть насаджував суспільству ідеологію великодержавництва, інфікував його українофобією і продовжує це робити й нині. Спочатку центр антиукраїнства був у Санкт-Петербурзі, а потім перемістився до Москви, котра стала державою в державі, зі своєю окремішньою політикою, особливим менталітетом населення, в основі якого — презирство не лише до "нацменів", а й до росіян із периферії. Без сумніву, шовіністичне жало саме тут, у Москві, із рубіною зіркою на його кінці. Ох, ця ж Москва, скільки душ українських поховала. На кару й муку сюди висилалися найбільші українські праведники М. Грушевський, О. Довженко та багато інших. На славу матушки-Росії і на приниження національних провінцій витягувалися звідти ліпші з ліпших. Одні здобували світову славу, інші — втрачали тут себе та свій талант, розчиняючись у цьому космополітичному Вавилоні...

Під ковпаком

На хвилі перебудови, коли входили в моду демократія і гласність, українці стали робити спроби усвідомити самих себе, свій потенціал, місію. В усіх регіонах Росії — від Калінінграда до Владивостока, від Норильська до Кубані — в кінці 80-х минулого століття утворювалися культурні та громадські об'єднання українців. Першим було московське товариство української культури "Славутич" на чолі з Павлом Поповичем. 1993 року було засноване Об'єднання українців Росії, яке очолив письменник Олекса Руденко-Десняк — син відомого українського письменника О. Десняка. Через три роки з ініціативи української громади парламент Російської федерації ухвалив закон "Про національно культурну автономію", згідно з яким діаспорні організації в Росії діставали широкі можливості для свого розвитку. 1998 року в Москві було відкрито Культурний центр України. 2000 року українці Росії здобули ще одну перемогу — таки відновили Бібліотеку української літератури, розгромлену 1938 року сталінськими сатрапами. Це

був пік українського руху в Росії. На той час до ОУР входило понад сто українських організацій. Народилися і здобули визнання тисячі художніх колективів, виходила всеросійська газета "Український кур'єр", майже кожний регіон мав своє періодичне видання, створювалися недільні українські школи. І чим далі від Москви, тим багатшим і яскравішим було життя українських громад. Особливо процвітало воно в національних республіках: Татарстані, Башкортостані, Комі та інших. Але, починаючи з 2000 року, з українським рухом стало коїтися щось незрозуміле. Було враження, ніби його накрили скляним ковпаком. Тобто він рухається і далі, але лише по колу, не виходячи за червоні фішки, які розставила нова російська влада: "шаровары и песни — это хорошо, все остальное — плохо". Було очевидно, що після періоду ельцинської вольниці Кремль повертається до імперської політики поглинання Росією всього неросійського і передусім українського.

ОУР, яке об'єднувало близько трьох мільйонів українців, вочевидь, стало для путінської влади неприємним відкриттям. Мовляв, звідки взялося на наші голови таке потужне національне утворення після кількох століть "ефективної" національної політики? Мабуть, не випадково у керівній верхівці цієї організації загострилися чвари. 2005 року помер голова ОУР О. Руденко-Десняк. Постало питання про нового лідера. Хотілося такого, щоб мав авторитет і потужні фінансові можливості. Бо безгрошів'я замучило, не давало ступити й кроку. Загальноросійські заходи: фестивалі, семінари, конференції, видання газет та журналів, — потребували значних коштів. А без тих заходів ОУР — пустий звук. Довго дискутували, не могли дійти згоди. Вирішили тимчасово обрати співголовами Валерія Семененка (Москва) та Василя Бабенка, одного з керівників національно-культурного центру українців Башкортостану "Кобзар". На тлі цих хитань на горизонті з'явився Василь Дума — успішний підприємець, член державної Думи Російської Федерації, людина, яка пишалася своїм українським корінням, котра своїми мільйонами сліпила багатьом українцям очі. Заявив, що готовий всебічно допомагати українському рухові і навіть очолити його. Частина регіональних лідерів попервах зустріла цю пропозицію в штики, відчуваючи в ній пастку. Але згодом Рада ОУР вирішила дати Василю Думі шанс проявити себе на посаді голови Координаційної ради, яка була запроваджена спеціально для нього. Старався, був активним, допомагав матеріально. Тож через деякий час ОУР знову змінює свій статут, увівши до своєї структури посаду голови Ради. Її довірили Василю Думі. Рік, а може, й півтора працював так, як від нього й чекали. Підтримував ініціативи, виділяв на їхню реалізацію солідні кошти, виявляв повагу до співголів, регіональних лідерів. Але потім актив ОУР став відчувати, що новий керманич намагається натягувати віжки, прагнучи одноосібного правління. У засобах масової інформації, як свідчать деякі регіональні лідери, він дозволяв собі висловлювання, які ображали національні почуття українців Росії. На чергових парламентських виборах від імені Ради ОУР закликав голосувати українців за "Единую Россию". Терпець більшості активістів ОУР увірвався. "Ми не проти цієї та інших російських партій, але ОУР, згідно зі статутом, є неполітичною організацією", — говорить Валерій Семененко. Між

головою Ради, з одного боку, та співголовами ОУР, більшістю регіональних лідерів із іншого, спалахнула холодна війна. 2 лютого 2008 року Рада ОУР ухвалила рішення про звільнення Василя Думи від обов'язків голови Ради, залишивши його головою Координаційної ради — органу суто символічного. Реальна влада в ОУР перейшла до двох співголів В. Семененка та В. Бабенка. "Ми зобов'язані були це зробити, бо від нього більше шкоди, ніж користі. Він із нами розмовляв зверху, як командир і лише російською", — розповідає голова Національно-культурного центру українців Башкортостану Володимир Дорошенко.

З Василем Думою мені зустрітися не вдалося. Секретарка в його депутатському офісі зафіксувала і це бажання, і мої телефони. Але минав час — ні привіту, ні відповіді. Довелося читати сторінки Інтернетвидань, де В. Дума роздає інтерв'ю. Ось зразки його висловлювань: "...Так склалось, що в нас дві батьківщини. З цієї точки зору я навіть не сприймаю російських українців як діаспору. Всі ми — росіяни, білоруси та українці — одне ціле. Я навіть не хочу знати, хто від кого походить і хто нас поділив. Вишикуй росіянина, українця, білоруса, хоч жінку, хоч чоловіка, хоч дітей — ми ніколи не розпізнаємо їх за національністю, поки не розкриють рот. У наших націй один і той же психотип. Важливо, що російська та українська — однакові мови. Нема потреби чітко володіти українською. Тим паче, що української мови як такої нема! Західна Україна — одна мова, Київ — інша, Донецьк — третя..." (Марина Калашникова, 11 липня 2007 року, Москва, інтерв'ю виданню "Главред").

Коментарі, як кажуть, зайві. Якщо очільник російського українства має такі антиукраїнські думки, можна лише уявити, що говорять і думають російські антиукраїнці. Не випадково з'явився Василь Дума в українському русі, ой не випадково. Через те "думівщину" довелося лікувати хірургічним методом.

БУЛ була, та й загула

Окрім того, була ще епопея з Бібліотекою української літератури (БУЛ). Історія цієї установи почалася 20 років тому зі звернень представників української та російської інтелігенції до тодішньої московської влади, в яких вони обґрунтовували необхідність утворення української книгозбірні. Загалом було написано понад 700 листів в різні російські та українські інстанції. Безперечним лідером у цій справі був космонавт Павло Романович Попович. Коли влада Москви нарешті ухвалила рішення про створення БУЛ, а потім виділила приміщення і відповідні кошти на утримання установи, українська громада стала підбирати кадри для неї. Головні критерії цієї "селекції" полягали в тому, щоб добре знали мову й літературу, бібліотечну справу, були українцями за духом. Знайшли таких людей, підготували їх. Одночасно займалися наповненням фондів. Знову полетіли тисячі листів тепер уже в Україну, до міністрів, керівників областей, директорів видавництв із проханням допомогти книжками. І вони стікалися широкими і тонкими струмочками, а то й краплинами, утворюючи потужну духовну річку. Бібліотека була головною ідеєю громади, яка здружувала її, змушувала ворухитися українське чиновництво. У травні 2006-го БУЛ відсвяткувала новосілля на

вулиці Трифоновській (поблизу метро "Ризька"). Вона стала ніби другим неофіційним культурним центром України. Тут проводилися літературні та музичні вечори, книжкові виставки українських письменників та поетів, перегляди відеофільмів про Україну, круглі столи з питань історії України. У приміщенні бібліотеки відбувалися репетиції Української народної хорової капели Москви під керуванням Вікторії Скопенко. Сюди потягнулися люди. Москвичі з українським корінням і без нього, представники інших національностей. Бо тут було цікаво. Відвідувачі мали змогу зустрітися з росіянами українського походження, які досягли успіху в Москві, відомими письменниками, політиками, науковцями з України. БУЛ, без перебільшення, — величезне досягнення в українсько-російських стосунках, яке свідчило, що можна домовитися з будь-якого питання. Але ця ідилія тривала недовго. Вже після перших заходів якийсь новітній Аракчєєв, або ж Валуєв, або ж Єжов взяв БУЛ на приціл, як "бандерівське кубло". Десь через місяць після новосілля директора бібліотеки Валентину Слюсарчук викликали в комітет по культурі Москви і зауважили строго, мовляв, надійшов сигнал, що бібліотека пропагує антиросійські видання. Малося на увазі, що в журналі "Український огляд" було вміщено вірш Івана Франка "Ти знаєш, брате..." Та це ж зовсім не про Росію йдеться, намагалася пояснити директор. Незабаром прислали ще одного (третього) заступника директора, вочевидь для того, щоб виконував роль негласного наглядача. У листопаді цього ж 2006 року в бібліотеці відбувся круглий стіл про Голодомор-33 в Україні. Участь у дискусії взяли Віктор Мироненко, колишній комсомольський лідер, Руслан Пиріг, професор з України, представники української громади. Наступного дня бібліотеку пікетували представники молодіжної екстремістської організації "Местные" з гаслами "Не дадим поссорить два народа!", "УНА-УНСО — не место в Москве!" та іншими подібного змісту. Така ж акція відбулася на початку 2007 року, після книжкової виставки поета Євгена Маланюка, "который призывал к физическому уничтожению русских" (так написала шанована в Україні інтелігентна "Литературная газета" про події навколо бібліотеки). 7 березня, напередодні Шевченківських свят, московська влада, вочевидь боячись нових антиросійських "провокацій" із боку БУЛ, запропонувала Валентині Слюсарчук перейти за власним бажанням на іншу роботу. На її місце призначили Наталію Шаріну, яка, певна річ, одразу стала набирати свою команду, витісняючи ті кадри, які готувала й підбирала українська громада. Жоден із прибулих українською не володіє. Одним із перших їхніх кроків було знищення підшивок найпопулярніших українських газет. Наступним кроком мало стати перепрофілювання її на Бібліотеку дружби народів. Колишній заступник директора БУЛ Юрій Кононенко вважає, що зміна команди цієї установи — спецоперація з метою повернення її під контроль влади. Шаріна — лише її виконавець. Українці Москви поскаржилися Президенту України. Той направив листа В. Путіну, в якому повідомив про глибоке занепокоєння української громадськості, численної української громади в Росії та світових організацій українців із приводу процесів, що відбуваються в БУЛ, та намірів її реорганізувати. Російський президент відбувся холодною відпискою про те, що своїй бібліотеці дамо раду й самі. Та все ж

процес реорганізації було призупинено.

Бібліотека займає частину першого поверху багатоквартирного будинку. За площею приблизно така, як типова центральна бібліотека в українському сільському районі. Може, трохи більша. Оформлена, звичайно, сучасніше. Так що чутки про царську щедрість уряду Лужкова дещо перебільшені. Наталія Шаріна виявилася і справді такою, як описував Ю. Кононенко, колишній її заступник, котрого вона звільнила. Розумна, холодна, рішуча. Є такий тип людей, які згоджуються робити те, за що інші не беруться. Вона поставлена сюди проводити російську політику. І буде робити це з надзвичайною сумлінністю.

Найперше відзначила, що бібліотеку створено на кошти уряду Москви, тож йому вона й підпорядкована, і що жодна національна меншина Москви не має своєї бібліотеки, і лише українці мають таку преференцію. Отже, це треба розуміти і цінувати.

У цю мить подумалося про преференції, які мають росіяни в Україні, про ті перекося, що склалися в умовах розвитку культур двох народів. Ось факти. Нині в Україні діє 1253 школи російською мовою навчання, де здобувають освіту 442 тисячі учнів, 1 тисяча 729 змішаних, тобто українсько-російських шкіл з 413 тисячами учнів. В Росії — жодної подібної школи для українців. Усі ці навчальні заклади утримуються за рахунок Української держави, але ні в кого язык не повертається дорікати за це братам-росіянам...

Далі у розмові з Н. Шаріною йшлося про стару і нову концепцію роботи БУЛ. Директорці не подобається, що ідеологічний тріумвірат московського відділення Організації українців Росії (ОУР) — В. Семененко, В. Скопенко, Ю. Кононенко замкнули всю масову роботу бібліотеки на собі. Вона не проти ОУР, але ж бібліотека на сто відсот-

ків обслуговувала діяльність цієї організації, в той же час мала б співробітничати й з іншими. Наприклад, з українськими земляцтвами. Щодо заходів, які проводилися до неї, то організація круглих столів про Голодомор або якихось інших складних історичних тем не входить до статутних завдань бібліотеки, вважає Н. Шаріна. Для цього є спеціальні місця. Наприклад, коли БУЛ запропонували презентувати книгу про Мазепу, то цей захід було перенесено до Історичної бібліотеки, де є фахівці з цього питання. (Можна лише уявити, як коментувалася та книжка і особистість Мазепи тими фахівцями). З гордістю Н. Шаріна повідомила, що кожен із співробітників виявив у собі декілька відсотків української крові. Цей пошук продовжується. "А як у них з українською мовою?" — зірвалося у мене запитання, яке давно вертілося на язиці. Наполегливо вивчають на курсах при бібліотеці. Успіхи разючі. Вже все розуміють, читають. З розмовною мовою, на жаль, поки що проблеми, але згодом це прийде. Я відзначив про себе, що за рік при великому бажанні можна було б вивчити і китайську. Бо українську справжній слов'янин може опанувати за дватри місяці. За великого бажання, звичайно.

Бібліотеки української літератури вже фактично нема, переконані В. Семененко, В.

Скопенко, Ю. Кононенко та багато інших лідерів ОУР, бо в ній вбито головне — український дух. Це просто місце, де зберігаються українські книжки. В. Дума, секретар РНБО, Р. Богатирьова, яка відвідала бібліотеку на початку 2008 року, вважають, що нічого страшного не трапилося. Змінилася команда? Ну то й що? Але ж бібліотека працює, поповнює свої фонди, здійснює заходи, обслуговує читачів. Отакі дві думки.

Та істина, мабуть, глибше. Цілком очевидно, що російська влада як вогню боїться справжнього українського — мови, історії, культури. Може, тому, що справжнє українство — це антиросійство у чистому вигляді, бо проливає світло на справжню сутність Росії, вибиває з-під ніг історичну основу її великодержавної пихи? Може, російські філософи та ідеологи бояться, що, визнавши Україну, її мову й культуру, таким чином визнають, що немає Росії, що вся вона... — це і є Україна? Невже два брати прийшли у цей світ лише для того, щоб заперечувати і знищувати один одного? Але ж це глухий кут. Невже не можна знайти спільну історико-культурну формулу, яка давала б обом право на взаємну повагу? Як на мене, Україні в цій формулі належить роль матері східнослов'янських народів. Тоді все стає на свої місця. І якщо північний син, а не брат, як вважалося досі, піднімає руку на матір, це проти Бога. Хоча й брат проти брата — теж великий гріх. Словом, є над чим думати.

Приїздить до Батами...

Які перспективи українського руху, яка його концепція в Росії, чим він відрізняється від усіх інших у світі? З такими запитаннями звернувся я до лідерів ОУР.

Доки сама Україна не знайде свою національну ідею, доти й українська діаспора в Росії не зможе визначити свою концепцію, місію, мету. Коли Україна стане українською, тоді й діаспора стане сильною, бо бути українцем тоді буде престижно, пояснює Валерій Семененко. Поки що спостерігаємо зворотний процес — українство у Росії фактично зростає, а статистично — тане на очах. Згідно з переписом 1989 року українцями назвалися 4,3 млн. громадян України, а згідно з останнім — 2,9 млн. Хоча лише самих українських заробітчан у Росії (легальних і нелегальних) більше десяти мільйонів. В. Семененко поскаржився на низьку активність українців, особливо в Москві. Хоча на зустріч із В. Ющенком зійшлося понад 500 громадян, яких посольство назвало активістами української громади в Москві. "Я їх і в очі не бачив на жодному з наших заходів", — дивується Валерій Фокович. На його думку, українство Росії — найнезахищеніше у світі, в цьому його особливість, тож виходячи саме з цього, треба вибудовувати його концепцію, вважає Валерій Семененко.

Представники організацій, які координують роботу всесвітньої української діаспори, посадовці Мінкультури зорієнтовані на західний напрямок: Європу, Канаду, Америку, тож рідко яка українська можновладна птиця долітає до Сибіру, скаржився голова Іркутського культурного центру "Дніпро" Єрофій Васильєв. А українці Зауралля як повітря потребують духовної підтримки, якби хоч раз на місяць до нас відряджали

якихось артистів, художників, письменників. "Приїжджайте на фестиваль з нагоди 100-річчя українського села Батама", — запрошував Єрофій Корнійович.

Професор Свердловського університету, голова товариства української культури "Промінь" Стефан Паняк нинішнє ставлення до українців Росії характеризує, як "крещендо" повернення до СРСР або ще й далі — до імперії. Це відчувається навіть у такій прогресивній щодо нацменшин області, як Свердловська. Протягом року відбувається безліч українських заходів, проте місцеві ЗМІ їх ніби не помічають. Наступ на українство йде на всіх фронтах не лише в Росії, а й в Україні. "Я чотири рази був цього року в Україні і щоразу жахався від того, наскільки посилюється інформаційний тиск на неї з боку Росії: сотні російськомовних газет, видань, десятки телерадіоканалів. На Галичині якісь підозрілі місіонери розповсюджують книгу "Бандероманія — главный враг России". Але опору цьому немає. Та найстрашніше для нас те, що в Україні немає того відродження культури та мови, про яке мріялося. Нам прикро за українську владу, яка не звертає на це увагу, боїться підняти голос за те, аби зліквідувати дикий перекис в етнокультурних умовах двох діаспор — російської й української", — говорить Стефан Григорович...

Усі мої співрозмовники спочатку зітхали, потім морщили лоби, ніби намагаючись розв'язати важкий ребус, і лише потім із болем починали говорити. Перспектив українського руху в Росії ніхто не бачить. Його методично знищують, як п'яту колону. "Нині нас "пресують" усі фіскальні органи, вчора податкова поліція перевіряла юридичну адресу: чи є така організація. За рішенням Мін'юсту діяльність ОУР і Федеральної автономії призупинена на той час, поки ми не виправимо недоліки у паперах. Ми їх усунули, але знайшли масу нових", — повідомив В. Семененко. "Пресувати" почали з весни 2009 року після заяви ОУР, в якій вона дала оцінку сумнозвісному листу президента Росії Медведєва українському главі держави. На думку В. Семененка, все йде до того, що Мін'юст може звернутися з позовом до суду про ліквідацію українських організацій. "Якщо це станеться, про цей процес дізнається весь світ", — говорив Валерій Фокович.

Здаватися українці не збираються. Щовесни відбувається фестиваль української народної творчості у Санкт-Петербурзі. Щоосені Вікторія Скопенко організовує великий фестиваль українського хорового мистецтва імені О. Кошиця. Українську пісню навіть у Росії буде вбити важко...

Березень 2008 року.

"Чужих батьків ми доглядаємо..."

Греція — одна з тих країн, яку обрали українці для порятунку від злиднів на початку та в середині 1990-х. Нині їх тут офіційно близько 20 тисяч чоловік, а неофіційно — в кілька разів більше. Розсіялися по всій території країни, найбільше ж іммігрантів у столиці — Афінах...

Елліни

Звичайно ж, населяють цю країну переважно греки, або, як вони самі себе величають, елліни. Вони не схожі на європейців у звичному розумінні цього слова: законослухняних, стриманих, які можуть десять разів вибачитися з одного приводу. Тобто джентльменів. Гаряче дихання Африки, Близького та Середнього Сходу, чотирьохсотлітнє турецьке іго позначилися на їхніх характерах: темпераментні, запальні, непередбачувані. До нас, українців, вони подібні своєю хитруватістю, деякою розхристаністю, необов'язковістю. Це видно хоча б із того, як вони поведуться під час руху на вулицях. Пішоходи, не чекаючи на зелене світло, перетинають вулиці за будь-якої слушної нагоди. Водії теж почуваються розкуто, тож аварії тут не дивина. Та відмінностей між нами все ж таки більше. Вони працюють, аби жити, веселитися, тішитися сонцем, морем, вином, спілкуванням, музикою. Сувлакі (національна страва) і бузукі (музика й веселощі) для них — понад усе. Цьому присвячують себе цілодобово. Може, оця життєва філософія, а також оливкова олія, червоне вино та морепродукти і є основними чинниками їхнього довголіття? Адже греки живуть у середньому по 80 років.

В українців та греків є дві схожі приказки. У нас — про двох панів і трьох гетьманів, а в них вона звучить так: де два греки, там сварка, де три — громадянська війна. Проте, коли щось або хтось загрожує їхнім національним інтересам, вони об'єднуються і дають спільному ворогові відсіч. Їм притаманні шалений патріотизм та здоровий націоналізм, які, однак, не переходять у шовінізм. Греки готові вмерти за свою батьківщину, роздерти будь-кого, хто зазіхне на її честь, гідність і незалежність. І це не красиві слова. Незважаючи на 400-річне турецьке панування, вони зберегли свою мову, культуру, народні традиції та звичаї.

Голова Грецько-Британського союзу Костас Карканьяс розповів мені історію, яка сталася з ним нещодавно. Поїхав він із родичами та друзями на весілля до сусідньої Болгарії: одружувався грек із болгаркою. Грали там естрадні музики, звучали записи англомовних пісень. Та гості нареченого не танцювали доти, доки не знайшли в радіоприймачі грецьку музичну хвилю. Це свідчить про те, що душі греків мають стійкий імунітет проти чужої їм мови та культури. На думку Костаса, його прищеплено багатовіковим вихованням у сім'ї та православною церквою, котра завжди була повновладним духовним володарем на території Греції. Це, напевно, єдина країна у Європі, де немає жодної мечеті, а православ'я визнано державною релігією.

Нинішній суспільний устрій цієї країни чимось віддалено нагадує той, який тут існував тисячі років тому за Перікла. Історія, зробивши кілька витків, повернулася на круги свої. Тоді панувала демократія, яка стосувалася лише вільних еллінів, і були раби, які цю демократію обслуговували. Нинішні елліни, громадяни ЄС, вважають принизливим для себе працювати в сільському, комунальному господарстві, будівництві. Замість них у цих сферах мусять трудитися албанці, болгари, румуни, українці, малайзійці, філіппінці, араби, негри, до яких корінні жителі ставляться зверхньо й байдуже. Якщо 1990 року іноземці становили один відсоток населення

Греції, то нині — 11, а в Афінах, мабуть, усі 30 відсотків. Вечірні та нічні вулиці грецької столиці справляють враження багатомовного інтернаціонального Вавилону. Нині влада Греції схаменулась. Будує на островах численні табори для нелегальних мігрантів, влаштовує їх масові депортації, створює візові перепони, але цілковито взяти під свій контроль цю стихію їй поки що не вдається.

Лабіринти долі

Заробітчанство — світова соціальна проблема. Люди кидають свої сім'ї, звичні умови проживання, обмежують свої права. Що здобуває людство від цих живих потоків, а що втрачає? Над цими питаннями впродовж останніх сімнадцяти років б'ється грецька письменниця Ліца Патеракі, яка входить до активу української громади у Греції. Чому вона прийшла до українців? "Я хочу допомогти вашому народові, який страждає. Ви потерпіли від Голодомору, тепер потерпаєте від роз'єднаності, невміння себе захистити", — говорить Ліца. У своїх новелах вона вивела психологічну анатомію мігранта, докопалася до найпотаємніших закапелків його душі. Та все ж вважає, що зрозуміти заробітчанина може лише той, хто побував у його шкурі. Людина в лабіринтах чужого міста відчуває жах, відчай, шок, які призводять до самогубств. Є й національні особливості заробітчанства. Ліца встановила, що українцям притаманні ностальгічність, прагнення зберегти свою особистість, гідність, нелюдська витривалість. Здебільшого це дуже сильні люди, які добровільно кинули себе у пекло заради того, аби перемогти чи вмерти.

Цей висновок підтвердився у моїй розмові з членами ради товариства "Українсько-грецька думка" Оксаною Наконечною, Орестом Чурою, Олександром Чорною, Андрієм Ващуком та головою цієї організації Галиною Маслюк. У кожного за спиною такі лабіринти та випробування, що на кілька життів вистачило б. Галина так і каже: "Я тут ніби десять життів прожила..." Не знати скільки зусиль пішло у неї на те, аби згуртувати українців на землі Еллади, підтримати їх у важку хвилину. Згадує такий випадок. Підійшла до неї якось у церкві жінка і каже: "Дякую, ви врятували мене від самогубства..." З'ясувалося, що це була одна з тих заробітчанок, які у найважчий період української еміграції (1995—2000 роки) телефонували їй цілодобово. Хто просив допомоги, а хто хотів просто поговорити, аби на душі полегшало. Одне слово, Галина виконувала роль світського духовного пастиря, який відпускав гріхи, давав поради, заспокоював, був місточком між українським консульством і нашими людьми. Тепер, коли ці страшні роки позаду, Галина переймається освітою дітей заробітчанин, пропагуванням української культури, дослідженням та проблемами визнання Голодомору. Щороку "Українсько-грецька" думка своїми силами організовує міжнародні форуми українського шкільництва.

Орест Чура 1996 року закінчив сільськогосподарський інститут і не міг знайти роботу на батьківщині. У Греції освоїв фах будівельника. Зустрів тут свою половину, теж заробітчанку з України. Одружилися. Народилося в них двоє хлопчиків. Тобто оту життєву програму, яку мав би виконувати вдома, вимушений був реалізовувати тут. На

думку Ореста, найстрашніше у заробітчанській долі — ностальгія. Вона бере за горло через півроку перебування на чужині, потім через три і десять років. Хто ці етапи пережив, може назавжди залишитися за кордоном. Він же з третім нападом цього почуття справитися не може. Хочеться зими, справжніх осені й весни, верби, тихої річки. Збирається додому. А втім, усе залежить від того, чи вдасться знайти нормальну роботу в Україні. Його товариш, наприклад, п'ять разів "назавжди" повертався додому, та нині знову працює в Греції. На запитання, як він ставиться до заробітчанства, Орест відповів так. Це, з одного боку, — біда, а з іншого — добра школа життя. Наші люди в умовах спеки та жорсткої конкуренції на ринку праці перестають пиячити і свинячити, позбуваються нехлюйства, швидко освоюють нові професії, вчаться працювати високоякісно, відповідально, вивчають мову, знайомляться з культурою та звичаями іншої країни. Слід було б, каже Орест, усіх наших нероб та тих, хто любить заглядати в чарку, сидючи на шиях дружин, на рік-два кинути в оце пекло, щоб життя медом не здавалося, щоб мізки виправилися у той бік, що треба. Орест

- чоловік добрий, товариський, душа колективу, але у Різдвяному вертепі, який ставить щорічно наша громада, йому випадає роль... Ірода. Виконує її майстерно. Діти від нього в захопленні. "Дядьку Оресте, ми вас упізнали..." — кричать із своїх місць під час вистави.

Леся Чорна — колишня оперна співачка зі Львова, а тепер — співвласниця ресторану в престижному районі грецької столиці Зографу. Але співу вона не полишила. Її голос звучить на всіх святах та концертах місцевого українства. Душа ніби розкололась навпіл, каже вона. Одна її половина — в Україні, інша — в Греції. Це вже друга Батьківщина. Наша громада доручила їй опікуватися відкриттям пам'ятника Т. Шевченку в Афінах. Допомогала підбирати місце для нього, камінь для постаменту, складати сценарій свята. Хвилюється за калину, яку привезли з України. Але "приживеться, бо живуча, як і ми..."

- усміхається.

У директора суботньої української школи Оксани Наконечної одна турбота: як забезпечити цей заклад навчальними підручниками, яких катастрофічно бракує. Тож якщо вирушаєте до Греції, зайдіть перед цим до Міжнародної школи, що у Києві на Кловському узвозі, та візьміть там із собою хоч децицію книг. Зробіть цим велику справу. Бачили б ви, які чудові діти навчаються у тому закладі. "Его агапо ти Украніа" ("Я люблю Україну") написало одне хлоп'я на дошці грецькою, бо українською ще не вміє, адже народилося в Греції...

В "Українсько-грецькій думці" я побачив щирість, відкритість, інтелігентність — риси, які зустрічаються далеко не в усіх малих та великих товариствах українців за кордоном.

Вулиця Ахарнон

Є в Афінах на вулиці Ахарнон єдиний на всю Грецію греко-католицький храм Святої Трійці. Щовечора, щонеділі та на свята тут збираються наші заробітчани. Все частіше й частіше під час відправ отець Любомир оголошує: "Відбуває в Україну сім'я прихожанина такого-то..." Потім виходять ті, про кого йдеться, вклоняються образам та людям, дякують усім, прощаються. Решта людей утирають сльози.

- Багато наших людей зрозуміли, що час повертатися на Батьківщину, бо життя на чужині безперспективне, — каже отець Любомир.

Він добре знає душевний стан заробітчан, бо вони звіряють йому свої болі й тривоги. Їхнє життя — важке. Особливо тих, хто прибув сюди без родини. Наші жінки, як правило, доглядають старих німечних греків. Буває, що тижнями не виходять із помешкання. Не всі витримують такий режим, який на заробітчанському жаргоні зветься "мессою". Траплялися випадки, коли наші жінки втрачали глузд, тож доводилося їх відправляти додому. Більшість перебуває ще й досі на нелегальному становищі, через те живуть у постійній тривозі. Нерідко влада здійснює облави, намагаючись виявити мігрантів, які не мають дозволів на працю та проживання. Греки називають цю операцію "мітла". "Щастить" же українцям на такі акції: колись їх мела "червона мітла", а тепер — чужинські. Під час цих заходів перевіряються документи у всіх підозрілих на вулицях, у громадському транспорті. Тих, у кого відповідних паперів не виявляється, заарештовують, утримують у в'язницях близько місяця, а потім депортують. Ця процедура не з приємних. Ситуацій, які призводять до важкого душевного стану наших єдинокровних братів, дуже багато. Якраз під час мого перебування в однієї жінки померла в Україні мама, але на похорон вона не поїхала, бо не має документів. Билася, мов риба об лід, два дні ридала, та ніхто їй допомогти не зміг. Або таке. Вінчалася молода пара. Радіти б, та обоє були сумні, бо не змогли приїхати на вінчання їхні батьки, а тому довелося одержувати благословення через мобільний телефон. Заробітчанські гроші дуже дорого обходяться Україні, вважає священник. Бо ті, хто мав би працювати на Батьківщину, працюють на іншу державу. Ох, не минеться безслідно для дитячих душ відсутність батьківського та материнського тепла! Чи не через цю бездоглядність розцвітають злочинність, наркоманія, алкоголізм, розпуста? На думку отця Любомира, заробітчани, незважаючи на те, що надсилають в Україну понад 20 мільярдів доларів щорічно, стають ніби двічі неповноцінними: за кордоном і тоді, коли повертаються додому, бо роки праці в еміграції їм не зараховуються до трудового стажу під час визначення розміру пенсії.

- Передайте нашим верхам, хай не на словах, а на ділі щось роблять для того, аби ми всі повернулися на Батьківщину, — просила одна з прихожанок, колишня тернополянка Оксана Середа.

Греко-католицький храм виконує ще й роль духовно-культурного центру. Тут

відзначаються Дні матері, Різдво, інші свята. Часто українці збираються просто погомоніти, поспівати, поплакати. "Чужих батьків ми доглядаємо, своїх покинули давно..." — співається в одній пісні, яка народилася на грецькій землі. Окрім пісень, заробітчани мають свої анекдоти, легенди, усні оповідання, приказки. Тобто народжується заробітчанський фольклор, який ще належить вивчати нашим науковцям.

До стратегічного партнерства

Усі наші заробітчани, з якими я зустрічався, ніби змовившись, хвалили наше посольство. Його двері тепер відкриті для всіх українців, у той час як ще п'ять років тому доступ в нашу амбасаду був обмежений. Генеральний консул України у Греції Володимир Коваленко проблеми заробітчан не лише вивчає, а й розв'язує. Звичайно, в межах своїх повноважень і можливостей. Більшість із них стандартні: смерть або правопорушення заробітчанина, затримання нелегала тощо. Наші вмирають доволі часто: через спеку, важкі умови праці, відсутність вчасної медичної допомоги, бо господарі, та й самі нелегали, бояться по неї звертатися. Велика проблема відправити тіло померлого на Батьківщину. Коштів на це у держави немає. Доводиться звертатися за допомогою до нашої церкви, колег та колеганок. Бувало навіть таке, що все село, звідки приїхав покійний, збирало гроші на його повернення у домовині. Ось і зараз у морзі два тіла...

Щодо правопорушень... Наші, порівняно з іншими мігрантами, вважаються найзаконотриманішими. Проте буває, що й вони втрапляють у різні халепи. Наприклад, один наш хлопець Першого травня напідпитку сів за кермо автомобіля і проїхав проти руху два квартали, пошкодивши близько тридцяти автомобілів. Певна річ, потрапив за ґрати. Інший на Різдво вдягнув маску, взяв іграшкового пістоля і зайшов до супермаркету. За цей жарт бідолаху позбавили волі на два роки. Загалом у грецьких в'язницях відбувають покарання близько півсотні наших громадян. Це переважно моряки, яких затримано й засуджено за перевезення нелегальних мігрантів із Африки та Азії. Раз на три роки грецька влада здійснює масову легалізацію заробітчан. Але претендувати на це можуть лише ті, хто приїхав до країни легально і увесь час сплачував податки.

Відчувалося, що посольські та консульські працівники допомагають заробітчанами не лише з професійного, а й із суто людського обов'язку. Інакше безліч проблем залишилися б нерозв'язаними.

Становище заробітчан залежить значною мірою від стосунків між двома державами. Вони теплі, дружні, але цього ще не достатньо, аби співпраця у всіх сферах динамічно розвивалася. Тож слід прагнути до стратегічного партнерства, вважає Надзвичайний і Повноважний посол України в Грецькій Республіці Валерій Цибух. Рух до цієї мети, на жаль, повільний. Хоча є всі умови для того, щоб її вже досягти. По-перше, спільна історія. Саме в Україні на початку XIX століття зародився революційний рух, який призвів до визволення Греції від турецького поневолення. Мабуть, у жодній

країні світу немає такої потужної грецької діаспори, як в Україні. Наша держава створює всі умови для забезпечення її освітніх та культурних потреб. Одне слово, в грецько-українських стосунках визрів момент, коли їх треба виводити на вищий рівень, переконаний посол.

Жовтень 2008 року.

Сталь проти хліба

Філософське осмислення українського Голодомору.

Погляд із Греції

Нікос Лігерос — відомий грецький поет, драматург, філософ, професор інформатики Ліонського університету (Франція), викладач філософії, історії та інформатики Афінського університету ім. І. Каподістріса, Фракійського університету ім. Демокріта, Вищої школи при Міністерстві національної оборони Греції, Академії при Міністерстві внутрішніх справ Греції, Вищої школи військової авіації Греції, голова наглядової ради мистецьких шкіл, що діє при Міністерстві освіти і релігій Греції. Він — визнаний геній, чиї розумові здібності за показником ай-кью перевершують навіть інтелект Ейнштейна. Через останню особливість став об'єктом посиленої уваги журналістів усього світу. Мені навіть здалося, що Нікос чимось схожий на Сократа в молодості, яким його зображали скульптори. Останніми роками молодий учений захопився дослідженнями геноциду кількох народів і, зокрема, українського Голодомору. Розмова з ним відбулася в грецькій столиці Афіни.

- **Дехто вважає, що український Голодомор — це трагічна випадковість, яка сталася внаслідок неврожаю тощо. Що це було насправді, на Вашу думку?**
- Згідно з Хартією ООН від 1948 року, геноцид — це "систематичне винищення людей". Дехто з дослідників акцентує увагу на понятті "винищення", однак, на мою думку, головним у цьому словосполученні все-таки є слово "систематичне". Бо для визначення геноциду важливо не лише те, що це був злочин, а і його масовий характер. Така ознака свідчить, що його вчинено проти людства. До цієї категорії злочинів безумовно слід віднести масові вбивства вірмен (1 500 000 жертв) та понтіїців (353 000). По-перше, український Голодомор значно перевершує ці трагедії за кількістю загиблих людей, по-друге, винищення здійснювалося з ініціативи тодішньої влади, що підтверджують численні документи, по-третє, він мав не місцевий, а геополітичний характер. Тож у мене немає жодного сумніву — це геноцид, один із найстрашніших і наймасштабніших в історії людства.
- **Що відрізняє Голодомор-1933-го від геноциду інших народів?**
- Кожен геноцид має своє підґрунтя: расистське, політичне, економічне. В основі геноциду українців — політичний фактор. Вони винищувалися задля того, аби

захистити ідеологію тодішньої влади. Річ у тому, що комуністичний режим став у ті часи радикалізуватися. Він не терпів найменшого спротиву та інакомислення. Через це почалися репресії проти старих комуністів. Вивчаючи документи, бачимо, що влада вважала українських селян перешкодою великому соціалістичному механізму, який "продукує щастя та успіх". Бо селяни, на думку вождів, мали дрібнобуржуазну психологію. Партії Сталіна, яка здійснювала тоді індустріалізацію, здавалося, що ця програма розгортається не досить швидко через пасивний опір українського селянства, котре, будучи на той час власником стратегічного продукту — хліба, нібито віддавало його державі неохоче. Це один аспект проблеми. Ось інший. У межах однієї комуністичної системи існує альтернатива: влада може вибрати як свою економічну основу або промисловість, або сільське господарство. Китай вибрав свого часу землю й селян, а СРСР — заводи й робітників. Отже, коли політичний режим обирає геополітичну програму, що ґрунтується виключно на промисловості, заводах і сталі, селяни автоматично стають зайвими.

А тепер про особливості інструменту вбивства. Вірмен просто вирізали. Понтійців знищували з допомогою кліматичних умов. Їх постійно переселяли у несприятливі для них райони, внаслідок чого вони вимирали від холоду. Тобто в цьому випадку засобом убивства є Холод. Це вишукане "біле" варварство. Українців теж убивали за дуже тонким садистським задумом. Холоду вони не бояться, бо звикли до нього, ножі й багнети не застосуєш, бо час не той. Але є Голод, під час якого люди вмирають нібито самі по собі. Певно, сталінські стратеги діяли, як шахісти, котрі знають, що треба бити супротивника в найсильніше місце, туди, де дислокується Королева. А найсильнішим місцем українців на той час було зерно. Якщо забрати Королеву і поставити замість неї пішака, то противник неминуче зазнає краху.

- **Але чому забирали зерно, а не землю?**
- Бо українці краще знали, як вирощувати пшеницю, ніж будьякий інший народ. Отже, вигідно було змусити українця обробляти землю і забрати в нього зерно. Це, з позиції тодішньої влади, дуже вдалий стратегічний маневр. Сталь Сталіна вироблена за рахунок пшениці. Отже, геноцид українців — це боротьба пшениці зі сталлю. Серп, який зрізає колоски, символізує сталь. Але то не колоски, а душі українців. Комуністичний режим хвалився, що його сталь — найкраща у світі. Але сьогодні доведено, що це не так, і в технологічному, і в моральному аспектах. Бо сталь, вироблена ціною мільйонів життів, — гнила.
- **Вражає покірність, із якою українські селяни дозволяли себе винищувати. Може, якби вони опиралися, масштаби цієї трагедії не були б такими великими, а може, її взагалі не було б?**
- З історії ми знаємо, що українці не такі вже й покірні. Але йшлося про нерівну боротьбу. Жертва завжди проти того, щоб її убивали, але ж убивають все одно. Та особливість геноциду полягає в тому, що народ зазвичай не розуміє, що

відбувається. І не випадково в Хартії ООН від 1948 року говориться, що геноцид ніколи не відбувається в рамках воєнних дій. Згідно з версією видатного дослідника геноциду Стантона, він має кілька стадій, серед них такі: визначення мети, вироблення методів досягнення, дегуманізація мети, реалізація злочинного задуму (погром, різанина, голодомор) і його невизнання. Так от: лише на передостанній стадії, коли вже нічого змінити не можна, людина починає усвідомлювати, що ж із нею відбувається і хто або що спричинило біду.

- **Чому світова спільнота мовчала, коли українців винищували?**
- Бо про це майже ніхто не знав. В деяких країнах з'являлися публікації, але їх було дуже мало для того, щоб сформувалася світова громадська думка. Закритість — одна з особливостей будь-якого геноциду. Його призвідці роблять усе, аби інформація про масові вбивства не вийшла назовні. Геноцид ніколи не відбувається поблизу кордонів. Основний удар зазвичай припадає на центр. Тож коли за кордоном і стає щось відомо, то на цей час чорну справу вже зроблено. Геноцид вірмен почався з 1896 року, а скінчився 1923-го. Ще в 1878 році на симпозіумі в Берліні один англієць написав Бісмарку, що вірменам загрожує небезпека, на що німецький лідер відповів: "Дрібниці". Цього листа було опубліковано в Європі 1919 року, але ніхто не звернув на нього увагу, це був голос волаючого в пустелі. Дуже важко встановити масштаби й причини геноциду, бо після нього майже не залишається свідків, адже вимирають цілі села, регіони. В Україні влада знищила й організаторів геноциду. Тобто лишаються лише тіні і сліди. Щоправда, є люди, яким пощастило врятуватися. Але пам'ять про геноцид настільки важка, що ці люди намагаються позбутися страшної ноші. Це на руку організаторам злочину. Восьма стадія геноциду — забуття і невизнання. Це — геноцид пам'яті. Жертви геноциду не мають права ні на життя, ні на смерть. За версією злочинців, ці люди ніколи не жили і ніколи не вмирали. І тому, коли ми вимагаємо визнання, потрібно пройти слідами всіх восьми стадій. Коли в Греції хтось помирає, його друзі кажуть: "Живімо, щоб його пам'ятати". Але якщо стирається пам'ять, для чого тоді жити?
- **Декому здається, що тема канібалізму під час Голодомору завдає болю, сприяє депресії нації. Може, краще про це забути?**
- Річ у тому, що цього забути не можна, хоч би й хотілося. Це треба пережити. Бо, коли про це мовчиш, тоді й тобі самому, і всьому світові здається, що винний ти. Коли говориш уголос, всі розуміють, що винний інший, той, хто організував цей голод, хто хотів принизити українців, довести їм, що вони — нелюди, канібали. Хоча насправді недолюдками і людоджерами були ті, хто позбавив українських селян хліба. Людині, яка випустила свій біль назовні, легше з ним справитися. Це як жінка, котра стала жертвою згвалтування: доки мовчить, доти й страждає. Часто це стає причиною нервових розладів, які призводять до самогубств. Одне слово, мовчати не можна. Коли говоримо правду, то очищуємося. Ніхто не народжується жертвою. Але треба усвідомити, що ти був нею, щоб піти вперед. Це

і є усвідомленням хвороби. У психології це використовується в терапії депресії. За теорією Аарона Бека, хворий має зрозуміти, що він хворий. Після цього зможе сприйняти і терапію. Судячи з того, як важко проходило у вашому парламенті питання про визнання Голодомору геноцидом українського народу, не всі українці зараз займаються лікуванням хвороби безпам'ятства.

- **Ви, вочевидь, добре знаєте, що робили вірмени, понтіїці, євреї, аби добитися визнання та подолання наслідків їхніх геноцидів. Скільки ще нам іти, щоб теж досягти такого результату?**
- Як на мене, Україна дуже швидко просувається до цієї мети. Але досвід народів, які теж постраждали від геноциду, вивчати все ж треба. Вони зуміли у повній мірі використати потенціал своїх закордонних діаспор. Для прикладу звернуся до вірмен. Найбільшої біди зазнала західна Вірменія, яка належить сьогодні Туреччині. Східна Вірменія постраждала найменше. Отже, діаспорні вірмени знають про геноцид набагато більше, ніж ті, що живуть у сучасній (східній) Вірменії. У випадку з Україною це, може, й не так. Але я помітив, що українська діаспора дуже тонко відчуває біль людей, які живуть у материнській країні. Громадяни України за численними соціально-економічними негараздами іноді забувають про духовне. Їх дратує, що посадовці, які не хочуть розв'язувати нагальні проблеми, просторікують про Голодомор. Діаспора ж більш-менш економічно незалежна, до того ж не відчуває тиску вітчизняних бюрократів, тому активно займається цією темою. Це, можна сказати, добровільні посланці України за кордоном, які пропагують її історію та культуру.

У процедурі виправлення історичної несправедливості найбільш результативними виявилися євреї, бо добилися всесвітнього визнання Голокосту, а також часткового відшкодування своїх втрат. Наприклад, якщо картина чи будь-яка інша цінність, що належала євреєві, який загинув при Голокості, зберігається в тому чи іншому німецькому музеї, то вона має бути повернена в Ізраїль. Грецькі понтіїці, вірмени та євреї добилися також відображення їхніх трагедій у підручниках історії європейських країн. Загалом процедура визнання геноциду мала б починатися від ООН. Якщо ж країна, яка вчинила геноцид, не визнає свій злочин, мусимо йти через стадії малого визнання кожною окремою країною.

- **А як бути з Радянським Союзом, якого вже не існує?**
- Росія — правонаступниця СРСР. Це абсолютно аналогічно з сучасною Німеччиною, яка визнала злочини свого попередника. Таким чином вона заявила про зміну своєї політики. Рано чи пізно визнає Голодомор і Росія. Треба взяти до уваги, що нацистський режим припинив існування в 1945 році, тоді як радянський проіснував до 1989-го.
- **Які джерела Ви використовуєте у своїх дослідженнях?**
- Документи СБУ, КПРС та тодішнього уряду СРСР, судові рішення. Зазвичай вибираю документи російською мовою, як найбільш достовірні, не вражені

почуттями. Так само, як у геноциді вірмен досліджуємо турецькі джерела, а не вірменські. Дуже важливо, щоб тебе не могли звинуватити в неточності. Наприклад, коли маєш підписаний і затверджений документ радянського політбюро, ніхто не може закинути тобі, що його не існує. Але коли цей документ — українською мовою, тобі можуть сказати, що він перекручений. Коли використовуєш українські, слід підтвердити, що це оригінали. Використовуючи російські, цього робити не треба, бо це офіційна мова системи. Дуже допомагають статті французької дослідниці українського походження Гені Кузен.

- **Боротьба між пшеницею і сталлю триває?**

- Так, але сталь не переможе. Бо пшениця — жива, а сталь мертва. Пшениця може померти, але може й воскреснути. Всі повинні зрозуміти: поки існує геноцид пам'яті, триває геноцид народу. Відродження пам'яті дасть вам енергію руху вперед, гідність великого народу.

Жовтень 2008 року.

Голос "Маковицької струни"

Розповідь про пісенний фестиваль русинів, які вважають себе українцями

Щороку у старовинному словацькому містечку Бардіїв, що за якихось півтора кілометрів від нашого кордону, відбувається фольклорний фестиваль "Маковицька струна", в якому беруть участь українці Словаччини — здебільшого мешканці Пряшівщини. Наші брати тут живуть 11 віків. Називають себе русинами-українцями. Україна для них — кровна і духовна мати. Пережили австро-угорське, чеське, німецьке панування, але свої культуру, звичаї, мову зберегли.

Чому в назві фестивалю є слово "струна", я зрозумів із пісень — ніжних, хвилюючих, які пронизують серце і залишаються там бриніти. Але чому Маковицька? Бо у центрі цього краю височить гора Маковиця, навколо якої у сиву давнину селилися руські люди. "Ой там, попід Маковицею..." співали мої неньо і мама, завертаючи з поля", — розповідає голова Союзу русинів-українців Словаччини Іван Лаба. І таких пісень та балад про Маковицю — сила-силенна. Вона тут, як Січ для України, — духовний символ словацького українства.

Фестиваль має свою історію. Заснував його тридцять шість років тому Союз русинів-українців із ініціативи знаного й авторитетного у цьому краї музиканта і педагога Андрія Каршка, на жаль, уже покійного. "Маковицька струна" — своєрідний пам'ятник цій талановитій і добрій людині, яка присвятила життя розвитку пісенної культури свого народу. Іван Лаба розповів, що за всі роки у фестивалі взяли участь 6 тисяч виконавців із 9 тисячами пісень. Причому жодна з них не повторилася, що переконує у невичерпності народної творчості.

Якби Андрій Каршко дожив до 36-го фестивалю, то став би свідком його тріумфу. У пісенному святі взяли участь понад 80 колективів — найбільше за всю його історію.

Серед виконавців — учителі та учні українських гімназій і шкіл, студенти, селяни, робітники, пенсіонери, підприємці, тобто представники всіх соціальних верств словацького суспільства.

Мене не полишало враження казковості: місто Бардіїв в оточенні гір, наче коштовний камінь в оправі, величезна міська Спортова Гала (спортивна зала), яка вмістила стільки людей, що ніде яблуку було впасти, яскраві, не бачені раніше українські (русинські) строї, усмішки, пісні, що їх ніколи не доводилося чути. Авторитет фестивалю у Словаччині високий, як гора Маковиця. Його прийшли вшанувати мери східнославацьких міст, депутати, громадські діячі. Серед почесних гостей — Надзвичайний та Повноважний посол України в Словаччині Інна Огнівець.

Програму "Маковицької струни" я слухав тричі: під час конкурсного змагання, фіналу з участю найкращих виконавців та показового гала-концерту в сусідньому місті Пряшев. Дивина: одні й ті самі пісні, а враження щоразу було іншим. Це було схоже на те, як людина входить у воду: глибше, глибше, зовсім глибоко... І ось ти вже зовсім тонеш у цій стрімкій бурхливій річці, яка несе тебе в глибину сивих віків. Член журі фестивалю, композитор, педагог і диригент Павло Василь пояснив мені таємницю цієї магії. Пісні русинів пробуджують генетичну пам'ять давнього українця, руської людини. Якщо пісенна народна творчість в Україні зазнала впливу високої музичної культури та освіти, поступово перейшовши на професійну основу, то в Словаччині жодна влада не дбала про музичне виховання місцевих українців, тож їхній фольклор розвивався за своїми внутрішніми законами, лишивши в собі давньоруську основу й увібравши місцеву історію та культуру. В цьому цінність русинсько-українських пісень. Зверніть увагу на їхню драматургію, каже Павло Василь. Починаються переважно ніжно, лірично, в уповільненому темпі, який потім наростає, сягає кульмінації, набуваючи танцювального характеру в чардашевому ритмі, і закінчуються на мажорній життєствердній ноті. Це розповіді про щасливе і нещасне кохання, про зустрічі й розлуки, про те, як дівчина чекає милого з війни і як хлопець тужить за рідним селом на чужині. "Як пішла я до потічка та й зустріла милого..." — співають сестри Качмарові. "Заграйте, музики, на усього смика, а я та й заплачу, як продам коника...", — витанцьовував ансамбль "Сердечко" у складі Івети, Іванни і Мартіни Світкових — мами і двох дочок із Пряшева. Карпатський ліс, високі гори, швидкі потоки, а коло яскравого багаття сидять лісоруби та й журяться — таку картинку намалювали у своїй баладі учасники ансамблю "Кичера" з села Якуб'яни, що під Старою Любовнею. У кожному селі — свій діалект, і є серед них дуже подібні до української літературної мови, а є й такі, що не одразу второпаш, про що ж ідеться в тій пісні. Народні строї загалом походять на одяг жителів Карпат (гуцулів, бойків, лемків), та все ж кожне село тут має своє неповторне гаптування на вишиванках. Хоч різнилися виконавці характером, манерою виконання, діалектами, одягом, та єднала їх щирість, яку не завжди знайдеш у професіоналів. Кожен, незважаючи на аматорський статус, зумів створити неповторний художній образ. А всі разом виткали широке пісенне полотно, яке розповідає про життя українців-русинів Словаччини.

У змаганні солістів перемогла Вероніка Чухта із Кошіце, серед дуетів були сильнішими сестри Патриція та Бернадета Мацалові з Порача, лауреатами серед ансамблів став колектив у складі Юлії Ваврик, Зузанни Дурачинської, Марії Олейник із Пряшева. Але цей поділ на переможців і переможених умовний, бо рівень учасників приблизно однаковий. Багато з них були лауреатами попередніх фестивалів.

"Наше завдання — підтримати нових виконавців, дати поштовх їхній творчості", — сказала голова журі Яна Любімова.

Загалом же рівень фестивалю зростає. Відчуття ритму, гармонії таке тонке, розуміння душі української пісні у наших виконавців таке глибоке, що втішається серце, говорить Павло Василь. Але хотілося б, щоб мати-Україна приділяла нам більше уваги, надавала хоча б моральну підтримку. Русинська пісенна творчість — це квітуча гілка української культури. Буде шкода, якщо вона зів'яне, переймається музикант.

Треба визнати, що він має рацію. "Маковицька струна" — фестиваль потужний, яскравий і самобутній. Не лише окремі виконавці, а й загалом це дійство заслуговує і найвищої української сцени, і відповідного пошанування з боку нашої держави. Однак чомусь не пошанували його присутністю представники Міністерства культури та інших відомств, які опікуються народною творчістю і зв'язками з закордонними українцями. З більшістю виконавців я спілкувався. А дует у складі Штефана Штеца і Катаріни Павликової та ансамбль імені Петра Кузняка з Сербії стали лауреатами симпатій читачів "Сільських вістей". Їм було вручено сільськовістянські рушники. Бачили б ви, з якою цікавістю учасники ставилися до представника великої України, як розквітали їхні обличчя, коли я схвально оцінював їхню творчість. Як небагато треба для підтримання духовної єдності українців: потиск руки, усмішка, дружня розмова.

Східна Словаччина — край, де русинів живе найбільше. Та не все гаразд у їхній громаді. Років із десять перебуває у стані розколу. Більшість русинів орієнтуються на Україну, однак, хоча їх і мало, та є й такі, котрі вважають себе окремою слов'янською нацією, яка не має нічого спільного з українською. Вони і є ідеологами так званого політичного русинства. Звідси ця небезпечна отрута розтікається українським Закарпаттям, вражаючи свідомість тутешніх русинів. Чи не сама ж Українська держава в цьому винна? Як на мене, кримінальні справи проти провокаторів нічого не дадуть, навпаки, перетворять їх на великомучеників. Слід зробити все, аби русини, де б вони не жили, відчували себе українцями, аби пишалися Україною. Тоді провокатори залишаться в ізоляції. Але немає поки що кому думати про це ні на Банковій, ні на Грушевського, ні в жодному іншому високому владному кабінеті. Зате є ті, котрі замислюють інше: шматування України. Активісти Союзу русинів-українців Словаччини знають це і стверджують, що гадюку політичного русинства плекає колишній очільник президентського секретаріату Балоба, котрий спить і бачить себе президентом або й царем русинської держави.

Р. С. Наостанок — пропозиція Президенту України та міністру культури і туризму: чому б не подбати про Всесвітній фестиваль українських фестивалів? Ця ідея вже визріла в глибинах української діаспори.

Біля розбитого дзбана

Минуле та сьогодення українців Словаччини

Українці живуть у Словаччині скільки себе пам'ятають. А пам'ятають вони себе 11 віків, із тих часів, коли хвиля руських племен, подолавши Карпати, покотилася долинами Закарпаття й вляглася аж попід Татрами. Нинішньою географічною мовою — це шлях завдовжки 250—300 кілометрів на захід від Ужгорода. Тоді тут утворилося близько трьохсот малих і великих давньоруських поселень. Найбільше з них — Пряшів стало географічним та духовним центром цього краю. Мабуть, спочатку наші пращури раділи такому стрімкому ривку в глибину Європи, завдяки якому стали володарями родючих земель і багатих лісів, та згодом зрозуміли й зворотний бік цього кроку: у віддаленості від своїх братніх племен випадала їм гірка доля бути приграниччям давньоруських територій, яке шарпалося різними завойовниками, переходило з рук у руки. У XII столітті Пряшівщина потрапила під владу угорської корони. Згодом надовго опинилася у складі Австро-Угорщини.

Національна свідомість українства цього краю розвивалася своїми шляхами, іноді подібними до загальноукраїнських та частіше відмінними. Австро-Угорська корона то натягувала віжки національної політики, перетворюючись на жандарма, то відпускала їх, граючи роль рідної матері всіх народів імперії. Був навіть такий момент, коли українські будителі, вихідці з Пряшівщини А. Духнович, О. Павлович, А. Добрянський, порушували питання перед владою про створення на землях Галичини, Буковини, Закарпаття автономного Руського воєводства з центром у Львові в межах Австро-Угорщини. Певна річ, нічого з того не вийшло. Зате активно розвивалося українське шкільництво. 1870 року тут було понад 570 українських шкіл! Однак із 1876 року, коли Словаччина перейшла в управління Угорщини, антиукраїнські настрої на цій території посилюються. Протягом двадцяти наступних років кількість українських шкіл скорочується до 74. З 1915 року юліанський календар на Пряшівщині було замінено григоріанським, кирилицю — латиницею. Накладено заборону на друкування кирилицею всіх церковних книжок. У 1899—1915 роках через бідність, національні утиски з цього краю виїхало понад 227 тисяч українців.

1918 року, одразу після розпаду Австро-Угорської імперії, стався новий спалах українського національно-культурного відродження. На зборах українсько-русинської інтелігенції, які відбулися в кількох містах цього краю і навіть у американському Скрантоні, обговорювалася подальша доля українців Східної Словаччини та Закарпаття. Та однастайності не було. Саме тоді, а може, ще й раніше український рух розколовся на кілька векторів: український, угорський, російський, польський, чеський. Стала народжуватися ідеологія політичного русинства. Русини, мовляв, це не українці, а окремий східнослов'янський народ. Вочевидь, тут не обійшлося без впливу сусідніх держав. Одні боялися української єдності, інші прагнули мати вплив на дуже вигідний у стратегічному плані регіон. Підтвердження цій думці — трохи далі. Отож американські та пряшевські русини висловилися за входження до складу Чехословаччини, яка щойно

народилася, ужгородці підняли руки за Угорщину, Хуст вимагав приєднання до ЗУНР (Західно-Української Народної республіки). Угорщина, прагнучи зберегти за собою цю територію, 26 грудня 1918 року надала їй статус автономії під назвою "Руська Крайна" з центром в Мукачеві. 8 травня цього ж року лідери русинів-українців Григорій Жаткович, Антон Бескид, Августин Волошин таки узгодили свої позиції, після чого на зборах делегатів цього краю було вирішено приєднатися до Чехословаччини. Послали відповідне клопотання до Праги. Але тодішній президент цієї країни Томаш Масарик відхилив його, дізнавшись про економічну відсталість цієї території. Однак уряди Антанти на переговорах у Сен-Жермені буквально змусили Чехословаччину прийняти Підкарпатську Русь до свого складу на правах автономії, аби вона не опинилася під контролем революційної Угорщини. 20 лютого 1920 року було затверджено герб Підкарпатської Русі — ведмідь, і прапор — синьо-жовте полотнище. З 1923 року українська автономна республіка мала 9 депутатів в чехословацькому парламенті. Першим її губернатором став Григорій Жаткович, який через рік на знак протесту залишив свій пост, бо автономія обіцяних прав не одержала.

1938 року в Чехословаччині відбулася територіально-адміністративна реформа, в результаті якої країну було поділено на три автономні території — Чехію, Словаччину і Підкарпатську Русь. Причому Пряшівщина зі своїм українським населенням увійшла до Словаччини. Тобто Підкарпатську Русь знову розірвали. Це викликало невдоволення в українців. У містах і селах краю на знак протесту проти політики чехословацького уряду прокотилася хвиля маніфестацій та мітингів. Їх учасників місцева поліція биля й заарештовувала. Особливо жорстокою була розправа у Свиднику 16 жовтня 1938 року. Після того в українців ніби полуда з очей спала: чехословацькій державі на їхні національно-культурні інтереси начхати. Ілюзії остаточно розвіялися після заяв президента Бенеша: "Ми будуємо державу лише для чехів і словаків..."

Уряд Підкарпатської Русі спочатку очолював Андрій Бродій, один із палких прихильників ідеології, яку сьогодні називають політичним русинством. Через два тижні на засіданні уряду він проголосив курс на входження автономії до Угорщини. Чехословацька контррозвідка заарештувала його як угорського шпигуна. Прем'єр-міністром української автономії став Августин Волошин, який на відміну від свого попередника був переконаний, що русини — це українці, і навпаки. З його ініціативи Підкарпатська Русь дістала нову назву — Карпатська Україна, котра після захоплення Чехословаччини фашистами 15 березня 1939 року була проголошена незалежною державою. Її президентом став Августин Волошин. Через три дні Карпатську Україну окупували угорські війська...

За підсумками Другої світової війни Підкарпатську Русь, або Карпатську Україну, було вкотре розірвано: Пряшівщина відійшла до Чехословаччини, а територія нинішньої Закарпатської області — до УРСР.

Кермо Чехословаччини знову потрапило до рук Бенеша. Його політика щодо національних меншин була ще жорсткішою, ніж до війни. Він одразу ж заборонив діяльність угорських та русофільських партій Бродія і Фенцика, а також офіційне

вживання слів "Судети" і "Підкарпатська Русь". 15 тисяч українців із Пряшівщини було насильно переселено в Судети.

Та з просуванням до соціалізму, посиленням впливу СРСР національна політика лібералізувалася. Двадцять повоєнних років, починаючи з 1947-го, українці Словаччини згадують із замилюванням. Попри всі недоліки того режиму, українство здобуло сприятливі умови для свого культурно-освітнього розвитку. В кожному із 250 українських сіл було відроджено школи. Створено ряд важливих інституцій: Українську національну раду, театр у Пряшеві, радіо, музей української культури у Свиднику, науково-дослідний інститут, кафедру української мови та літератури при Пряшівському університеті, Піддуклянський ансамбль пісні і танцю, видавництво, спілку українських письменників. Виходило шість українських газет та журналів. 1951 року засновано Культурний союз українських трудящих Чехословаччини, який у своєму апараті мав понад 70 штатних працівників. Стрімко розвивалися зв'язки з Радянською Україною. Ясна річ, усе це робилося не з доброї волі чехословацької влади, а на вимогу великого радянського сусіда, котрий у такий спосіб намагався посилювати свій вплив на цій території. Українство Словаччини від цих геополітичних ігор мало велику користь.

У 1960-х хоч і не було вже Бенеша в чехословацькому уряді, зате перемогли його ідеї. Ліберальна політика щодо національних меншин стала згортатися. Закривалися українські школи, газети. Зменшилася кількість культурних заходів. І так тривало до 1968 року, поки СРСР з допомогою військ Варшавського договору не відновив свій контроль над цією країною. Отакі парадокси історії. Чехословацька буржуазна демократія виявилася згубною для української культури і разом із тим брежнєвський тоталітаризм був для неї рятівним. Школи, інші заклади українській громаді були повернуті. Українство стало набирати попередньої сили. Але одночасно з цим антиукраїнство шукало шляхів, як її підірвати.

Після "оксамитової" революції та "ніжного" розлучення Чехії і Словаччини в житті українців Словаччини настав новий період. Колишній голова Союзу русинів-українців Словаччини Іван Лаба називає його найтяжчим і найскладнішим за всю історію. Не без допомоги словацької влади було відкопано, наче мертв'яка з могили, ідею політичного русинства. Її реанімували, припудрили і кинули в середовище українців. На противагу Союзу русинів-українців створено "Русинську оброду". На кошти словацької держави видано книгу головного ідеолога політичного русинства професора Магочі з Торонто "Люди нізвідки", яка є маніфестом очолюваного ним руху, щось на зразок гітлерівського "Майн кампф". Кілька разів фюрер русинів приїздив до Пряшева. На одному зібранні хвалився, що русинська діаспора Америки, Канади і Західної Європи зібрала два з половиною мільйони доларів на підтримку русинства, а він, Магочі, тим розпоряджається. За рухом політичних русинів треба бачити гроші, а їхнє биття в груди — маска, вважає письменник, русист, літературознавець із Пряшівщини Ілля Галайда. На його думку, той розкольніцький рух очолюють добре оплачувані лідери-радикали, які не могли реалізувати себе деінде. Вони ніколи не погодяться на компроміс, бо треба вірно служити своїм хлібодавцям. Тож запекло снують павутиння брехні, аби вбити у

свідомість українців рабську думку, що вони "руснаці, але і словаці", або "наш материнський язык русинський, а народності ми словинской". "Комусь вигідно нас національно розбити, викликати дике протиставлення, яке загубить усе", — говорить І. Галайда.

Духовний розбрат, який було посіяно між русинами-українцями, згодом було матеріалізовано, а русинство узаконене як окреме етнічне утворення. Так звану русинську мову словацькі чиновники ввели до реєстру мов народів Словаччини. Під час перепису 2000 року у відповідних анкетах було вперше запропоновано дві графи: "українець" і "русин". Українці розгубилися. Було чимало випадків, коли батьки записувалися українцями, а діти — русинами. Представники "Русинської оброди" заявили свої претензії на ряд українських закладів: театр у Пряшеві, музей у Свиднику, на радіо, видавництво, школи. Руйнівна сила політичного русинства позначилася у всіх сферах. Занепало українське шкільництво. Із 250 шкіл лишилося 12. У більшості сіл Пряшівщини не чути українського радіо, припинило існування видавництво, з бібліотек було викинуто українську літературу. Музей вдалося відстояти, але театр українська громада втратила. Його очолив прихильник політичного русинства, який вилучив з репертуару українські п'єси, заборонив гастролі містами й селами Пряшівщини. Над українцями нависла загроза повної асиміляції.

Але Союз русинів-українців не збирається опускати руки. Насамперед слід дати відсіч політичному русинству, вважають активісти Союзу. Якщо виведемо цю важку отруту зі свідомості наших братів, то, вважай, переможемо. Годі захищатися або робити вигляд, що нічого не відбувається, час наступати, говорить Іван Лаба. Він був учасником конференції з національного питання, яка відбувалася в Ужгороді 14 травня 2007 року. Коли йшов до трибуни, чулися свист і тупотіння, після його виступу — шипіння. "Жоден із вас не належить до русинів, до яких належу я. Але я, мої батьки й прадіди вважали себе українцями. Треба захищати рідну мову, творити українську культуру, ви ж творите політику", — говорив тоді у своєму виступі.

Культурне, духовне, ідеологічне життя Пряшівщини нагадує сьогодні вируючий казан. Я назвав би це переосмисленням своєї національної сутності, рухом опору асиміляції. З допомогою газети "Нове життя", конференцій, літературних вечорів, численних фольклорних фестивалів Союз русинів-українців змушує місцеве населення думати, хто ж вони, якого кореня? До цього процесу залучені потужні інтелектуальні та творчі сили. Приїздив, наприклад, професор із Канади, виходець із Пряшівщини Йосиф Сірка. В інтерв'ю, виступах, лекціях розклав усе по поличках щодо проблеми русинів-українців. Те, що усі діалекти Пряшівщини входять до українського мовного ареалу, довів ще 1880 року норвезький учений-славист Олаф Брок. Пізніше це підтвердили чеський учений О. Лешка, українські дослідники В. Латта, П. Бунганич, В. Гнатюк, пояснював Й. Сірка. Українська мова тому багата, що має багато говірок. Людям ніхто не пояснює, що русинами були всі українці. Якщо вас в Україні не розумітимуть, коли заговорите ублянським, габурським або камйонським діалектом, то це не означає, що ви не українець. Створювання штучної русинської мови, просування однієї габурської

чи свидницької говірки на четверту східнослов'янську мову — це лише політична гра деяких людей, які від села вийшли, але до міста не дійшли. Це принесе лише подальшу асиміляцію та руйнування того, що залишили нам предки, вважає Йосиф Сірка.

Ми автохтонне населення, з боєм пише в газеті "Нове життя" публіцист Юрій Дацко. Про нас мала б подбати власна держава. Тільки вона ставиться до нас не по-материнському. Не сприяє нам і політична ситуація в Україні. Українофобство процвітає, і ми тонемо в чужому морі. Денаціоналізована українофобська інтелігенція є найбільшим гальмом розвитку русько-українського етносу в Словаччині. Ми співаємо, танцюємо, декламуємо, втішаємося з досягнутого, а агресор все розбиває. Якщо розіб'ється дзбан, його дуже важко знову зліпити. Нас розбили. Але ми живий організм, його можна лікувати. Ліки — активність, вважає Юрій Дацко.

Та відчайдушна, запекла дискусія, яка триває на Пряшівщині, уже на часі й на теренах великої України. Треба прокидатися від летаргії. Бо якщо українці Словаччини майже асимільовані, поглинуті навколишнім мовно-культурним середовищем, то українці в Україні саме поглинаються чужим світом. Духовна агресія проти України сягнула піку. Наступ на наші цінності йде на всіх фронтах. Ми, на жаль, відступаємо, програємо малі й великі бої, кидаємо напризволяще наших братів у Росії, Словаччині, інших країнах. Скільки ж можна?

Грудень 2008 року.

Червона земля Бразилії

Розповідь про те, як українці
шукали своє щастя за океаном

Після того, як 1888 року в Бразилії скасували рабство, цій країні стало катастрофічно бракувати робочих рук. Порожнечу вирішено було заповнити українцями. Правителі Австро-Угорщини Габсбурги, під рукою яких були західні регіони України, і тодішній імператор Португалії та вся Бразилії Дон Педро Сегондо щодо цього швидко знайшли спільну мову. Останній потребував нових підданих як дешеву робочу силу. Бразилія заради цього оплатила кількадесят океанських рейсів одного італійського пароплавства. В Галичині й на Буковині розпочалася кампанія вербування переселенців до Бразилії. У селах на сходках зачитувалося звернення бразильського імператора, в якому обіцялися золоті гори: і земля, і реманент, і хата, і грошова допомога. Агенти пароплавної компанії сприймалися як посланці Божі, котрі прийшли врятувати селян від злиднів та безпросвітнього життя.

Охочих переселитися знайшлося багато. Настільки, що місцева шляхта навіть сполошилася: а хто ж на неї тут працюватиме? Стала чинити перешкоди. Але людей було вже не спинити. Зібрали нехитрі манатки та й на пароплави. Защеміли серця, побігли щоками сльози: прощайте, рідні поля і долини, синії гори. Не було в кишенях грошей, зате мали заповітні вузлики з насінням гречки, пшениці, жита і проса. По ночах розв'язували їх, перебирали зерна, наче найкоштовніші діаманти, щоб, бува, не попріли, не проросли. Морем шалено гойдало, немилосердно парило, заливало дощем.

Погожої години переселенці збиралися на палубі і вдивлялися в безмежну далечінь: де ж отой берег, на якому обіцяно рай? Ось він! Вічнозелений, закучерявлений дивовижними деревами і кущами. Обнімалися, цілувалися, підкидали шапки вгору. Причалили до бразильського порту Паранагуа, що в штаті Парана, в середині січня 1889 року.

Спека, за переказами, тоді була неймовірна. Але наші земляки сходили на берег у шапках і кожухах. Місцеве населення на тих волохатих прибульців витріщало очі: ведмеді, мавпи чи ще якісь небачені істоти з іншого світу? Ніхто з представників влади їх не зустрічав. Пізніше з'ясувалося, що поки українці були в дорозі, їхній "благодійник" імператор Педро Сегондо втратив свій трон, тож у Бразилії на деякий час запанувала демократія, якій було байдуже до переселенців. Півдня величезний натовп наших земляків стояв під пекучим сонцем, чекаючи якогось знака. Покликали місцевого латинського пароха (священника). "Я не знаю, що це за люди, але про всяк випадок ми їх охрестимо", — сказав священник і почав обряд. Чи то друге хрещення допомогло, чи лемент жінок, які обурювалися тим, що відбувається, але розгубленість минула. Стали купувати у місцевого населення коні й кароси (підводи). Хтось вказав їм напрямок руху: Понта-Гросу і Прудентополіс. Рушили. На каросах — жінки й діти, чоловіки пішки. По бездоріжжю, через дику сельву (ліси)...

1895 року почалася друга масова хвиля переселення українців до Бразилії. На одному з кораблів плів разом із своїми земляками двадцятирічний хлопець Іван Бело. Якесь сорока чи, може, чайка принесла пасажирам звістку про те, що везуть їх не до Паранагуа, що в штаті Парана, а на північ Бразилії — в Іспіріто де Санто, на кавові плантації. З листів перших переселенців Іван та його друзі вже знали, що ті кавові плантації — то пекло, а в Парані, що на гірському плато, яке продувається вітрами з Аргентини, клімат набагато прохолодніший, отже, сприятливіший для українців. Збагнувши, що їх хочуть ошукати, пасажирів того українського морського каравану збунтувалися. Капітани вимушені були повертати кораблі на південь до Паранагуа.

Але пекло було і в Парані. Землю і реманент переселенцям задарма не давали, їх треба було купувати, допомогу не виплачували. Та й що то за земля? Непролазні джунглі, які треба було вирубати, викорчувати, випалити. По цій виснажливій роботі очам хліборобів відкривалася бразильська земля — червона, наче стигла вишня. Розминали її в руках, нюхали, навіть на смак куштували. Дивувалися, як може вона родити. Грошей не було, тож вимушені були заробляти на будівництві телеграфних ліній, залізничних та битих доріг. Єдиний дарунок від демократичного уряду — низенькі бараки, наче намети, увійти куди можна було лише на карачках. Бачив я їх на фотографії в музеї Прудентополіса: собачі будки, інакше й не назвеш. Селилися українці навколо міст Малет, Антоніо-Олінто, Женераль-Карнейро, Понта-Гросу, Санта-Андраді, Ріо-Кларо, Дорізони, Ірасемі, Іраті, Санта-Катаріна. Та найбільше їх чомусь зосередилося у Прудентополісі, який нині вважається українською столицею Бразилії. Окрім наших земляків, штат Парана освоювали італійці, португальці, німці, японці, поляки і бразилійці — нащадки португальців, які змішали свою кров із індіанською,

африканською, європейською і геть забули про своє етнічне походження.

За всіма прибульцями вороже спостерігали з джунглів індіанці. Не подобалося їм, що на їхніх землях порядкують чужинці. Тож часто нападали на колоністів. Якось із Паранагуа вийшли 80 українських родин, але до Понта-Гросу не дійшли. Знайшли їх забитими на дорозі. Біля Санта-Катаріни індіанці знищили ціле українське село Модему. Нині там — пам'ятний знак. А скільки худоби українських фазендейро вибили тубільці! Та індіанські стріли і списи — далеко не всі біди, які впали на голови бідолашних емігрантів. Їх косили малярія, жовта лихоманка, тиф, жалили різноманітні гади, котрими і нині кишить сельва у Парані, вони труїлися невідомими плодами і рослинами, голодували. Якби не піньйори, то, напевно, вимерли б. Ці дерева українці обожають за красу і за користь, яку приносять людям. Я й сам закохався в них і три пагінці привіз в Україну, посадив у горщику. Але, на жаль, не прижилися. Як не приживається в Бразилії наша калина. Це перевірено часом і досвідом кількох поколінь. Зрілий піньйор має височенний стовбур, як у сосни, а гілки — наче руки, підняті до неба для молитви. Це дерево раз на рік дає округлі колючі плоди, всередині яких насінини, схожі на великі часничини. На смак вони — як їстівні каштани. Українці їх перемелювали, смажили, варили і так виживали. Хоча продуктів нині вдосталь, насіння піньйорів і досі улюблена їжа українців Бразилії. З них печуть млинці, начиняють ними вареники і пиріжки. Молоді деревця піньйорів наші брати прикрашають на Різдво на радість малечі.

А ще у той важкий час українцям допомогла згуртованість. Толокою ставили хати, вирубували ліси, на заробітки йшли великими гуртами. Страйкували теж дружно: один за всіх і всі за одного. А потреба в цьому була, бо експлуатували емігрантів на будівництві доріг та залізниць нещадно. Одного разу страйк українців у Прудентополісі тривав так довго, що уряд вимушений був залучати військо, яке палило бараки і частувало шомполами лідерів непокори. Ті, хто мав гроші, тікали тоді до США та Канади.

Українські переселенці на відміну від інших етносів були населенням бездержавним, не мали своїх амбасадорів (послів) і консулів. Тож заступитися за них було нікому. Директор прудентопольського Українського музею Мирослава Крива показує оригінал листа перших емігрантів до високого духовного чина в Україні з відчайдушним благанням прислати священників. З прибуттям священників українці ніби заново народилися, ніби відкрилося у них друге дихання. Як не бідували, але на останні мільрейси (грошова одиниця) стали зводити церкви. Перша постала на горі Сьєра Тигру біля Малета. Загалом же в Парані було збудовано понад 230 українських церков, із них 33 — в районі Прудентополіса. Росли церкви, а разом із ними й український дух міцнів. Греко-католицька церква стала духовним оплотом українства. На відміну від латинської, яка опікувалася лише релігійними справами, вона взялася за розвиток шкільництва, народних промислів, пісенної і танцювальної творчості, книговидавництва, випуск українських газет і журналів, організацію народних свят. Культурно-духовний вплив української церкви був (і є) настільки потужний, що наші

народні звичаї стали запроваджувати й інші етнічні громади. У Прудентополісі, наприклад, 60 відсотків становлять українці, решта — італійці, німці, поляки. Однак усі мають звичай на Різдво колядувати, а на Великдень святити паски і водити гаївки навколо церкви. Привітайтеся у Прудентополісі до будь-кого словами: "Слава Йсу!" і у відповідь почуєте: "Навіки слава!", хоча ця людина українською, може, і не володіє. Коли над Прудентополісом шаленіють громи, а це трапляється дуже часто, всі мешканці за українським звичаєм палять свічкигромниці. Є два села, де живуть переважно поляки, але церкви там українські. Так от, щоб брати участь у відправах, поляки... вивчили українську. Навіть у часи диктатури Жоао Варгоса (1930—1954), який заборонив вживати інші мови, окрім державної португальської, українська вивчалася у підпільних суботніх школах при церквах.

Отак колишні австріяки, поляки, москалі, якими вони значилися в списках одразу по прибутті, ставали українцями. Бразилія теж їх відкрила і з гордістю вважає "украніано" невід'ємною частиною бразильського життя. Вони таки навчили червону землю родити пшеницю, жито і гречку. Прудентопільщина (вжиткове слово переселенців) аж по 1990-й була житницею Бразилії, аж поки українську пшеницю не витіснила імпортована дешевша аргентинська, яка вирощується на чорноземах. Опанували українці й інші сфери та галузі. Багато їх серед науковців, політиків, адвокатів, лікарів, журналістів. Внесок наших єдинокровних у бразильську культуру величезний. Українська писанка стала офіційним символом штату Парана. Пам'ятник цьому народному витвору стоїть у центрі Українського меморіалу в Куритібі.

"Я люблю українців за щирість, працьовитість, порядність. Намагаюсь бути схожим на них. Робитиму все, аби Прудентополіс став українською столицею Бразилії у повному розумінні цього слова. Про це мають свідчити не лише мова та звичаї, а й архітектура", — говорить прудентопольський варіадорес (голова районної ради) Кандерой Майнандерс...

Прудентопільщина поділена на більш як 100 ліній, по-нашому сіл. Хоча селами їх назвати важко, бо хата від хати здебільшого за 1—3 кілометри, скоріше, це об'єднання хуторів. Разом із секретарем префектури (районної адміністрації) Дірсеу Бело, далеким нашадком отого Івана, який прибув до Бразилії 1895 року, їдемо до помешкання його родини на лінію Сети Десетимбру (імені 7 Вересня). Дорога — як гойдалка: то вгору, то вниз, обабіч — густа сельва. Якби не пінйори, евкаліпти і бананові пальми, то подумав би, що в Карпатах. Але гори тут мають шпилі не м'які, як у нас, а зазубрені, наче багнети. Час від часу авто мусить зупинятись, упираючись у стіну дощу. І раптом: велика улоговина, освітлена сонцем, а на її денці грають у футбол підлітки (хлопчики і дівчатка), демонструючи дива дриблінгу. "Їх би — у київське "Динамо", грали б не гірше тих, що куплені за мільйони", — подумалося. На схилах долини пасуться вівці, корови, свині, коні. Виблискують на сонці викупані дощем трави. Позирають звисока сеньйори-пінйори. Розспівався птах Жвонди бару (Іван із болота), про якого українці складають казки і легенди. Будує він свою хату з глини. І якщо його подруга Жванінья зраджує, то він її замурує в хатинці разом із коханцем.

У долині — ідилія. На порозі сільської хати — Тарас і Лусія Тересія Бело, господарі. В руках Тараса чарка з кашасою (самогонкою з цукрової тростини), Лусія тримає тарілку з наїдками. Так в українських селах зустрічають найдорожчих гостей. Сіли обідати. Подавали кастелінью (свиняче ребро), керерінью (білу кукурудзяну кашу з м'ясом), солонину, різні салати з екзотичних овочів, молоду картоплю, притрушену кропом, вареники, домашнє пиво і житній хліб. Розповідали про життя-буття. Мають Бело кілька ділянок землі загальною площею близько 30 га. Вирощують чорну квасолю, тютюн, кукурудзу, корінь маніоки. Протягом року можуть зібрати з однієї ділянки три врожаї. Але потім дають їй три-чотири роки перепочити. За цей час вона заростає кущами і лісом, тож доводиться все це зрізати, підсушувати і палити. Це на місцевому діалекті зветься "фойсувати росу". Дуже важка і небезпечна робота. Бо під ногами повзає і на кущах висить гаддя. Двох Бело воно кусало, один із них помер. Є й неотруйні зелені змійки джерарики, які живуть на горищах, у льохах, полюючи на мишей. "Їх бити не можна", — каже Тарас. "Чому?" — дивуюся. "Бо ще не достигли", — сміється, натякаючи на зелений колір плазунів. Зате павуків, які заповзають у хату, треба знищувати, попри український звичай оберігати їх, бо якщо не ти їх, то вони тебе. Господарство Бело належить до сільськогосподарської асоціації, членами якої є переважно українські фермери. Однак це не колгосп. Кожен розпоряджається своєю продукцією самостійно. А от у відповідальні періоди сезону фазендейро об'єднуються, працюють по черзі то в одному господарстві, то в іншому. За рік фермерське господарство має 10—15 тис. доларів чистого прибутку. Живуть дружно. На весіллях, буває, збирається по триста чоловік. З'їдають двох биків, чотирьох свиней, випивають кілька бочок пива. Горілку ж на весіллях тут не п'ють.

По обіді смакували шимароном. Це такий парагвайський чай, який заварюється з висушеного листа деревця херба-мати. П'ють його із чаші (куї), яка виготовляється з порунги — висушеного плода, схожого на диню. Напій до того гіркий, що очі на лоба лізуть. Але місцеві українці стверджують, що він надзвичайно корисний для серця та інших органів, дає енергію на цілий день.

Потім пішли у сад та на город. Я звернув увагу, що земля тут не червона, як на полях, а чорна. "Бо угноювали цю ділянку протягом багатьох років, от і утворився чорнозем", — пояснили мені. На городі — картопля, кріп, хрін, капуста — все майже таке, як і в нас. А в саду росте те, що можна побачити в ботанічному атласі тропічного поясу: виноград, банани, помаранчі, маракуя, жабочікаво, папая, мамая, ананаси, гранат, пітанга та багато інших екзотичних дерев і кущів. Вишні, сливи, черешні, яблуні не приживаються. "Яке ж воно, бразильське щастя?" — запитую у Тараса. "Гірке, як шимарон", — відповідає.

Бразильські українці аж тремтять, коли мова заходить про Україну. Дуже кортить їм знати, звідки вони, якого роду. Мріють відновити втрачені зв'язки з Україною. Дірсеу Бело п'ять років тому вирвався на свою історичну Батьківщину. Жив майже два місяці, маючи в кишені лише... двісті доларів. Але наші люди, дізнавшись, звідки він, допомагали чим могли. Групові поїздки представників нашої діаспори в Україну

щороку організовує греко-католицька церква. Всі, хто побував на землі предків, кажуть, що повернулися іншими людьми. "Ніби живої води напилися..." А ще їм відкрилося, що й тоді, у XIX столітті, і сьогодні нашу землю свідомо спустошують якісь злі сили, виганяючи з неї українців на чужину. А тому радять: шукайте кращої долі не втечею за кордон, а боротьбою за кращу Україну.

Січень 2009 року.

Батьківщина за сімома морями

Вижили, приборкали дику сельву, навчили червону землю родити хліб, стали гордістю нової батьківщини — такий підсумок 112-річної української еміграції в Бразилії. Цей подвиг здійснено завдяки праці, вірі і взаємодопомозі. Те, що зробили наші земляки в Бразилії, — величезна дуля всім, хто твердить, буцімто українці не здатні до самоорганізації, мовляв, це таке собі стадо, котре можна гнати куди завгодно, в якому немає гуртової свідомості, а кожен сам за себе. Колишні співвітчизники фактично створили свою духовну державу в державі, досягнувши високого ступеня єдності, про який материнська країна і мріяти поки що не може. "Це та альтернативна українська республіка, якою могла бути Україна, якби не пережила дві світові, Громадянську війни, Голодомор, репресії, політику русифікації", — вважає посол України в Бразилії Володимир Лакомов.

Кожен українець Бразилії свідомий того, що він є членом великої п'ятисоттисячної громади, яка дбає про кожного. Це велике духовне братство, яке наснажує душі теплом, вірою і любов'ю. Скількох прекрасних людей народила і виховала ця спільнота.

Очолує громаду Вітторіо Соротюк. Каже, що в прізвищі допущено помилку: насправді він Сиротюк. Його прадід Семко родом із Тернопільщини. Сеньйор Вітторіо — особистість легендарна. Коли їхали з ним столицею Парани Куритібою, на мить зупинилися біля похмурої будівлі, схожої на військову казарму. "Це в'язниця Президіу ду Агу, де мені довелося тричі відбувати покарання в часи диктатури", — пояснив Вітторіо. Я був шокований. Оця інтелігентна людина в окулярах — борець проти диктатури? Мало ж ми знаємо про те, як жили наші брати за кордоном протягом минулого століття! В 1968—1969 роках він очолював Центральний комітет студентів Федерального університету Парани. Організовував акції протесту, був автором кількох відозв до народу, за що й потрапляв за ґрати. Соратникам по боротьбі дивом вдалося вирвати його з тюремних лабет. Вимушений був емігрувати до Чилі, де саме кували свою перемогу прихильники Сальвадора Альєнде. Вітторіо приєднався до цього руху. Був молодий, запальний, сповнений ентузіазму й віри у торжество соціальної справедливості. На одному з студентських мітингів познайомився з чарівною чилійкою Еліяною, племінницею Сальвадора Альєнде. Молоді люди закохалися, одружилися. Їх поєднала революція, а розлучила на деякий час хунта. Вітторіо опинився за колючим дротом на одному зі стадіонів, які диктатура перетворила на концтабори. Після того жаху майже десять років перебував разом із сім'єю в еміграції у Європі. Повернувшись на Батьківщину, займав відповідальні посади в уряді штату Парана, був навіть

міністром довкілля. Тобто Вітторіо — один із творців сучасної демократичної Бразилії. За це його шанує тамтешнє суспільство. Президент Бразилії Луїз Інасіу Лула да Сілва — добрий товариш Вітторіо, вони часто обговорюють державні справи і згадують молоді роки, присвячені боротьбі за демократію. З листопада 2002 року Вітторіо Соротюк — голова правління Українсько-бразильської Центральної репрезентації. Коли він очолив громаду, її життя прискорилося, сповнилося нового змісту. Було взято курс на будівництво культурних та духовних мостів з Україною. Минулого року завдяки його зусиллям та зв'язкам для навчання в українських ВНЗ прибула перша група бразильських юнаків і дівчат українського походження. Він мріє про те, аби кожен український бразилець хоча б раз протягом свого життя побував на історичній Батьківщині. І не лише мріє, а й багато робить задля цього.

Сильне враження справила зустріч із першим українським єпископом Південної Америки Єфремом Кривим. Його вважають духовним батьком бразильського українства. Протягом свого пасторського служіння він відкрив дві єпархіальні семінарії, пансіонат для літніх людей, 156 українських церков греко-католицького обряду та урочистих залів при парафіях. З його ініціативи й підтримки були створені фольклорні колективи "Веселка" та "Полтава", капела бандуристів, оркестр народних інструментів, численні суботні школи у містах штату. Він сприяв заснуванню багатьох громадських організацій українців Бразилії, в тому числі Українсько-бразильської Центральної репрезентації. Розповідав мені, як кілька років тому віз два кущі калини з України. За всіма інструкціями перевезення подібного вантажу суворо заборонено. Але в Борисполі його пропустили. В одному з європейських аеропортів, де робив пересадку, теж (яке диво!) натрапив на працівника українського походження, що дав калині "зелене світло". У бразильському Сан-Паулу перед вильотом до Курітіби знову допомогла українка. "Українська солідарність — величезна сила!" — схвилювано говорить святий отець. Шкода тільки, що калина не прижилася, тут, виявляється, клімат для неї несприятливий.

Із префектом округу Іраті українцем Сержіо Стоколосом ми розмовляли в його кабінеті. Народився у Прудентополісі, де саме його прадідівське коріння, не знає. Кожне слово про Україну схоплював на льоту, багато розпитував: "Чи не знаєте, бува, де найчастіше зустрічається прізвище Стоколос і тих, хто його носить?" Це славне козацьке прізвище нині зустрічається рідко, відповідаємо. Його тішить, що належить до козацького роду. Має намір приїхати в Україну і докопатися до своїх коренів. В місті Іраті та й в усьому окрузі про цю людину лине добра слава. Рівень підтримки префекта, згідно з останніми соціологічними опитуваннями, становить близько 80 відсотків. Якби я був мешканцем Іраті, то теж віддав би за нього свій голос, бо місто охайне, зелене, економічно розвинене, має ідеальні дороги й тротуари. Сержіо Стоколос — управлінець від Бога, кажуть земляки. Хочете — вірте, а хочете — ні, але до посади префекта він ішов із десятирічного віку. Щось спонукало його піти нишком від батьків на церемонію інавгурації новообраного префекта Філіпе Лукаса. З того часу і вели добрі ангели до обраної мети. Один із них — Філіпе Лукас, котрий став для хлопця наставником і

вчителем. 2004 року Сержіо Стоколоса вперше було обрано префектом Іраті, а через чотири роки — переобрано на новий строк. За ці роки чимало зробив задля поліпшення благоустрою міста та округу, соціального захисту його мешканців. Іраті — одне з небагатьох міст Бразилії, в околицях якого немає фавел — нетрів для бідноти. Префект планує збудувати нову школу, в якій діти перебуватимуть із ранку до вечора, спорудити завод з виробництва біодизеля та культурний центр імені видатної землячки — актриси, письменниці Деніз Стоколос. Добре було б, каже Сержіо, зав'язати культурні та ділові стосунки з якимось містом в Україні.

Філіпе Лукас (Лукаш) — є добрим ангелом не лише для префекта Іраті, а й для десятків тисяч жителів цього краю. Його, лікаря за фахом, знає тут старе й мале, протягом багатьох років врятував сотні життів. Авторитет має колосальний. Із 1992 по 2001 рік був префектом Іраті. Під його керівництвом розбудовано соціальну та комунальну інфраструктуру міста. У 2002 та 2004 роках обирався до Законодавчої Асамблеї штату Парана. По-нашому, він депутат обласної ради. Вибори тут не як у європейській Україні, коли люди, голосуючи за закриті партійні списки, обирають котів у мішках. У Бразилії, яка вважається країною третього світу, депутатів обирають за відкритими списками, тому значення мають не гроші претендента, а популярність, авторитет, те, що він зробив і робить для людей. Філіпе Лукаса ми бачили в роботі, коли їздили з ним по колоніях (селах). Скрізь його зустрічали як рідного. І він своїм землякам готовий подарувати душу. Одному дасть лікарську пораду, другому — юридичну, третьому

- житейську. Занесе хворому ліки, а комусь допоможе матеріально з фонду своєї партії. Наші депутати так не працювали ні за мажоритарної, ні за пропорційної систем. Здобували мандати — і хоч трава не росте. Вочевидь, якість роботи депутата — питання совісті. Її жодним законом не додаси. Філіпе Лукас плідно працює не лише в окрузі, а й у Законодавчій Асамблеї. Був розробником закону "Про відзначення в штаті Парана 24 серпня Дня українського іммігранта". З ініціативи Філіпе Лукаса 5 червня 2007 року розглянуто та прийнято постанову сесії Законодавчої Асамблеї штату Парана "Про визнання Голодомору 1932—1933 рр. геноцидом українського народу". На його рахунку чимало інших добрих справ.

Є наші й в уряді штату Парана. Один із них — Петро Єден, чиновник, що відає агрохімічною галуззю штату. Він представник третьої хвилі української міграції, що прибилася до бразильського берега після Другої світової війни. Доля його батька Андрія могла б послужити канвою для відомого роману Івана Багряного "Тигролови". 1929 року, під час колективізації, його засудили до 25 років таборів — чи то за "тероризм", чи за "німецьке шпигунство". Тих "терористів"

- у товарняки та й повезли до Сибіру. Як тільки минули Урал, Андрій вирішив: або пан, або пропав. Відколупали разом із другом кілька дощок у вагоні і, коли поїзд стишив хід, стрибнули у темряву. Йшли на Захід по сонцю і зорях. Кілька разів натрапляла на їхній слід погоня, свистіли над головами кулі, але рятували молоді

ноги і везіння, котре, як відомо, супроводжує сміливців і відчайдушів. Та втеча тривала... майже п'ятнадцять років. За цей час побував у рідному селі (лише одну ніч), у Москві, Одесі, на Кавказі, в Австрії. Скінчився цей марафон аж у Бразилії. Мріє Петро Єден разом із родиною приїхати в Україну, побувати у батьковому селі, а потім, якщо вдасться, повторити маршрут його втечі.

Справи української громади в Бразилії обговорювалися в січні 2009-го на її VII конгресі. В ньому взяли участь і керівники українських спільнот Аргентини та Парагваю. Йшлося про боротьбу з асиміляцією, культурний розвиток громад. Позиції рідної мови зуміли втримати три покоління: прадіди, діди, онуки, а от у правнуків це виходить гірше. Хіба можуть суботні школи та українські культурнопросвітницькі клуби змагатися з радіо, телебаченням та португальським мовним середовищем? Потрібні нові ефективні форми роботи, говорили учасники форуму. Наприклад, створювати українськобразильські літні молодіжні табори, влаштовувати якомога більше спільних українсько-бразильських заходів, організовувати гастролі українських виконавців тощо. Посол України в Бразилії Володимир Лакомов повідомив, що уряд штату Парана та Міністерство освіти України працюють над проектом, згідно з яким українська мова в загальноосвітніх школах міст, де проживають українці, буде прирівнюватися до іноземної, тобто набуде статусу предмета, викладання якого фінансуватиметься державою. Та оскільки працювати у тамтешніх школах мають право лише громадяни Бразилії, то в Південно-західному університеті міста Гуарапвава буде створено факультет, який готуватиме вчителів української мови.

За кордоном проживає понад 20 мільйонів українців. Це величезна сила. Якщо об'єднаємось, то здолаємо асиміляцію і допоможемо матері-Україні, говорив у своїй промові президент Світового конгресу українців Євген Чолій.

Січень 2009року.

Мости

Славонського Броду

У Хорватії зібралися представники українських громад цієї Республіки, а також Сербії, Словенії, Боснії та Герцеговини. Це перший збір українців колишньої Югославії після громадянської війни 1991— 1995 років, внаслідок якої утворилося шість незалежних держав, а тутешнє українство, колись єдине, розкололось на кілька частин, опинившись ніби на островах. Українці під час тих кривавих подій були по різні боки фронтів, воюючи і за словенців, і за хорватів, сербів і навіть за мусульман. Але попри тривалий мир колишньою Югославією і досі блукає привид тієї братовбивчої війни, яка для когось була визвольною, а для когось — громадянською. Ще пам'ятаються взаємні образи, не вгамувався біль утрат, не зникли сліди від куль та осколків на багатьох будинках міст і сіл, ще продовжують вмирати від ран,

завданих на тій війні, її ветерани та інваліди. Тож взаємини між народами колишньої федерації поки що, на жаль, не можна назвати теплими і довірливими. Хоча рік у рік вони поліпшуються. Зміцнюються економічні та культурні зв'язки, утворюються змішані родини. Час поступово бере своє.

— Ми зустрілися у Славонському Броді не випадково. По-перше, місто розташоване майже в центрі колишньої Югославії, по-друге, має символічну назву: настав час шукати броду, щоб здолати перепони, які розділяють українців, та нарешті збудувати між ними мости, — сказав, відкриваючи міжнародний форум українців, один із його ініціаторів, лідер української громади Славонського Броду Михайло Семенюк.

Йшлося про стан українського руху в нових незалежних державах та про можливості співробітництва між нашими громадами. Становище кожної з них певною мірою залежить від політичної та соціально-економічної ситуації в цих країнах. Найуспішніша з-поміж своїх колишніх сестер Республіка Словенія. Вона увійшла до НАТО та ЄС, рівень життя її громадян вищий, ніж у сусідніх державах. Проте не можна сказати, що умови для розвитку національних меншин у цій країні найліпші. В українців Словенії проблем не менше, ніж у їхніх єдинокровних братів з інших республік колишньої Югославії. Не відстає за темпами економічного розвитку і Хорватія, яка вже стала членом Північноатлантичного альянсу та ось-ось має вступити до ЄС. Українство в цій країні — на етапі відродження. Два роки тому воно здійснило своєрідну національну революцію: вийшло з Союзу русинів і українців та утворило окрему організацію "Українська громада Республіки Хорватія", оскільки партнери по союзу не визнавали ні України, ні її святинь. Влада цієї країни дуже прихильно ставиться до українців, бо вони, по-перше, брали участь у визвольних змаганнях хорватського народу, а по-друге, Україна першою з-поміж інших країн визнала незалежність Хорватії. Лідери української меншини представлені в органах місцевого самоврядування. Чимало культурно-освітніх проектів громади фінансує держава.

День у день зміцнюється економічний потенціал Сербії. Українська меншина в цій країні невелика, але активністю переважає решту. Має 12 українських шкіл, десятки хореографічних та вокальних ансамблів. Щороку у Сербії проходить міжнародний фестиваль української народної творчості "Калина", в якому беруть участь колективи та виконавці з Європи.

І лише у Боснії та Герцеговині ще й досі не все владналося. Управління цієї держави здійснюється з двох адміністративних центрів: сербського та мусульмансько-хорватського. Однак реальну владу тут має комендатура військ ООН. 49 відсотків території країни належить сербам, решта — хорватам та мусульманам. І ці уламки не утворюють одне ціле. Якщо сербські райони позначити червоним, а хорватськомусульманські — зеленим, то загальна карта країни нагадуватиме зелену сукню у червоний горошок. Серби вважають столицею Баню Луку, хорвати і мусульмани — Сараєво. І це не єдине протиріччя між цими народами. Є чимало таких, що їх вони навіть не можуть доладно сформулювати. Просто не довіряють одне одному, і все. Тож мир у цій країні тримається на волосині. "Це порохова бочка з запаленим

гнотом", — кажуть українці з Боснії.

І досі в цій країні немає українського посольства. Замість нього — канцелярія в Сараєво. Українці розпорошені на декілька товариств. Але не тому, що між ними немає згоди, а через те, що територія країни розколена. Певна річ, унаслідок цього наша громада підупала на силі. А була ж колись численною і потужною. Адже саме сюди приїздили українці під час першої хвилі еміграції, а вже потім розселялися у Сербії, Хорватії, Словенії. Тут започатковано чимало духовних, освітніх, культурних, театральних, мистецьких традицій, які українські переселенці перенесли згодом на терени сусідніх країн, а також до Канади, США, Австралії. Але українські традиції таки беруть гору над всіма негараздами, переконаний один із лідерів боснійських українців Стево Гаврилюк. Відновлено роботу українського самодіяльного театру. Ожили десятки вокальних та хореографічних ансамблів. Відроджено фестиваль народної творчості "Червона калина". Словом, хоч каміння з неба, а вкраїнське життя все одно триває.

Було видно, що учасники зустрічі — патріоти своїх держав. І якби йшлося тут про політику, міждержавні стосунки, то навряд чи дійшли б згоди. Тож одразу окреслили тематику розмови: культура, освіта, видавничі справи. "Кінцева мета цього форуму — утворити міждержавну асоціацію українських громад, яка матиме змогу залучати кошти фондів ЄС на реалізацію своїх проєктів. Але слід добре обмірковувати, на яких засадах об'єднуватися", — сказав голова Української координації у Хорватії Віктор Филіма. Всі погодилися працювати у цьому напрямі. Вносилося чимало слушних пропозицій щодо майбутніх спільних проєктів, зокрема, проведення фестивалів, організація дитячих мовних таборів. "Будуть кошти з фондів ЄС чи ні, а маємо тим часом об'єднати власні можливості та ресурси, аби допомогти слабшим вийти на вищий рівень", — говорив голова Національної ради української меншини Сербії Мирослав Калинюк.

Чимало було у тій розмові каменів спотикання: чи має нове об'єднання набути статусу юридичної особи або якогось іншого, як ним керувати, і таке інше. Дійшли згоди, що таке об'єднання необхідне, що всі учасники форуму мають увійти до складу ініціативного комітету зі створення міжнародної асоціації українців, наступне засідання якого має відбутися в іншій країні: Сербії, Словенії чи Боснії. Координатором комітету обрано Віктора Филіму.

— Боюся, проте, що тільки-но почнемо створювати асоціацію зі статусом юридичної особи, для якої треба місце прописки у якійсь столиці, то від тієї довіри, що панувала сьогодні, не залишиться й сліду, а тому, вочевидь, нашу співпрацю слід зафіксувати багатосторонньою угодою, — міркує Віктор Филіма.

Міжнародний форум українців тривав до вечора і поступово перетворився на Восьмий міжнародний фестиваль дитячої творчості, адже українські лідери привезли з собою до Славонського Броду по кілька творчих колективів. Учасників творчого змагання привітали посол України в Хорватії Борис Зайчук, представники хорватської обласної і місцевої адміністрацій, лідери українських громад.

Вдалили музики. І ніби вихор увірвався до фестивальної зали, розкручуючи

запальний український танок. Що не ансамбль, то характер, то самобутній стиль, на котрі наклали відбиток місце проживання, традиції, умови, в яких плекається мистецтво танцю. Дуже вправними, майже професійними, були юні танцюристи з Сербії, швидкими й запальними — виконавці з Боснії, а колективи з Хорватії ніби розмовляли з глядачем мовою танцю. Дивлюсь, а на сцені з акордеоном у руках у складі інструментального ансамблю Михайло Семенюк. Еге, та він, виявляється, і швець, і жнець, і на дуду грець! Мало того, що пан Михайло — один із лідерів хорватських українців, то він ще й успішний підприємець, меценат української справи, відмінний музикант, ініціатор цього фестивалю. Як ушкварив разом із іншими виконавцями мелодію гопака — аж люстри захиталися. "Займаюся танцями, співами, музикою з семирічного віку. Цього року відзначатиму 40-річний ювілей своєї участі в самодіяльній народній творчості української громади", — похвалився пан Михайло.

— Пісні і танці — один із засобів нашої боротьби за душі юних українців. Але катастрофічно не вистачає хореографів, диригентів. У цьому нам мала б допомогти Україна, — говорить представник української громади у Раді з питань національних меншин при уряді Республіки Хорватії Лариса Углешич-Прокопенко.

У цих творчих перегонах — знаю напевне — переможених не було. Перемогла, як мовиться, дружба. Бачили б ви, який спільний танець скомпонували учасники двадцяти колективів під час забави. Самі, без режисерів і хореографів. Я назвав би його танком української єдності. Поки дорослі ведуть перемовини про інтеграцію, діти її вже досягли.

Жовтень 2009 року.

Крила вуковарської Голубки

Їду Хорватією. Шукаю сліду українського. Чи є він у горах Далмації, чи на рівнинах Славонії, чи на берегах блакитноокої Адриатики, чи біля вод величного Дунаю?

Шлях на Захід

За провожатого у мене Віктор Филіма — молодий хлопець, який залишив службу в комерційному банку заради служіння українській справі. Де ви таке бачили у наш практичний час, коли більшість молоді молиться золотому богу? Та чи могло бути для Віктора інакше, якщо його дідо наклав головою за вільну Україну в лавах УПА, лишивши по собі добру пам'ять, вдову та сина. Батько Віктора виріс у Радянській Україні. Мати, українка, народжена в Боснії, поїхала якимось провідати батьківщину предків, і повернулася не сама, а з чоловіком. Отак і поріднилася з Україною заново, бо ниточки, які зв'язували її з історичною батьківщиною, на той час геть ослабли. Загубилися вони у 1895—1896 роках, коли ринув у світ перший потік переселенців із Галичини. Він розділювався на кілька рукавів. Кому вистачило грошей, той добрався до Канади, США, Бразилії, Аргентини. А галицька голота осідала в лісах і горах Боснії, а

потім поступово переселялася до Хорватії, Сербії, Чорногорії, Словенії. Це був час, коли ці краї переходили від Османської імперії під руку австроугорського кесаря, який вирішив населити території, що звільнилися, хліборобами з України. Бо не було у світі на той час народу завзятішого до праці на землі, управнішого в хліборобстві, ніж українці. Їхні плуги підкорювали цілинні землі Америки, Канади, Аргентини, Бразилії. Вони перекроювали тамтешні уявлення про хліборобство, утверджуючи трипільну систему. Тож пишаймося тим, що українці навчили світ вирощувати жито і пшеницю. В цьому, мабуть, полягала їх висока місія.

Старожили української громади в Хорватії, які знають про тодішнє життя з переказів прадідів, розповідають, що хорвати не мали звичаю вносити гній на поля, не мали в хатах димарів і стель. Всьому цьому вчилися у своїх слов'янських братів зі сходу. У свою чергу, українці стали швидко всотувати побут і звичаї місцевих жителів. Завели традицію пити чорну каву, навчилися варити виноградну та сливову ракію (горілку), готувати боснійсько-сербсько-турецькі страви, які відзначаються великим умістом м'яса, солі та гострих спецій.

Немає такого українця в Хорватії, ну, й певна річ, хорвата, у якого вдома не зберігалось б однієї-двох туш свиней, приготовлених особливим способом чи то в'ялення, чи то сушіння. Отож після кави тут обов'язково пригощають сушеною солониною, кількома видами ковбас та сиру. Ну, а ще через півгодини на вас чекає те, що у нас зветься обідом або вечерею. І якщо подужаєте з'їсти чавалі (два величезні коржі, між якими багато смажених ковбасок), то вам можна цим гордитися. Я ж подужав лише половину цього наїдку і ледве встав з-за столу. Причому, як мені розповіли, такі черевоугодництва влаштовуються не лише заради гостей чи на свята, а завжди, бо для хорвата добра їжа — на першому місці. Він швидше відмовить собі в дахові над головою, в пристойному одязі, а в хороших харчах — ніколи. Українцям цей звичай дуже подобається.

Важко бути українцем

Дуже довго, майже півстоліття, прибуле українство жило за правилом: одружуватися лише зі своїми, тобто українцями. Завдяки цьому берегли мову, віру, народні звичаї. Та після другої світової війни у мурах цієї твердині стали з'являтися пробоїни і тріщини. А згодом фортеця і зовсім упала. "Хорватки злапали наших найкращих хлопців", — скаржаться українки. "Хорвати повели до вінця наших найфайніших дівчат", — нарікають українські чоловіки.

Дехто пояснює це тим, що за часів диктатора Броз Тіто втратила силу Українська греко-католицька церква, яка в умовах утисків влади не змогла боронити українські душі, як колись. Хтось твердить, що українці стали створювати змішані родини, прагнучи ще глибше інтегруватися в хорватське суспільство. А ще хтось бачить у цьому непереможну силу кохання. Та як би не було, перед українством постала загроза асиміляції. Іноді в змішаній родині брало гору українське начало, іноді — хорватське. У першому випадку хорватська половина вчила українську мову, ходила до греко-

католицької церкви, дотримувалася наших звичаїв, у другому — здавалася українська половина. Тоді діти не вчили мову предків, хоча з задоволенням наминали українські вареники і борщ.

— Бути українцем на чужині непросто. Щоб залишитися ним, треба сильної волі і великої праці, — говорить священник УГКЦ Іван Барщевський.

Познайомився я у Вуковарі з українцями Василем Ворасом та його товаришем Йозом Кавалком. У першого дружина — хорватка Яня, в другого — сербка Сімеуна. Я не зустрічав запекліших патріоток України, ніж ці дві чудові жінки. І та, й друга — учасниці українського хору. У його складі двічі їздили в Україну. Обидві — майстрині української вишивки. У кожної у світлиці десятки старовинних предметів побуту галицьких переселенців — збирають ці речі для майбутнього українського музею у Вуковарі.

А ось ще одна зустріч. Цього разу з українською родиною Хас із села Каніжа: чоловік Желько, його дружина хорватка Міряна та діти — Маріо, Матей, Лідія і Андрійко. Чому в українців таке дивне прізвище? В цьому, мабуть, винуваті австрійці, котрі мали звичай перекладати українські прізвища на свою мову. Та в сім'ї домінує українське начало. Важелі національної політики впевнено тримає баба Марія. В її арсеналі — казки, перекази, пісні, колискові. Виховала сина-українця, потім взялася за невістку, а тепер — за онуків. Приходять діти зі школи і джеркотять по-хорватськи: "Бако, молим те нешто поєсті" (Бабо, дайте щось поїсти). "А ну, скажіть це українською", супить нарком баба брови. Методи жорсткі, але досягають мети.

Баба Марія жодного разу не була на Вкраїні. В її уяві батьківщина

- така ж, якою була 1896 року, коли звідти виїхали її предки. Фотографії і фільми про сучасну Україну, які привозить їй син, для неї наче сон. Із її розповідей про мандри діда, про те, як з'їжджалися українці до Каніжі, заселивши цілий куток, як налагоджували стосунки з місцевими жителями, як бідували, можна цілий роман написати. Під час бабиної розповіді кілька разів, наче вихор, влітав п'ятирічний Андрійко. То вірша українською розкаже, то гопака затанцює. А за третім виходом заспівав "Ще не вмерла України..." Всі встали, а в діда з бабою на очі навернулися сльози...

Желько, Міряна, баба Марія і дід Мишко — фермери. Мають 15 гектарів землі, 5 крав (корів), 50 свиней, силу-силенну курей, невеличкий сад. Щоб упоратися з цим, трудяться зі світання до смеркання. У підмозі їм трактор, комбайн, доїльні апарати, інші механізми, але й на руки все одно припадає добряче навантаження. Кожен із юних Хасів теж добре знає свої обов'язки у домашньому господарстві. Студент Маріо, майбутній аграрний менеджер, трудиться як дорослий. Встає о п'ятій, годує свиней, рубає дрова, бо більшість сільських будинків у Хорватії опалюється дровами, незважаючи на те, що до кожного підведено газ, — так утричі дешевше. Судячи з усього, менеджер із Маріо вийде справжній.

Як дбають Хаси, так і мають. Нещодавно звели двоповерховий, із усіма міськими

вигодами, дім, кожен повнолітній член сім'ї має легкову автівку. Господарювати на землі у Хорватії дуже вигідно, пояснює Желько. На кожен гектар пшениці держава виділяє в перерахунку на українські гроші по 4200 гривень дотації, на кукурудзу — 3200, на кожну корову — 2800 гривень. Можна взяти вигідний кредит — максимум під 7 відсотків. Відшкодовуються 40 відсотків вартості придбаної техніки.

Родина Хасів — своєрідний штаб українства в Каніжі. Желько — голова місцевого культурно-просвітницького товариства імені Т. Шевченка. Його дружина — секретар. Усі українські заходи, свята, фестивалі відбуваються тут за фінансової підтримки Хасів. Українських дітей у цьому селі народжується багато: в сім'ях і по п'ятеро, і по шестеро. Настав час мати українську школу, вважає Віктор Филіма.

Наша справа оживає

Загалом українська громада в Хорватії змушена наздоганяти поїзд, в якому вже багато років мчать усі інші національні меншини — італійська, чеська, німецька, угорська, циганська і навіть русинська. Себто починати все спочатку: відновлювати свої структури та інституції, здобувати авторитет. На думку голови української громади Івана Семенюка, великою помилкою було утворення 1990 року Союзу українців і русинів. Оте "і" в назві замість дефісу означало, що об'єдналися дві рівноправні меншини. Українці, йдучи на це, вочевидь, плекали ілюзію, що таким чином вдасться повернути русинам українську сутність. Та не так сталося, як гадалося. Русини чомусь не визнають Україну своєю батьківщиною, багато з них ненавидять усе українське, соромляться наших прапора й гімну, не шанують наших національних світочів. Користуючись тим, що мали більшість у керівних органах Союзу, розподіляли кошти, які виділяла Хорватська держава, таким чином, що українцям перепадало те, що з носа капне.

Але терпець українців урвався. Два роки тому всі найпотужніші українські товариства дружно вийшли з Союзу і утворили окрему організацію. Їй ожила українська справа. Дуже швидко українці стали надолужувати згаяне. Заснували журнал "Вісник української громади в Хорватії", редактором якого Оксана Мартинюк, організували кілька літніх таборів для українських дітей, домоглися попереднього схвалення у парламентських комітетах Хорватії рішення про визнання Голодомору 1932—1933 років геноцидом українського народу, утворили з числа депутатів-українців у місцевих радах Українську координаційну раду, представник громади Лариса Угляшевич увійшла до складу Ради з питань національних меншин при уряді Хорватії, на підтримку українських громад стало виділятися значно більше коштів. Одне слово, українців у Хорватії помітили і стали виокремлювати з-поміж інших національних меншин не лише за співи і танці, а й за сумлінне ставлення до праці, за те, що відзначилися активною участю у визвольних змаганнях Хорватії, пам'ять про які дуже свіжа.

Сліди війни

Українцям ліпше орати, сіяти, збирати врожай, ліпити й випалювати горшки, будувати,

співати, ніж воювати. Але доводилося брати до рук і шаблю, і пістоля, і вила, і коси. Скільки живуть українці на землі, стільки й воюють. Історики і письменники описали їх участь у війнах і повстаннях XVI, XVII, XVIII і XIX століть, у першій та другій світових війнах. Але була ще одна, про яку ми мало знаємо, — визвольна, або громадянська, 1991—1995 років на території колишньої Югославії. У Хорватії (колишній республіці Югославії) українці стали на бік хорватів. Показали себе так, як і у всіх інших війнах: безстрашними, ініціативними, надійними і милосердними. І полягло їх чимало. На кладовищі Мірогой в столиці Хорватії Загребі встановлено величезну меморіальну плиту, на якій викарбувано прізвища загиблих на тій війні. Кожне десяте — українське. На гранітних плитах військового кладовища Вуковара їх іще більше. "Томіслав Василик, Іван Жеребний, Іван Варениця, Дмитріє Менюк, Михайло Зера, Геньо Жак та багато інших"... — загинає пальці українець Василь Ворас, учасник боїв у Вуковарі, згадуючи своїх полеглих друзів-українців.

До українців — ветеранів війни тут ставляться шанобливо, вони користуються багатьма соціальними пільгами, хоча більшості з цих ветеранів лише за сорок, а тоді, під час війни, було по 18—20. У свою чергу, наші хлопці-бранителі в захопленні від згуртованості, організованості й безкопромисності хорватського народу, коли йдеться про захист його інтересів. Розповідають, що у визвольному русі брали участь не лише місцеві, а й представники хорватської діаспори з багатьох країн світу. Хорватською армією командував діаспорянин Гойко Шушак, його вважають автором блиц-кригу, внаслідок якого територія цієї країни була визволена протягом 84 годин. Лише Вуковар (місто на кордоні з Сербією) до 1998 року лишалося в окупації.

— Знаєте, чому Хорватія тоді перемогла, а сьогодні так швидко розвивається? Бо хорвати всього світу об'єднали свої інтелект, ресурси, волю заради своєї Вітчизни. Поки Україна не зробить подібного, згуртувавши навколо себе 20-мільйонне світове українство, не бачити їй процвітання, — пояснював мені колишній депутат Хорватського парламенту від української меншини професор історії Борис Гралюк, котрий і сам брав участь у визвольних змаганнях, а його рідний брат під час них загинув...

Ковтнули лиха під час тієї війни й цивільні українці Хорватії, особливо жінки, діти, люди похилого віку. На сліди війни можна натрапити в Каніжі, Славонському Броді, Осієку. Та найбільше їх у Вуковарі. Це було гарне місто. Мало потужні промислові й аграрні підприємства, річковий порт на Дунаї. Пригадуєте знамените югославське взуття? Так от, більшість його вироблялася у цьому місті на фабриці з 20-тисячним колективом. Символ Вуковара — Голубка. Під час останньої війни на цю мирну пташину, образно кажучи, напали яструби і мало не заклали до смерті. Внаслідок тримісячного штурму восени 1991 року, під час якого застосовувалися танки, гармати й авіація, місто було вщент зруйноване. І хоч десять років тому почало відбудовуватися, на нього й сьогодні боляче дивитися. Кожен четвертий будинок — із зячими вікнами, обгорілими, розбитими стінами.

Коли почався штурм Вуковара, пригадує голова Ради тутешньої української

національної меншини Марія Семенюк, мені виповнилося одинадцять років. Відзначала свій день народження разом із однолітками у підвалі будинку. Наступного дня батьки відвезли разом із сусідськими дітьми до діда й баби у село Петрівці, що неподалік міста. З Вуковара долітали звуки бою, а вісточки від рідних не було жодної. Минуло три місяці. Коли настала тиша, приїхав батько. Посадив дітей у причіп трактора і повіз додому. Місто ще диміло, вулицями бродили коні й собаки, лежали вбиті. "Заплющте очі!" — кричав батько до дітей. Потім довго жили без світла й води. Через рік їх виселили, бо в їхньому будинку, який дивом уцілів, мав поселитися югославський генерал. Жили з півроку у таборі під Вуковаром. Потім знову повернулися додому. Після річної перерви Марійка пішла до школи. Першого дня була перекличка. Кожен учень мав назвати свій рік народження і національність. Усі, хто був у списку до неї, — хорвати, українці, угорці, чехи називалися сербами. Та коли прозвучало Маріїне прізвище, вона не вагаючись відповіла: "Українка". Клас заціпенів од жаху, а вчительку наче спаралізувало. Це було нечуване зухвальство, бо тимчасова влада, яка панувала в місті, ніяких національних меншин не визнавала. Та, оговтавшись, вчителька стала розпитувати, хто її батьки, чи знає вона рідну мову, і таке інше. Те, що сталося на цьому уроці з Марійкою, теж було чимось схоже на бій, у якому вона перемогла, відстоявши своє право на українську сутність...

Жовтень 2009 року.

Чужі серед чужих, чужі серед своїх

З життя українців в Італії

Маленьке містечко на півдні Італії Салерно за красу і благодатний клімат вважається раєм на землі. Але тисячі українців, які приїхали сюди на заробітки за важкою працею його майже не помічають. Є наші брати і сестри також у Мілані, Римі, Генуї, Венеції, Болоньї та багатьох інших містах Італії. І скрізь їм не солодко. Я уявив себе заробітчанином, який приїхав до Салерно з туристичною візою та з грошима на тиждень. За цей час мушу знайти роботу. Легко сказати, та як це зробити? Навіть поганенька робота на дорозі не валяється.

П'яца Сан-Франческо

Усі, хто їде сюди, сподіваючись на щасливий випадок, знають про п'яца Сан Франческо як про неформальну біржу праці для мігрантів із України. Кожна національна меншина має свою таку "біржу". Отож шукачі кращої долі сидять, стоять, курять, розмовляють, чекаючи на покупця їхніх рук, чи то пак, роботодавця. "Наче на давньому невільничому ринку у Кафі..." — подумалося. На роботу можна чекати день, два, тиждень, місяць, рік. Посади, на які можуть розраховувати колишні наші вчителі, музиканти, лікарі, військові, підприємці, селяни, робітники, — невисокі: хатні робітниці, доглядачі німецьких, чорнороби на аграрних підприємствах, будівельних фірмах, заводах. Коли у

відвідувачів "біржі" закінчуються гроші, а їхній одяг втрачає пристойний вигляд, виручає Карітас — благодійна установа, яка фінансується католицькою церквою. Тут можна поїсти, переночувати, підібрати собі сякий-такий одяг. Дехто з наших молодих жінок не витримує такого режиму і пристає на пропозицію сутенерів працювати на "страді", тобто опановувати професію повії.

Італійці на "біржу" не ходять, бо не хочуть мати справу з незнайомими людьми. Вони наймають тих, кого порадять їм родичі, колеги, сусіди, знайомі. Тобто діє замкнена система найму. Наші земляки, такі ж заробітчани, виконують у ній роль агентів. Наприклад, просить господиня свою хатню робітницю: підбери для моєї знайомої таку ж чесну, працюовиту, відповідальну працівницю, як і сама. Та йде на "біржу", де здійснює своєрідний кастинг (відбір). Перемагає той, хто не вагаючись заплатити агентові за посередництво 200—400 євро. Земляк не земляк, якщо хочеш працювати — плати, бо й сам агент колись платив. Українська громада Салерно прагне розірвати це замкнене коло здирництва, сіючи зерна безкорисливості, допомагаючи одне одному, підтримуючи в біді. Але сил для цього замало. Бо керівники та активісти громади — заробітчани, які невідлучно чергують біля своїх німецьких сеньйор та сеньйорів, виконуючи їхні забаганки. Є лише один вільний день на тиждень. Виручає мобільне "телефоніно", з допомогою якого можна вилити подрузі душу, попросити підшукати нову роботу ("Чи немає в тебе на прикметі чогось підходящого, бо моя робота ось-ось має скінчитися...").

Це товариство взаємодопомоги, душевної розради, захисту людської гідності. Хто розуміє переваги єднання, той намагається триматися купи. Чимало ж наших братів і сестер перебувають у "вільному плаванні". Проте, коли припече, змушені просити допомоги у громади, бо більше чекати їй нізвідки. А "пече" дуже часто, тож громада день у день розширюється чисельно. Її єднають спільно подолані біди, маленькі перемоги, радощі, традиції, народжені вже тут, на італійській землі. Має громада свого лідера — Ольгу Тарасюк. Це сильна і мужня жінка з добрим серцем, в якому, якби могла, вмістила б усіх заробітчан. Я намагався приміряти до себе її роль. Чи зміг би так? Чи вистачило б снаги приймати за годину десятки телефонних дзвінків? Благання допомоги, поради, сповіді, скарги, істерики... Можна з'їхати з глузду. Вона заробітчана і батько, і мати, і психотерапевт, і юридичний консультант, омбундсмен (захисник прав людини), і консул на громадських засадах, і художній керівник жіночого вокального ансамблю "Калина". Окрім всього, Ольга звичайнісінька хатня робітниця, хоча має диплом філолога та незакінчену музичну освіту.

Подумалося: вона фактично виконує дуже важливі державні функції, які випали з поля зору влад Італії і України. Ці функції мали б бути належно оцінені й оплачені. "Отам мені заплатиться..." — показує на небо, в якому після затяжного дощу з'явилося сонце. Добре, що є такі люди.

Просто Марія

Разом із Ольгою Тарасюк ідемо на робоче місце однієї з активісток української громади Марії Чжен. Корейське прізвище дісталось їй від чоловіка-військового. Їй колись давно наворожила циганка, мовляв, через 27 років опинишся за кордоном, але не як турист, а по іншій лінії. "По якій?" — сміялася вона, бо ніщо не віщувало лиха: була директором великого магазину, потім очолювала колектив комбінату громадського харчування, мала солідні заощадження. Гадала, що рідна держава її захищає, розв'яже завше всі проблеми. Та незчулася, як у 1990-х "згоріли" заощадження, втратила роботу. Ніхто про неї не дбав, як і про інших людей. Злидні стали брати за горло. Не було грошей на ліки для хворої матері, на навчання доньки. На Різдво 2000 року відрізали газ. Було враження, ніби якась невідома сила випихає її з рідної землі. Опиралися далі не стало снаги. Тож позичила гроші, оформила туристичну візу, сіла в автобус і за тридцять годин опинилася в Салерно. І лише тут згадалося їй пророкування циганки. На п'яца Сан Франческо купила свою першу роботу за 400 євро. Але вона, та робота, через три місяці "померла" разом із сеньйорою, яку доглядала Марія. Для заробітчан їхня робота — наче божество, яке шанують над усе, адже воно дає хліб і дах над головою. Так і кажуть: "моя робота сердиться", "викликає", "обідає", "спить", "хворіє" і, на жаль, "помирає". Щоб вона жила якомога довше, її пестять, виконують всі забаганки, ходять навколо неї навшпиньках. Якщо для багатьох родичів італійських бабусь, дідусів смерть — полегкість або відкриті двері до спадщини, то для їхніх доглядачів — справжня трагедія. Гірко плачуть за людиною, до якої встигли звикнути, і за своїми надіями. Мало хто з господарів пропонує залишитися на деякий час, поки не знайдеться нова робота. Здебільшого одразу ж кажуть: "Арривідерчі". Отож Марії довелося ще двічі купувати собі роботу. Потім знаходила її сама, бо вже мала певний авторитет у цій сфері послуг. Загалом же у неї було дев'ять чи десять місць. Вже збилася з ліку.

"Наша робота — постійна боротьба характерів, — ділиться своїми думками і спостереженнями Марія. — З перших хвилин тебе випробовують, намагаються підкорити, зігнути. І не тому, що італійці негостинні, нещирі, скупі, злі. Ні, це прекрасні люди. Просто так улаштовано світ, в якому для всіх розписані свої ролі: господар, найманий працівник, слуга, багатий, бідний. Але все залежить від того, як поведешся, чи даси себе принизити". Марія переконана: якби їй довелося слугувати новим українцям, було б набагато гірше, бо вони не дозволили б виявляти характер, демонструвати гідність і таке інше — одразу показали б на двері. Італійці ж м'якші, поступливіші, простіші. Раз було, що її валізи склали у ванній. Вибачте, каже Марія господаріні, а ви свої речі зберігали б у таких умовах? Іншого разу їй запропонували спати в одному ліжку з хворою сеньйорою, ще якимось змушували їсти зіпсовані фрукти та недоїдки, не дозволяли митися, пити чай, телефонувати подругам і таке інше. Але щоразу Марія ввічливо, але твердо відстоювала свої права. Господарі відступали і надалі ставилися до неї шанобливо. Лише одного разу, як-то кажуть, наскочила коса на камінь, тож довелося піти.

Відтоді, як приїхала сюди 2000 року, жодного разу не навідувалася на Батьківщину.

Бо була нелегалкою. Лише нещодавно одержала так зване "флюсі" — дозвіл на право проживання, котрий оформляється на підставі запрошення, яке італійський роботодавець нібито надсилає в Україну. Але щойно почала оформляти "флюсі", як вийшла "санаторія", тобто амністія для нелегалів, на підставі якої вони протягом певного періоду мають оформити "пермесо" — найбажаніший для заробітчанина документ, який дає право на безстрокове проживання і працю в Італії. "Сім років мені щоночі снилося, як я їду в Україну, як господарюю вдома, гуляю з онуком. Тужила за Батьківщиною так, що аж вити хотілося. А тепер нічого не сниться, у душі — пустка. Ми ще чужі тут і вже чужі там. Я боюсь повертатись, бо не бачу для себе там місця", — з сумом говорить Марія.

Приховані таланти

Робота у наших заробітчан важка, забирає всі сили душі й тіла. У чому ж знаходять віддушину? Марія, приміром, вишиває, пише оповідання про долю заробітчан, потім їх перечитує, плаче над ними. Ще виконує доручення української асоціації, молиться Богу в своєму куточку, і від цього їй легшає на серці. Потрясіння, якого зазнали заробітчани, переїхавши на чужину, туга за Батьківщиною відкрили у більшості з них приховані таланти: вони стали писати вірші, оповідання, пісні. Поринаячи у світ художнього слова, намагаються захистити свою особистість від руйнації. "Ми змушені захищати свої мізки і душі, аби життя не втопило їх в унітазах, які ми щодня миємо", — сказала мені одна з заробітчанок. Причому творчість українських італійців набула масового характеру, адже йдеться не про одного-двох талановитих новелістів чи поетів, а про кількадесят. Асоціація українців Салерно останніми роками видала 7 збірників оповідань, поезій, заробітчанських пісень. Я вірю, що рано чи пізно Україна визнає талант Наталії Згодько, чиїми оповіданнями зачитується все українське заробітчанство в Італії. Упевнений, що буде поціновано й інші творчі здобутки четвертої хвилі української міграції.

"Обідати!" — запрошує нас господар пані Марії, 86-річний сеньйор Роберто Наполі. На перше в Італії зазвичай подають пасту (макарони), на друге — добрячий шмат м'яса, на третє — фрукти, далі — кава. Завершальну крапку в цьому черевоугодництві ставить чарка лікеру "цетронелло" або "лімонелло". О, як італійці люблять спагеті! Пан Роберто, котрий полюбляє куховарити, розповідає, що макарони можна наповнювати м'ясним фаршем, морепродуктами, грибами, посипати тертим сиром "пармезаном", змішувати з томатним соусом та всякою всячиною. Варіантів не злічити. Є паста-ашутто, паста-фаджолі, паста-карбонара, паста-вонголи і т.д. Здається, вся фантазія італійців спрямована на пошук все нових і нових рецептів приготування цієї страви. Мають вони і цілу теорію добору вин. Годинами можуть обговорювати їх смакові якості. У нас на столі стояла пляшка сухого червоного вина з села Белосгвардо, що неподалік Салерно. Щоб описати його смакові якості, треба бути італійцем. Бо сказати: "кисле", "терпке", "солодке" — нічого не сказати.

Сеньйор Роберто прожив гідне життя. Адвокат за освітою, він успадкував від свого

батька маленьку ювелірну крамничку, тож його сім'я жила безбідно, хоча й не розкошувала. Має трьох синів, шістьох онуків, уболіває за футбольний клуб "Наполі", захоплюється політикою італійського прем'єра Берлусконі, чув про наших Ющенка, Тимошенко, футболіста Шевченка. Знає два українських слова: "Так! Ющенко!", які вивчив узимку 2004-го, коли Україна гриміла на весь світ своєю революцією. Господар дому — типовий продукт виховання пані Марії. Спочатку він намагався керувати нею, в чомусь обмежувати, але вона швидко поставила його на місце, і тепер тримає дисципліну в домі. Марія ніби член великої сім'ї Наполі. Господар не нахвалиться її кулінарними здібностями, особистими якостями. Він вважає, що всі українці такі, як і пані Марія: дуже чесні, чуйні, самовіддані, працьовиті, охайні, культурні. "Можна хоч мільйон залишити, не візьмуть..."

Нехай собі так вважає. А ми ж знаємо, що насправді буваємо різними...

Грудень 2009 року.

Червоне і чорне

Долі українських заробітчани гаптуються різними кольорами: чорним, білим, червоним та іншими. Переважає, на жаль, чорний. Якщо ти не маєш документів, то прав у тебе не більше, ніж у собаки бездомного.

Італійська дієта

Люба Савченко приїхала до Салерно з Нікополя. Була там досить успішним підприємцем: наймала п'ять продавців на міському ринку. Але бізнес, як кажуть, луснув. Їхала до Італії на рік-півтора — аби поповнити свої капітали. По приїзді півтора місяця поневірялась. Із першою роботою теж не пощастило: доводилося працювати по 18 годин, прати вручну, готувати їжу на сім'ю з 10 осіб. Харчувалася, чим доведеться. Схудла на десять кілограмів, тож одяг, в якому приїхала, став висіти на ній, як на жердині. Італійська "дієта" виявилася дуже ефективною. Тому наступну роботу, попри всі її недоліки, можна було назвати раєм. Доглядала за бабусею, син якої — відомий у місті архітектор. З'явилося трохи часу для себе, стала читати, писати вірші й оповідання. Роботодавець пообіцяв, що з допомогою своїх зв'язків дуже швидко оформить їй усі документи. Та оформляє й досі. Це один із недоліків італійців: наобіцяти сім мішків вовни і нічого не зробити. Халатність архітектора дуже дорого обійшлася Любі. Якось у неділю гуляли вони з подругою містом. Щойно стали спускатися з п'яца Сан Франческо на Лунгамаре (набережну), як мимо них, наче вихор, промчала молода парочка на мотоциклі. Дівчина шарпонула Любину сумочку. Та так сильно, що та впала, розбивши обличчя, голову, обчухравши коліна. Перехожі викликали "швидку" і поліцію. Карабінери першим ділом попросили пред'явити документи. А їх нема. Повезли її у місцевий відділок, звідти — у Рим, де помістили до спеціального центру для утримання нелегалів. По суті, то була в'язниця, ба навіть концтабір, бо у європейських в'язницях харчують наче в санаторіях, утримують у пристойних кімнатах, схожих на готельні номери, надають медичну допомогу, а тут в одній кімнаті з загратованим вікном — близько двадцяти осіб. Сигаретного диму у ній

— хоч коромисло вішай. Знову почалася для Люби дієта. Співмешканці — повії, злодії, бомжі, інший непевний елемент. Були, звичайно, і такі, як Люба, — жертви поліцейських облав, нелегальні "страньере" або іноземці без документів. То була жорстока школа боротьби за гідність. Бодай її нікому не проходити. День тягнувся, наче рік. Так тривало два місяці. Щодня чекала, що зайдуть і скажуть: "Вас депортовано" і повезуть у супроводі поліціантів в аеропорт. Це найгірше, чого можна було сподіватися. Уявіть собі: повертається заробітчанина на Батьківщину без документів, без грошей, без речей, із побитим обличчям, синцями під очима. Яка ганьба! На щастя, присуд виявився м'якшим: самій протягом п'яти днів, без супроводу, депортуватися. Щоправда, один із працівників того похмурого закладу подружньому їй шепнув на вухо, що такі присуди мало хто виконує. І вона знову опинилася в Салерно. У тій же сім'ї, на тій же роботі: архітектор виявився таки порядною людиною, підтримав її у тяжку хвилину.

"Кохайтеся, чорноброві..."

Більшість українських заробітчан в Італії — жінки: молоді, середнього і навіть похилого віку, заміжні, незаміжні, розлучені. Певна річ, що й доля складається по-різному. Італійці закохуються в українок і навпаки. Утворюються шлюби, тимчасові союзи, розпадаються сім'ї в Україні і в Італії. Кому як пощастить. Ганні Чайці пощастило: вийшла заміж за Антоніо Франческолі, людину, в якої, як мені здалося, майже немає недоліків. Виріс у сім'ї, де, окрім нього, було ще семеро дітей. Батько загинув на Другій світовій війні. Аби вижити, вдова і її діти трудилися з ранку до вечора. Антоніо змалку освоїв професію рибалки-пірнальника, який з морського дна збирав для місцевих ресторанів різні делікатеси, як тут кажуть — "фрукти". Нині він — професійний більярдист, який кілька разів вигравав турніри Салерно і навіть провінції Кампанья. Був разом із Ганною двічі в Україні, в захопленні від неї. Вразив сім'ю Ганни вмінням куховарити. В обох, у Ганни й Антоніо, є дорослі діти від попередніх шлюбів. Тепер утворилася велика українсько-італійська родина. Одне слово, ідилія.

А от Надійці Коляджин не пощастило. Викласти коротко все, що випало на її долю, неможливо. Може, колись хтось опише в романі пригоди цієї дівчини та її матері. Було їй вісімнадцять, коли приїхала з України в Італію, де вже років десять працювала її мати Марійка Коляджин. Гарна весела дівчина одразу ж привернула увагу місцевих хлопців та чоловіків. Тож стали липнути до неї, як мухи до меду. Особливо упадав навколо неї чорнявий красень Джузеппе. Закрутилася у Надійки голова від уваги та компліментів, якими обсилав її цей донжуан. Освідчився у коханні, запропонував руку й серце. Навіть привів до своєї матері пожити тимчасово, поки він як слід підготується до весілля. Ох, ці італійці, — майстри зваблювати дівчат, любителі любовних авантур! Надійка літала на крилах щастя. Раділи обоє, коли дізналися, що у них буде дитина. Та якось несподівано вплигло, що Джузеппе... одружений. Обурена Надійка втекла до матері. А наступного дня італійський ловелас приніс їй гроші і запропонував позбутися дитини і забути все, що між ними було. Дівчина випхала його за двері разом із

грошима. Якби не підтримка матері, то, напевне, наклала б на себе руки. Вирішила народжувати. У пологовому будинку до неї став учащати інший італієць. Зізнався, що вона давно йому припала до серця, що чужа дитина його кохання не перепона, тож після одруження запише крихітку Діанку як свою рідну дочку, і таке інше. Мати, як могла, вмовляла дочку бути обережною, бо вже обпеклася. Не послушалася. І знову втрапила у халепу. З'ясувалося, що новий кавалер Надійки, Маріо, не лише одружений, а й не в добрім ладу з законом. Поводився з нею, наче рабовласник із рабинею: бив, не дозволяв виходити на вулицю, залякував. Страхом тримав біля себе. Мати намагалася визволити дочку й онуку, але діставалося і їй, та так сильно, що одного разу потрапила до реанімації. Поліція не реагувала на заяви, якоїсь там "страньєре" (іноземки). Дуже часто Маріо змінював адреси проживання, як це буває з тими, хто не дружить із законом. Мати місяцями не мала від дочки жодної звістки. Одного дня нарешті почула її голос у слухавці: "Я в Генуї, народила дитину, але не приїжджай, бо він тебе уб'є". Мати все одно покинула, як мовиться, печене й варене, і примчала до дочки. І так було кілька разів. Щоразу заставляла одну і ту ж картину: Надійка з опухлим від сліз обличчям, синцями і п'яний розлючений зять. А якось дочка зателефонувала матері з психіатричної лікарні. Від систематичних побоїв та брутального ставлення у неї стався психічний розлад. Будь-хто не витримав би таких знущань, тим паче молоде дівча. Коли телефонувала, просила: "Мамо, рятуй дітей, бо вони залишилися з ним..." З того моменту почалася боротьба Марії Коляджин за своїх онуків. Билася, мов риба об лід. Пройшла через суди, приниження, добиваючись права опікунства над дітьми. Їй пропонували відмовитися від своїх намірів, бо чимало багатих людей були готові удочерити обох крихіток. Дехто пропонував їх навіть продати. Але Марія не здалася, хоча не мала грошей, а італійські закони були не на її боці. Про її біду дізналися навіть італійський прем'єр Берлусконі та український Президент Ющенко. Про неї писали й розповідали всі італійські засоби масової інформації. Та найбільше допомогла жінці Ольга Тарасюк. Були такі моменти, коли керівники держустанов розводили руками і відводили очі, мовляв, справа безнадійна. Але ці дві жінки продовжували боротися і таки перемогли. Суд надав Марії Коляджин право опікунства над маленькими Діанкою і Данієлою. "Молю Бога, благаю всі українські та італійські інстанції, аби допомогли мені виїхати на Батьківщину разом з онуками, де вони будуть у безпеці", — плакала вона, пригортаючи до себе діток. На закінчення цього сюжету просяться слова: "Кохайтесь, чорноброві, та не з італьяно..."

Гурт "Калина"

Я на репетиції заробітчанського ансамблю "Калина". Гарно співають наші дівчата. У їхніх голосах бринить то сум, то гірка іронія, то відчайдушність людей, які вирішили вдарити лихом об землю. Ось заробітчанська пісня, що народилася в Салерно:

*"Хай почують депутати Верховної Ради,
Як в Італії співає вкраїнська громада,
Тож подякуймо їм щиро за їхню послугу,*

Що тепер ми на чужині маєм статус слуги..."

Таких пісень у репертуарі "Калини" кілька десятків. Але є й італійські, наприклад, "Соле міо". Учасниці ансамблю розповіли, що італійці, коли чують свої пісні у виконанні українців, просто шаленіють від захвату, їм імponує вияв поваги з боку іншого народу. Відповідають на це тим же. Якщо у виконанні італійських оперних співаків або вокальних ансамблів звучать пісні "Дивлюсь я на небо.." або "Розпрягайте, хлопці, коні...", то це може означати лише одне: українську культуру в Італії визнають і високо цінують. Бо ще років десять тому ситуація була зовсім іншою. Усіх вихідців із колишнього СРСР тут називали словом "русо". Тож можна сказати твердо: посли, консули, державні діячі не зробили стільки для популяризації України за кордоном, як заробітчани...

Посумують, погмонять, а потім знову беруться ткати пісенне полотно. "Чи повернетесь на Батьківщину?" — підкидаю їм тему, наче жарину в соломі. Це питання для них, наче гамлетівське "бути чи не бути?" Болить, не дає спокою. Розповідають, що більшість заробітчан так палко вірили у всесильність Помаранчевої революції, що навіть попередили своїх господарів, що через півроку розрахуються, аби їхати в Україну. Ладні були видерти очі скептикам. Та за кілька місяців їхній запал згас. Зрозуміли, що Батьківщині вони не потрібні, навпаки, вона зацікавлена в такому явищі, як заробітчанство, котре розв'язує проблему безробіття, підтримує фінансами депресивні регіони, нейтралізує політично активних людей. На заробітчанських грошах паразитують центральна, обласні та районні влади. Якщо обірвати цей фінансовий потік, тобто повернути всіх заробітчан з-за кордону, — станеться економічна й політична катастрофа. Відбудеться ще одна революція — заробітчанська. Десь у середині 2005 року в свідомості заробітчан стався злам: вони усвідомили, що ніколи не повернуться додому. Бо, по-перше, перехворіли ностальгією, а по-друге, відчули, що на чужині краще, ніж на Батьківщині.

- Хоч ми і раби на своїй роботі, проте все одно маємо більше людських прав, більше можливостей зберегти свою гідність, ніж в Україні, — говорила колишня вчителька Тетяна Руда.

Їхні думки і емоції суперечливі. Вони пишаються тим, що вільно володіють італійською, що мають змогу мало не щотижня відвідувати найкращі європейські музеї і театри, що можуть підтримати свої сім'ї в Україні. Частина з них звільнилася від безлічі проблем, які їх обсідали в Україні, наче мухи у Спасівку: безгрошів'я, нерозуміння з боку батьків, дітей, чоловіків, дружин. Тут їх ніхто не обмежує, не шпиняє, не пригнічує, не ображає. Окрім, звісно, господарів. Але те до уваги не береться. Вони вільні, самодостатні. Але чому ж такі сумні?

- Ви не уявляєте, яка це трагедія: жити ні тут, ні там. Ми хочемо в Україну, бо там наші діти, сім'ї, але коли приїздимо туди, то відчуваємо себе чужими, нас не розуміють. І ми знову хочемо до Італії. Серце ніби розрізали навпіл. Болить і та, й та. В Україні — за Італію, в Італії — за Україну. Спокою нам не буде до кінця

життя, бо ми ніби відкраяні скибки, — ділилася своїми думками Ольга Тарасюк.

Заробітчанство — це не лише зруйновані сім'ї, бездоглядні діти. Воно породжує в Україні низку інших огидних явищ — пияцтво, наркоманію, неробство, розпусту. Тобто зароблені важкою працею гроші інвестуються не лише в добрі справи, а й у лихі. Одна жінка зателефонувала сину в Україну і каже: "Вибач, я місяць без роботи, тож невідомо, коли вишлю гроші..." "То що, мені на роботу влаштовуватися?" — відповідав обурений син. Родичі заробітчан в Україні радіють їхньому приїзду, подарункам, а надто грошам, привезеним із Італії, але вже через тиждень-другий невістки, зяті, діти й онуки випихають своїх бабусь і матерів на заробітки. Доводиться з прикрістю в серці повертатися в Італію.

Ішлося також про проблеми освіти дітей мігрантів. "Що робити, аби не втратити дітей для України?" Також про цинічну постанову українського уряду, яка обкладає заробітчан подвійним податком, про те, що й досі між двома країнами не укладено угоди про пенсійне забезпечення, тож роки перебування за кордоном випадають із пенсійного стажу. Нарікали на те, що величезна українська громада Італії досі так і не об'єдналася, тож її інтереси на загальноіталійському рівні фактично нікому захищати. Знову співали. Та мені здалося, що не співали — тужили за своїми понівеченими долями.

Грудень 2009 року.

На гостині у Лукина

Присвячується 195-й річниці від дня народження Лук'яна Кобилиці — лідера Буковинського селянства середини дев'ятнадцятого сторіччя.

Разом із редактором чернівецької газети "Час" Петром Кобевком їдемо до Лукина на гостину. Живе він поблизу села Сергії Путильського району на горі Рапучило (давня назва) у великій смерековій хаті, що стоїть мальовничому видолінку під назвою Красний Діл. Слово "живе" вживаю не задумуючись, механічно, так само, як це роблять гуцули всієї округи, які вірять, що у старій, почорнілій від часу дерев'яній садибі живе дух їхнього захисника. "Чи далеко до Лукина?" — запитали ми гуцула, який стрівся біля підніжжя гори. "Кілометр", — відповідав. "А точніше?" "Та п'єть буде", — сміється. Гуцули міряють відстані інакше, ніж жителі рівнин, бо вони горами не ходять, а літають...

Ось і хата. "Здрастуй, Лук'яне!" — скидає капелюха Петро Кобевко. На поріг лягають квіти, зірвані на полонині. На поклін до Лукина він приходить щороку. Зізнався, що своє життя робив по Кобилиці. Хто знає Петра, його шляхи-дороги протягом останніх сімнадцяти років, мусить визнати, що він на Кобилицю багато в чому схожий: такий же бунтар, гроза місцевих бюрократів. За свою журналістську та політичну діяльність неодноразово був битий. Нині депутат обласної ради. Одного разу застав тут жахливу картину: вікна та двері вибиті, начиння хати розграбоване, вориння

навколо садиби потрошене, ніби танк проїхав. Місцеві цього зробити не могли, скоріше всього, це справа рук зальотних туристів, прийшов до висновку тоді П. Кобевко у своїй публікації, але чому над Буковинською святинею немає державного ока, чому не шануємо пам'ять народного героя, не виховуємо на прикладі його життя дітей та молодь?

Тепер ось є нагода перевірити, як відреагувала влада. І таки відреагувала! Вориння свіже, шибки й двері, дах цілі. У хаті збереглися піч, ліжко, широка лавиця, стіл і кременець (мисник). У коморі — жорна, кудель, маслянка, гарчик. І це — все, на жаль. А було ж тут колись, як свідчить директор Путильського музею Ю. Федьковича Богдан Лисак, кілька тисяч великих і дрібних експонатів. Біда у тім, що нікому за цим усім наглядати. Є центральний музей Л. Кобилиці, який за десять кілометрів звідси, але й штатний працівник там, тож він сюди майже не навідується. Хоч би півставочки доглядача якомусь найближчому газді — садиба була б, як лялечка.

Посиділи на сходах, біля кринички з цілющою водою, під старезною смерекою. Мабуть, і Лук'ян полюбляв ці місця, звідки видно Говерлу, полонини, де думці привільно, наче птахіві...

Стати гуцульським ватагом йому було суджено долею. Змалечку вирізнявся неабиякою силою, швидким розумом, язиком гострим, наче лезо бартки. Ріс він, і сила його росла. Гуртувалися навколо Лук'яна люди, незважаючи на молодість, зверталися до нього за порадою. Були це часи, коли посилювся наступ панів на селянські права. Стали гуцули виявляти невдоволення. Але робили це попервах дуже культурно і делікатно, звертаючись із скаргами у різні інстанції. Лук'ян, як людина грамотна, був одним із ініціаторів і автором тих численних чолобитних. Головна їхня думка така: ліси, пасовища споконвіків належать гуцулам, але прийшли пани, які тут раніше не жили, і запровадили панщину та непосильні повинності. Певна річ, суди, обласні та крайові уряди розглядали ці скарги на користь панів. Тоді Лук'ян Кобилиця та інші лідери селянського руху висунули нову ідею: прогнати панських лісничих і довести урядовим комісіям, що ліси та пасовища належать селянам. Рух на захист селянських прав вступив у стадію мітингів та зборів. Біля садиби Лук'яна збиралося щодня по 200—500 чоловік. "Громада — це скеля, а пани — це вода. Вода пробіжить, а скеля зостанеться", — говорив Лук'ян на зібраннях. Восени 1843 року селяни стали проганяти війтів та лісників. Бунт охопив 16 сіл Русько-Кимполунзької округи.

Уряд терміново надіслав сюди військо. Почалися арешти й розправи. Було заарештовано й Лук'яна Кобилицю.

*"Ой зв'язали Корбилицю міцними ланками,
Проводили в Сторонець з острими шаблями".*

Діловод однієї із слідчих комісій Каетан Пірошка, який бачив Кобилицю під час допиту, розповідав: "Лук'ян Кобилиця був чоловіком середнього зросту, дуже сильно збудований, широкоплечий, із надзвичайно гарною головою о дуже інтелігентнім виразі лиця. Красні чорні кучері спадали на його сардак. Великі чорні бистрі очі, орлиний гарний ніс, чорний вусок і еспанська борідка надавали йому подоби

еспанського гранда. Він відповідав із великою гідністю і клав натиск на те, що ліси наші, і що з гуцулів дідичі здирають неналежні данини".

Заарештованих засудили до 20 кийв. Згадують, що бив Гайдук Базилько, та так міцно, що аж рука йому спухла, то він її перев'язав хусткою і бив далі. "Били нас, так били, що коло лав пси кров хлебтали", — розповідав один бунтівний селянин. Через екзекуцію пройшли 120 селян. Селянського делегата Уласа Петра на знайшли убитого в річці Серет. Лук'яна Кобилицю та інших ватажків урядовці запроторили до Чернівецької тюрми.

У квітні 1848 року Австро-Угорщина прийняла конституцію, якою передбачалося обирати двопалатний парламент та скасувати кріпосні повинності за викуп згідно з порядком, встановленим рейхстагом. По Вишницькій окрузі селяни обрали депутатом Лук'яна Кобилицю. Окрім нього, в складі рейхстагу були й інші українці. Але взірцем народного захисника у парламенті для жителів Буковини й Галичини став Кобилиця. Цю повагу здобув непідкупністю, принциповістю, наполегливістю. Із селянськими скаргами він добивався до самих міністрів, знанням законів, вмінням логічно мислити, дотепністю не раз ставив у глухий кут місцевих чиновників. Він воював не барткою, а словом. Не задирав носа перед простим людом, так, як деякі його колеги-депутати, які вийшли з селян. Ось у кого треба повчитися нинішнім народним обранцям. Коли в с. Рознові, що на Галичині, депутатом було обрано Івана Рижку, гуцули через деякий час стали співати: "Коли не знаєш, Іван Рижка, до Відня дороги, туди буди іти Кобилиця через Путилови".

Селянська реформа в Австро-Угорщині, як і пізніше в царській Росії перетворилася на знушення над селянами. Своє законне право користуватися лісами й пасовищами вони мали викупляти у поміщиків. Сотні гуцулів, бойків стали знову щодня приходити у Червоний Діл на пораду до Кобилиці. Усім він говорив одне і те ж: "Земля, ліси, пасовища — ваші. Діліть їх між собою по справедливості, проганяйте продажних вїтїв та урядовців, над вами лише Бог і цісар".

Гуцул Освіцінський, який жив на галицькому боці в с. Устеріках, розказував: "Бачимо, як на буковинським боці, отут, за річкою, люди юрбами ходять, кричать щось про свободу, а серед них кілька хлопців на конях з колокольцями та білими рушниками переперезані, як до шлюбу. Питаємо: "Хто то? Чого хочуть?" Кажуть нам: "То Лукин Кобилиця з Платої, наш посол, він нам привіз із Відня свободу..."

Стрільці переходили на бік Кобилиці. Селяни зустрічали його в селах салютом із рушниць та пістолів. Вони заявляли комісарам, що виконуватимуть лише розпорядження Кобилиці. На більшій частині Буковини запанувала селянська влада. Але не надовго. З Відня надійшла вказівка приборкати непокірний регіон...

Власті півтора року марно намагалися схопити Кобилицю. Заарештували його у квітні 1850-го, а 12 жовтня цього ж року в м. Гарагуморі (нині територія Румунії) він, побитий і скалічений, помер.

*"Із-за гори великої зазоряли зорі,
Поховали Кобилицю у місті Гуморі*

*Куєт мені зозуленька кінець Рапучила,
Ой уже си Кобилиці співанка скінчила... "*

Ніхто не знає, де його могила. Ніхто не намагався відшукати її. Не був потрібен Лук'ян Кобилиця колишній, радянській владі, боїться його і нинішня. Бунтарство, ненависть до панства нині не в пошані...

Одна із царинок, на яких колись газдував Лук'ян, належить тепер гуцулу Василю Дробницькому. Її він одержав на пай. Сіли з ним на горбочку та й гомонимо про се про те. Немає нині в гуцулів роботи й заробітку. Вся надія на власне газдування. Останнім часом підкочувався не один пан з пропозицією, аби Василь продав свій пай. Дають чотири тисячі доларів за сотку. За п'ять гектарів можна було б узяти грубі гроші. Але Василь дає всім одкоша. Бо знає — якщо впустити сюди якогось торбохвата, то Червоному Долу, де живе Кобилиця, — кінець.

Поцікавився я у Василя таємницею садиби Кобилиці, чому, мовляв, збереглася, хоча їй вже понад 200 років. Бо клали дерево віком 80—100 років, нині ж ріжуть молодняк, якому 30—40, відповідав гуцул. Якби на будівництво гірських доріг пішла хоч сота частка прибутків від лісового гендлярства, то були вони золотими, вважає газда. І почав рахувати свіжі "лисини" на лісовому килимі Карпат, які лишила по собі сокира. З ліку збився. "Треба Лукина, йой треба", — зітхнув горянин.

Буковина, Червоний Діл.

Травень 2007 року.

Вогонь полонинської ватри

Щороку в останню неділю травня в селищі Путила Чернівецької області проводиться свято "Полонинська ватра". Воно порівняно молоде, йому лише піввіку, але гуцулам припало до душі, бо вшановує їхню важку працю, оспівує звичаї і традиції гуцульського краю. "Ватра" має провести гірських пастухів разом із стадами корів та отарами овець на полонини, освітивши їм шлях своїм вогнем і світлом. Це свято має статус районного, однак давно вже вийшло за межі Путильщини, стало загальногуцульським і навіть міжнародним, бо участь у ньому беруть навіть гуцули із сусідньої Румунії.

Словом, умовляти мешканців гір побувати на святі не треба. Будуть всі: від старого до малого, окрім німечних. Як завжди, триматимуться родами. Та перед цим ретельно готуватимуться: діставатимуть зі скринь свої гуцульські строї: кресані, писані китари, гачі, табівки, дротяні запаски, білосніжні гуглі. Митимуть коней, розчісуватимуть їхні гриви та хвости, а потім прикрашатимуть їх квітами та стрічками. Старійшина обов'язково піде до місцевого мольфара (чаклуна), аби попросити, щоб розігнав хмари над Путилою на час свята. І якщо має природа якийсь гнів на гуцулів, то нехай він виллється на гори дощем, виплещеться блискавицями, випаде громами напередодні.

Саме так і сталося. В суботу в горах навколо Путили увесь вечір і всю ніч лютувала стихія. Здавалося, ніби зчеплися у двобої кам'яні ведмеді, б'ючи одне одного лобами, лабами, градом і навіть... сніговою віхолою. Ту негоду я пересиджував в теплій

гуцульській хаті в урочищі Лустун. "Ведмеді тут і справді водяться, а від вовків так просто спасу нема: торік забрали у нас двоє теляток", — наганяв жаху добрий газда Василь Дробницький. Молотив град по шибках, вив вітер у комині, горіла свічка, мерехтіли невиразні тіні на стінах, і здавалося, що то тіні забутих предків...

Зате вранці постали у сяєві сонця вмиті, оновлені гори. Струмки, виспівуючи коломийки, збігали в Путилку, а та несла свої повні каламутні води у Черемош. Наче струмки, стікалися з гір до Путили гуцули. Хто верхи на конях, хто пішо, а хто фірами. Одна з них на моє прохання зупиняється. На ній — родина Слусаряків із далекого Селятина, що розташувався в долині за Плосківським перевалом. Віжки — в руках старійшини роду, вісімдесятирічного Миколи Слусаряка. Поряд із ним рідний брат Іван, онуки Настуся і Катруся, невістка Марія, яка працює ветеринарним фельдшером у Селятині. Нелегке життя у гірських селах, розповідала Марія. Їхні мешканці займаються скотарством — правічним гуцульським ремеслом. Тримають по дві-три корови, по кілька овець та свиней. Але ж молоко та м'ясо посередники скуповують за безцінь. Державних дотацій немає. Тож доводиться гуцулам збувати або ж вирізати свою маржинку. "А чи виплачуються вам "гірські"? — цікавлюся, маючи на увазі закон, за яким жителі гірських сіл мають одержувати 25-відсоткову доплату до зарплат та пенсій. "Пенсіонерам — так, а молодим — ні"... — відповідав старійшина.

Із запитаннями про стан тваринництва в Путильському районі, ціни та дотацію на сільгосппродукцію, про "гірські" я звернувся до голови обласної ради Івана Шелепницького, голови райдержадміністрації Володимира Луканюка, голови райради Андрія Дутчака, які проводили прес-конференцію напередодні свята. "Закон про гірські поселення дуже недосконалий", — пояснювали очільники району та області ситуацію з виплатою компенсацій горянам. З'ясувалося також, що маржини в районі за останніх шістнадцять років поменшало в кілька разів. Нині залишилося близько 14 тисяч голів великої рогатої худоби, 7 тисяч овець, які утримуються в основному в індивідуальних господарствах. Головні біди краю — низькі ціни на молоко та м'ясо, диктат посередників, безробіття, бюджетна бідність, бездоріжжя. Щоб подолати їх, влада планує залучити кошти інвесторів для будівництва сучасних міні-молокопереробних та м'ясопереробних заводів, створення інших виробництв, баз відпочинку. Цього року "Ватра" започатковує нову традицію — проведення щорічних фестивалів сиру. Тож гуцульське свято останніми роками здобуло ще одну функцію: демонструвати інвестиційну привабливість Путильщини. Було ясно, що гірський район відчайдушно бореться за виживання, за збереження хоч якоїсь соціально-економічної перспективи. Цьому сприяє і "Полонинська ватра"...

На трибунах Путильського стадіону — ніде яблуку впасти. На підходах до нього демонструють свої вироби різьбярі, гончарі, майстри вишивання. Гості частуються традиційними гуцульськими стравами: баношем, кулешою, бринзою, а також продукцією, яку представили учасники фестивалю сиру. Веселий гомін, гуцульські вітання, пісні троїстих музик... Раптом у той стоголосий ярмарковий оркестр вриваються звуки трембіт. Усе ніби по команді змовкає. Починається чарівне

гуцульське дійство. "Понад плаєм, над плаєчком трембітонька грає, файне свято полонинське всіх гостей скликає", — звучить над стадіоном.

Насамперед гуцули беруться за обрання свого ватага. Справа це відповідальна: з-поміж сотень газд треба вибрати найповажнішого, найдостойнішого, найсміливішого, який не лише символічно, а й насправді зможе захистити інтереси гуцулів у будь-якому кабінеті. Цього року на цю громадську посаду одноголосно обирається керівник ПСП "Толока" Микола Штефуряк. Дівчата накидають йому на плечі сардак, вдягають на голову кресаню, вручають бартку, дарують хліб і сіль. Тепер це справжній ватаг — одягнений, озброєний, наснажений!

Спалахує ватра. Це кульмінація свята. Учасники свята, затамувавши подих, підводяться. Вони й справді вірять у чудодійну силу вогню, який очищає душі, освітлює гори, боронить маржину від дикого звіра, нечистої сили та мольфарства. Навколо вогню утворюється велике живе коло, яке під мелодії троїстих музик починає швидко обертатися за Сонцем. Учасники художніх колективів, які чекають своєї черги на виступ біля сцени, не витримавши цього запального шаленого ритму, беруться за руки й утворюють стихійні хороводи на смарагдовому полі. Пританцьовують і глядачі на трибунах. Це відбувається не за сценарієм, а за покликом гарячих гуцульських сердець.

Ватагу, який уже сидить на своєму баскому коні, передається смолоскип, запалений від ватри. На чолі великого гурту вершників він повагом їде повз трибуни. "Віват, ватаг!" — чується звідусіль. "Декую, громадо!" — відповідає обранець, вклоняючися навсібіч. Три кола робить загін гуцульських ковбоїв навколо стадіону. Перше — щоб трави були на полонинах соковиті й високі, друге — аби худоба мала приплід, і третє — на щастя, на долю. "Ви, легіні, в полонині пусто не зівайте, беріть собі по дівчині, весілля справляйте..." — звучить їм услід коломийка...

Путила, Чернівецька область.

Травень 2007 року.

Повернення Роксолани

Цього року виповнюється 505 років від дня народження Роксолани, або Насті Лісовської, дружини великого володаря Османської імперії султана Сулеймана Пишного. А може, ця дата вже й минула? А може, ще попереду? Чи й справді Роксолана мала прізвище Лісовська? Народилася в Рогатині чи якомусь іншому українському місті або селі? Попри те, що про Роксолану написані томи художньої та науково-публіцистичної літератури, вона продовжує залишатися однією з найбільших таємниць XVI століття. Яка сила винесла її на імператорський трон і втримувала протягом багатьох років? Її феномен не розгадано. Її значення в історії українського та турецького народів і всієї Європи до кінця не усвідомлене. Отже, спробуймо зробити ще один внесок у роксоланіану...

Її рідне місто Рогатин нас зустрічає лапатим снігом. Він обліплює гілки дерев, залишається на землі, але диво дивне: хоч би одна сніжинка залишилася на обличчі бронзової Роксолани, яка постала в центрі міста на площі її імені. Враження таке, ніби

її чоло, щоки, очі — теплі, живі. В лівій руці вона тримає головний убір — тюрбан, у правій — гілку колючої шипшини. Дівчина йде босоніж. Позаду — далекий і важкий шлях: моря, степи, гори... Здолала і ненависть лютих ворогів, яких було незчисленно і чотириста років тому, і нині. Чимало науковців, громадських діячів виступали проти встановлення цього пам'ятника, бо, мовляв, вона його не гідна як зрадниця віри, повія, відьма, чаклунка. Але все здолала Роксолана і дійшла-таки. Здається, що її права нога ось-ось ступить на батьківський поріг. У поставі — гідність і водночас покора, каяття, хвилювання. Як-то її зустрінуть батьки, сусіди, земляки? Чи пробачать гріх відступництва од віри християнської? Ясна річ, не вийшли на поріг батьки, не збіглися сусіди, бо загубилися десь у глибині віків, зате рогатинці століття XX-го зустріли її дуже радо, з розумінням, як свою давню подругу, знайому, родичку. Кажуть, що 24 жовтня 1999 року, коли відкрили пам'ятник Роксолані, на цій площі ніде було яблуку впасти. Люди прийшли на зустріч не лише зі своєю землячкою, а й зі своїм творінням, бо у нелегкі часи зуміли зібрати кошти на спорудження цього пам'ятника. А ще, мабуть, ототожнювали дівчину на постаменті з тими дітьми, онуками, родичами, котрі теж не з власної волі подалися в далекі світи шукати кращої долі. Вона — духовний лідер і прапор української діаспори, наше вікно у XVI століття. І символ повернення на Батьківщину. Біля підніжжя монумента — море живих квітів. Це був триумф Роксолани, її остаточне повернення на Батьківщину. Бо до цього вона приходила сюди в легендах, піснях, віршах, інших художніх творах, поступово долаючи майже чотирьохсотлітнє забуття.

Приїхали імениті гості з обласного центру та столиці. Був на відкритті й автор пам'ятника львівський скульптор Роман Романович. Стояли тут ще дві Роксолани. Одна — кінематографічна, образ якої виплекала в однойменному фільмі акторка Ольга Сумська, а друга... Скульптор довго добирав кандидатуру моделі, яка стала б живим утіленням творчих мук та видінь автора. Переглянув десятки претенденток. Всі були не такі: якщо, за уявою автора, є зовнішня схожість, то немає потрібного характеру, глибини в очах, гідності, притаманної володаркам світу. Допоміг випадок. Якось у гості до скульптора завітав товариш — письменник Роман Коритко з онукою. "Коли побачив її, одразу зрозумів: це вона, бо все у ній відповідало моєму задуму: коси пшеничного кольору, сині бездонні розумні очі, граціозність, жіночність. Дівчина, студентка Львівського медичного університету, мала великий хист до свого майбутнього фаху, відмінно навчалася, стажувалася в медичних закладах Америки, була дотепною, веселою, брала участь у пластунській організації, щиро любила Україну", — розповідає Роман Романович.

- Як склалася її доля, адже їй має бути, за моїми розрахунками, років тридцять? — запитує митця.
- Мало б бути... — поправив мене він. — На превеликий жаль, кілька років тому дівчина важко захворіла і померла, — з сумом додав скульптор.

Зізнаюся, такий поворот у цьому дослідженні мене шокував. Звичайно ж, цей трагічний

випадок — просто нещасливий збіг обставин, але для ворогів Роксолани це ніби хмиз у полум'я. Без сумніву, вони скажуть, що ця фатальна жінка продовжує вбивати, як робила це 400 років тому, хоча ці твердження ґрунтуються лише на припущеннях тодішньої султанської знаті та містичній маячні...

Немає такого дослідження, художнього твору про Роксолану, про які не знав би місцевий краєзнавець, заслужений учитель України Михайло Васильович Воробець. Про себе я його одразу ж охрестив Хранителем історії Рогатинського краю — Опілля. На його думку, масове просвітлення пам'яті його земляків сталося на початку 1930-х, коли вийшла повість Осипа Назарука "Роксоляна: жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого, завойовника і законодавця". Краєзнавець розшукав жінку, яка, будучи підлітком, пасла корів і від руки переписувала цю книгу. Показала гору паперу, пожовклого від часу, розшарпаного, бо цей рукопис перечитали всі її ровесники. Це свідчить про те, що інтерес рогатинців до своєї уславленої землячки був величезним. Її життєпис став найбільшою сенсацією того часу, а Роксолана стала кумиром тодішнього покоління. До цього про неї майже ніхто не чув і не знав. Не могла пам'ять про неї зберегтися в усній народній творчості, легендах та переказах, бо Рогатин лише у першій половині XVI століття тричі спалювали вороги, його мешканців або винищували, або ж вивозили, як ясир, до Криму та Туреччини, тож нікому не було діла до долі однієї дівчини, у той час як земля Галичини засівалась горем, пояснює Михайло Васильович. Народні легенди стали народжуватися і поширюватися, ніби лавина, лише в 1930-х роках. Письменники і поети доповнювали їх, створювали нові, тож стало важко відрізнити художній вимисел від історичної правди. Наприклад, звідки взяв Павло Загребельний, що батько Роксолани парох (священик) Лука був п'яничкою? Цей грішок письменник приписав йому на догоду тодішній радянській ідеології, яка вимагала зображувати всіх служителів церкви в негативному світлі, вважає Михайло Воробець.

Чимало дослідників переконані, що Настя Лісовська — не справжнє ім'я Роксолани, а псевдонім, присвоєний їй письменниками, поетами та народною творчістю, бо ні за тих часів, ні пізніше воно не згадувалося в жодному з офіційних документів. Михайло Васильович натрапив в одному з церковних архівів на історичне дослідження писаря тодішньої цісарської митниці Дмитра Біленького, в якому він описав історію Рогатина, її церков і згадав про "Анастасию Лисовскую, красную дочку тутейшого русского священника, которую турецкий султан избрал себе в жены, а пленники наши и народ наш через нее познавались многих ласк и улучшений". Це писалося більш як 200 років тому, коли на Галичині мало хто знав про Роксолану. Тож цілком імовірно, що Д. Біленький користувався або ж церковними книгами, які могли потім загинути під час двох світових воєн, або іншими джерелами, які були йому доступні як державному службовцю.

Немає згоди серед дослідників і щодо місця народження Роксолани. Дехто вважає, що вона народилася або в Стрию Львівської області, або в селищі Чемерівці Хмельницької, і лише через кілька років її батько одержав парафію у церкві Святого Духа в Рогатині. Михайло Воробець переконаний, що немає жодних підстав позбавляти

її рогатинського походження, бо достеменно відомо, що мати Роксолани народжена в селі Стратин поблизу Рогатина. Отже, цей край був родинним гніздом Лісовських.

Рік народження Роксолани викликає найбільше суперечок. Діапазон припущень щодо цього досить широкий — від 1500-го до 1506 року. Краєзнавець зачитує переклад турецького напису на мавзолеї в Стамбулі, де похована Роксолана. В ньому вказуються два роки: "1504?—1505?" Знаки запитання означають невпевненість. Вочевидь, придворні Сулеймана почули про ці роки від самої Роксолани або, як її називали в Стамбулі, Хассекі-Гуррем. Не могла любима дочка православного священика, котра, без сумніву, вміла писати й рахувати, а згодом здобула справді царську освіту, суттєво помилитися з роком свого народження. Але що може означати ця невизначеність? Може, те, що вона могла народитися в проміжку: кінець грудня 1504-го — початок 1505-го?

Ще більше плутанини з роками та віком Роксолани на той час, коли її було захоплено в полон. Михайло Воробець вважає, що це сталося 1520 року, коли їй було 15. А якщо так, то легенда про те, як дівчину було викрадено з-під вінця у церкві Святого Духа, має під собою історичний ґрунт. Чи могла вона вінчатися у такому юному віці? Краєзнавець переглянув церковні книги того часу і встановив, що на десять шлюбів, коли вінчалися 18—21-річні дівчата, припадало 2—3 випадки, коли до вінця йшли 14—15-річні. Серед них могла бути і Роксолана, яку посватав син львівського купця Степан Дропан.

У місцевому історико-краєзнавчому музеї імені Миколи Угриня-Безгрішного стверджують, що під час викрадення їй було не більше 9 років, тож версія з її вінчанням відпадає. Професор Львівського технічного університету, уродженець Рогатинщини Ярослав Кісь, проаналізувавши татарські набіги початку XVI століття, дійшов висновку, що дівчина потрапила у полон між 1509 і 1516 роками, коли їй було 10—15 років. Достеменно відомо також: перед тим як потрапити до султанського гарему, вона протягом трьох років здобувала відповідну освіту або при дворі кримського хана, або ж у Стамбулі. 1520 року, за численними свідченнями, дівчина була вже в гаремі, а 1521 року народила першого сина Селіма. Видатний український історик Агатангел Кримський у своїй "Історії Туреччини" пише про те, що Роксолана була молодшою за Сулеймана на 11 років, а він народився 27 квітня 1495 року. А тепер з допомогою звичайної арифметики спробуємо уточнити всі дати. Виходить, що Роксолана народилася 1506 року? Викрадена була за три роки до початку свого життя в гаремі, тобто 1517-го, коли було їй 11 років? А свого першого сина народила в 15 років?

Де ж була в Рогатині хата Лісовських? Науковий співробітник музею пані Мар'яна Пізьо показує макет, який моделює місто часів XVI століття на підставі досліджень істориків та археологів. Є припущення, що місто засноване 1184 року, а 1415-го йому було надано магдебурзьке право. Гарне поселення, розбудоване за європейським зразком: в центрі — квадратна ринкова площа, ратуша, будинки знаті. До речі, ратуша простояла до 1915 року і була зруйнована лише під час запеклих боїв у Першу світову

війну. Церква Святого Духа — на околиці, на березі річки Гнила Липа. Мабуть, десь неподалік і стояла оселя отця Луки, батька Роксолани, бо зазвичай православні священики селилися поряд із церквами, в яких правили. Церква ця православна, бо нинішня територія Івано-Франківщини потрапила під духовну владу Унії лише після 1700 року, наголосила працівниця музею. Місцина таки далеченько від тодішнього міста, тож була беззахисною. Кричи — не докричишся. Отож цілком можливо, що на околицю Рогатина досить часто нападали малочисельні загони степовиків або ж просто розбійників, які полювали за людьми для продажу їх у рабство. Може, цим і пояснюється те, що в історичних хроніках згадується лише про великі напади 1498, 1509, 1520 років, а 1517-го серед них немає.

Підходимо до церкви Святого Духа. "Зараз ви відчуєте подих XVI століття, бо тут усе справжнє", — налаштовує нас молода провідниця пані Мар'яна. Стиль, в якому побудована церква, зветься "вовчий зуб", розповідає вона. У дубових брусах були зазубні, які вкладалися на замок. Дуб брали сирий, а щоб дерево не кривилося і не тріскалося, свердлили в ньому діри, в які після появи перших тріщин заливали воду. Робилося це кілька років підряд. Потім у ті діри заливали олію. Ця технологія звалася "морення дуба". Дах тут замінено 2008 року, але він точно такий, яким був первісний. Підмурівок церкви кам'яний. Викладено його у формі ковчега. Такими були всі перші православні храми. Цей, до речі, входить до трійки найстаріших в Україні. Його має намір взяти під свою опіку ЮНЕСКО. До 1675 року церква мала дещо інший вигляд: дзвіниця стояла окремо. Але через те, що цю споруду дуже часто зносило під час повеней, парафіяни вирішили перенести її під один дах із церквою. Ще одна особливість тодішньої церковної архітектури: вхід до храму та його вікна — лише з півдня.

Пані Мар'яна вставляє у замкову шпарину кованих залізом дверей величезний середньовічний ключ. Клац — і ми в XVI столітті. Почуття, що огортають, важко передати словами. Здається, що тут повно людей, вбраних у старовинні українські строї. Повітря сповнене шепоту молитви, яка ніби вилітає з десятків уст. До вівтаря, біля якого править отець Лука, не протовпитися. Мабуть, це уявне дійство відбувається ще до того, як викрали Настю. Бо кажуть, що під час того нападу отець Лука боронив свою родину і за це поплатився життям, а мати виїхала до свого рідного Стратина... Молимося. Це настільки намолене місце, що молитва парафіян одразу ж безперешкодно потрапляє на небеса, пояснює хранителька пані Мар'яна. Вона також згадує, що 1987 року церква Святого Духа була об'єктом паломництва християн із Західної України, бо у її вікнах проявлявся образ Божої Матері. "Я сама його бачила в дитинстві, коли приїздила сюди зі своєю матір'ю" — запевняє Мар'яна.

"1598" — ледве вдається розібрати напис на стіні храму. Це нас збиває з пантелику. Виходить, це не зовсім та сама церква, адже отець Лука міг правити у ній лише на початку 1500-х? Перша літописна згадка про цю церкву зустрічається 1481 року. Отже, вона точно була. Ймовірно, що під час татарського нападу згоріла, а 1598 року її було відновлено на тому ж підмурівку. Не виключено й те, що це та сама церква, а напис на

її стіні означає якусь дуже важливу подію, пояснює працівниця музею. Але справжній вік цієї духовної споруди можна було б визначити з допомогою радіовуглецевого аналізу. Можливо, цю дорогу процедуру буде виконано після того, як церква перейде під опіку ЮНЕСКО.

На жаль, майже нічого не відомо про наступників отця Луки — священників, котрі служили тут упродовж кількох віків. Останнього з них, отця Дениса Телішука, 1945 року заарештували енкаведисти і відправили до Сибіру, де він і загинув. Всі церковні документи були спалені, а саму церкву закрито. 27 років тому її відкрили як музей. У цій ролі вона й досі. Про створення музею Роксолани ведуться балачки ще з 1990 року, проте ця справа ніяк не може зрушитися з місця. Місцева влада не знаходить для нього підходящого приміщення, а обласна — грошей, не розуміючи, що і місто, і область від цього дуже багато втрачають. Сюди їхали б люди з усього світу...

Рогатин.

Березень 2010 року.

Післяслово

Мрія про українську єдність

Я теж із української діаспори. Усвідомлення цього прийшло, коли 2005 року побував у Казахстані — країні, яка стала другою батьківщиною мого батька. Про першу, Україну, звідки виїхала родина Карпенків 1905 року, Федір лише чув із переказів своєї матері Тетяни. В Казахстані він народився, виріс, змужнів. Звідси пішов на фронт. Але повернувся звідти в Україну. Диво дивне: не володів рідною мовою, але не було ліку українським пісням, які знав і співав за першої нагоди. До останнього дня ходив у вишиванці, яких у нього було з півдесятка.

Ми всі, українці, є потенційними діаспорянами. Межа між тими, хто живе в Україні, й тими, хто перебуває поза її межами, дуже хистка. Переступивши її, ти ніби той самий і в той же час уже не той, ніби виноградна лоза, яку пересадили в іншу землю. Зовні вона нічим не відрізняється, але вино з її ягід має інший смак. Протягом кількох століть ту межу переступили мільйони. І це не дивно, бо живемо, наче на семи вітрах, які виривають нас із корінням і женуть від моря до моря, від континенту до континенту. Тікаємо від голоду, нестатків, ворогів і самих себе. Їдемо за кордони і моря у пошуках пригод і щастя. Ми такі не самі, всі народи ніби зірвалися з припону і помчали світами, перемішуючись один з одним, утворюючи світову спільноту. Як на мене, це погано. Бо в цьому бедламі зникають мови, занепадають унікальні культури. Але процес руху народів не спинити ні візами, ні кордонами, ні заборонами. Бо люди шукають, де ліпше. Французи вже вирахували, коли їхнім президентом стане араб. Ми їдемо на Захід, а наші місця заповнюють люди зі Сходу та Півдня: китайці, в'єтнамці, африканці. Напевне, лише до Африки ніхто не переселяється, бо там спека і голод. Мені здається, що Америка, народ якої складається з сузір'я різних діаспор, — прообраз майбутнього світу. І ця держава робить усе, аби світ був подібний до неї.

Тривожно за Україну. Судячи з того, якими були роки незалежності, важко

сказати, що з нею станеться далі. А може, й навпаки, легко. У мене склалося враження, що більшість українських політиків одержує гроші з однієї московської каси за знищення України. Але якщо не буде її, то не буде й українців. Ніде, навіть у діаспорі. Бо кожен матиме право в нас запитати: "Якщо ви народ, то де ваша земля?" Всі держави, попри те, що розмиваються кордони, відчайдушно борються за збереження своїх титульних націй. До цього залучаються діаспори. Діють світові національні спільноти. Звичайно, найпотужніша, найвпливовіша і найзгуртованіша з усіх — єврейська. В одному з нарисів, вміщених у цій книжці, розповідається про те, як здобувалася незалежність Хорватії. Усі хорвати, де вони не були б: в Америці, Канаді чи Німеччині, — зробили свій внесок у цю справу: грошима, працею, кров'ю. Таких прикладів у світі багато. Чи є таке поняття, як світова українська нація? Чи свідома вона сама себе? Чи єдина?

1980 року волею випадку я потрапив на одне дивне дійство. Це було у маленькому містечку Кагарлик на Київщині. У районному будинку культури йшов відкритий суд над "ворогом" народу, відомим на той час українським письменником-фантастом Олесем Бердником. Він тримався з гідністю, не каюся у гріхах перед радянською владою. А те, що сказав, мене, переконаного комсомольця, шокувало. Він говорив про те, що Україна невільна, але українці всього світу й усіх поколінь об'єднуються і здобудуть своїй Батьківщині свободу. Олеся Бердника після оголошення вироку вивели, а мені довго не давали спокою його слова. Це був засів, сходи якого з'явилися пізніше, наприкінці 1980-х. Тоді, до речі, повернувся з таборів і Олесь Бердник — хворий, але незламний. Поселився він у крихітному будиночку над Дніпром у селі Гребені Кагарлицького району. Одного разу напросився я до нього в гості. Розпитував про його поаніверення, творчий шлях, погляди. Пригадав і те судилище, і слова, мовлені на ньому: "Що малося на увазі?" Тоді він ознайомив мене зі своєю теорією українського єднання. Згідно з нею, всі українці, незалежно від місця і часу проживання, є громадянами Української духовної республіки, які, наче бджоли, зносять у єдиний вулик духовні цінності і дбають про матку-батьківщину. Гарна, проте дещо фантастична ідея. Олесь Павлович виношував її майже все життя, а відкрив Україні 1989-го, ще до незалежності. Пригадую, ця ідея Україні сподобалася. Скрізь стали виникати осередки УДР. До неї вступали підприємства, колгоспи, навчальні заклади. На першому з'їзді Української духовної республіки її президентом було обрано Олеся Бердника. Це була перша організація українців України. Та коли Україна здобула державність, ідея Бердника відійшла на задній план, втратила актуальність. Реальна держава затьмарила віртуальну. Панувало піднесення, ейфорія. Всім думалося, що настав момент, коли навколо України-матері згуртуються всі її сини й дочки, що сама держава стане центром українського єднання, покликавши на велику раду найталановитіших представників українства з усього світу, надавши їм місця у парламенті, уряді або створивши якийсь дорадчий орган при президентові. Яка це була б сила! Але для цього не вистачило снаги, волі, розуму. Бо добу великого романтизму дуже швидко змінила пора великого прагматизму. Українська єдність? Ха-ха... Окрім того, неукраїнці і

антиукраїнці, які проникли до парламенту, робили все, щоб задусити цю ідею в зародку. Діаспора, яка хотіла принести в Україну свої гроші та ідеї, побачила, що вони будуть умиць розкрадені. Корумпована, аморальна, антиукраїнська, антинародна держава не може бути центром єднання українства. Може, роль такого центру узяв би на себе Світовий конгрес українців? Потужна й цікава структура. Але вона чомусь заиклилася на єднанні лише закордонного українства. А чому б не створити осередки СКУ в кожному районі, місті, області України? Чому не включити до складу Конгресу всі українські культурологічні організації, колективи народної творчості? Оце і була б Українська духовна республіка, яка творила б українську культуру, була б для держави джерелом ідей і засобом очищення. Наче криниця. Бо не танки, гармати і ракети є гарантом безпеки нації, а її культура. Це спало мені на думку на фестивалі "Маковицька струна" в Бардієві (Словаччина), на якому впритул зіткнувся із проблемою русинів. Ця етнічна група намагається довести свою національну ідентичність шляхом культурних акцій. Кожну книжечку, новий віршик, пісенний фестиваль зараховують до своєї культурної скарбнички і з гордістю показують словацькій владі, наче національний паспорт. І та сприймає це як серйозний доказ під час розподілу коштів для нацменшин. Ми ж, маючи колосальне культурне надбання, розтринькуємо його, не поспішаємо збагачувати, мало пропагуємо в інших країнах, не вивчаємо. Отож треба здійснювати більше спільних культурних акцій: фестивалів, естафет, обмінів. Між громадянами Української духовної республіки мають пролягти мільйони духовних ниточок спілкування, солідарності та взаємодопомоги. Це технічно можливо, адже діє світова Інтернет-мережа, в межах якої можна спілкуватися з допомогою різних програм в режимі реального часу. Але ніщо не замінить живого спілкування. Якби кожен із 20 мільйонів закордонних українців протягом свого життя хоч раз побував на своїй історичній Батьківщині, то вона одержала б найбільшу за її історію фінансову інвестицію, а паломники, відновивши зв'язок зі своїм корінням, дістали б духовну наснагу на все життя. Знаю багатьох із тих, хто, після того, як один раз побували в Україні, повертаються до неї ще й ще раз.

Спілкуванню українців світу заважає політика, старі ідеологічні штампи. Нерідко перед моїм приїздом у якусь діаспору її представники випитували: а з якого ви регіону, до якої партії належите, якому Богу молитесь? І якщо чули у відповідь, що народився на Півдні, виріс у Центрі, то давали зрозуміти, що гість я небажаний. Та яка різниця, звідки, головне, що українець. Національність, кров мають стояти вище політики. Паролем у спілкуванні між українцями мають бути такі поняття, як незалежність, єдність, рідна мова й культура. Та перш ніж досягти всесвітньої єдності, треба подолати роздрай усередині громад, усередині країни.

Тож єднаймося, шануймося, будьмо!

Автор висловлює щиру подяку за сприяння в реалізації проекту "Українці — від моря до моря" лідеру БЮТ Юлії Тимошенко, редакції газети "Сільські вісті", президенту Світового Конгресу Українців Євгену Чолію, лідерам українських громад

за кордоном: В. Райчинцю (Чехія), Петру Тимі та Марії Туцькій (Польща), Ярославі Хортяні (Угорщина), Павлові Садосі (Португалія), Ользі Тарасюк (Італія), Галині Маслюк (Греція), Валерію Семененку (Росія), Віктору Филімі (Хорватія), Івану Лабі (Словаччина), Вітторіо Соротюку (Бразилія), заступнику голови Донецького обласного відділення Всеукраїнської організації ветеранів МВС Олегу Федорову.